

Nyckeln till Svenska kyrkan

– en skrift om organisation,
verksamhet och ekonomi 2013

Nyckeln till Svenska kyrkan

– en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2013

Svenska kyrkan
POSTADRESS: 751 70 Uppsala
BESÖKSADRESS: Syslomansgatan 4
TELEFON: 018-16 95 00
FAX: 018-16 96 40
REDAKTÖR: Andreas Sandberg
WEBB: www.svenskakyrkan.se

ARTIKELNR: SKI 3 222
PRODUKTION OCH TRYCK: Ineko AB
ISSN: 2000-1088

Fler exemplar kan beställas från Svenska kyrkans informationsservice,
E-POST: info@svenskakyrkan.se, TEL. 018-16 96 00

FOTO: Magnus Aronson, IKON.

Miljömärkt trycksak, 341 142

Vinnare av:

Svenska Publishing-Priset 2012

Innehåll

Förord.....	4
KAPITEL 1	
Kyrka 3.0.....	7
KAPITEL 2	
Den sista resan.....	19
KAPITEL 3	
Kyrkan – en relations och uppenbareseburen organisation.....	33
KAPITEL 4	
Utträden bland unga flyttare.....	45
KAPITEL 5	
Sociala trygghetssystem bekämpar hunger och fattigdom i världen.....	55
KAPITEL 6	
Personalen en central resurs för Svenska kyrkan.....	69
KAPITEL 7	
Så påverkar konjunkturen kyrkans ekonomi.....	81
KAPITEL 8	
En inblick i fastighetsbestånd och utjämningsystem.....	93
KAPITEL 9	
Utvecklingen av Svenska kyrkans ekonomi 2012.....	99

Förord

I en föränderlig omvärld där förutsättningarna för Svenska kyrkans verksamhet skiftar över tid är det särskilt viktigt att vi som arbetar inom organisationen grundar analyser och beslut på relevanta faktaunderlag. Syftet med *Nyckeln till Svenska kyrkan – en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2013* är att något bidra till inspiration och kunskap inför det arbete som ligger framför oss. Vid sidan av att presentera rena fakta är ambitionen också att problematisera olika aspekter av den verklighet vi har att förhålla oss till. Min förhoppning är att innehållet i årets Nyckel kan vara ett stöd inför viktiga beslut och bidra till vidare reflektion bland kyrkans frivilliga, förtroendevalda och anställda.

Årets utgåva av *Nyckeln till Svenska kyrkan* spänner liksom tidigare över flera olika områden baserade på analys och beskrivningar av faktaunderlag som är relevanta för Svenska kyrkans arbete. Liksom tidigare år har vi har bjudit in skribenter som är verksamma utanför Svenska kyrkans organisation till att bidra med varsitt kapitel. Inledningsvis reflekterar Anette Novak, vd på Interactive Institute Swedish ICT, över kyrkans sätt att kommunicera sitt budskap i en föränderlig värld. Anette Novak har en bakgrund som chefredaktör för lokala mediehuset Norran och var under sin tidiga karriär verksam som reporter och arbetsledare inom livsåskådningspressen. Därefter följer ett kapitel författat av Roger Marjavaara, universitetslektor i kulturgeografi vid Umeå universitet. Rogers text handlar om hur vår personliga anknytning till olika platser påverkar valet av platsen där vi vill begravas.

Ett viktigt syfte med Nyckeln till Svenska kyrkan är också att stimulera kyrkligt aktiva att söka kunskap och göra egna analyser utifrån förhållanden på den lokala församlingsnivån. Användbara faktaunderlag för detta kan bland annat sökas på den sida om statistik som finns på Svenska kyrkans intranät: internwww.svenskakyrkan.se/statistik.

Jag hoppas att många ska läsa årets Nyckel och ha glädje av den i sitt arbete med och för Svenska kyrkan.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Helén Ottosson Lovén'. The signature is fluid and cursive, with a long horizontal stroke at the end.

Helén Ottosson Lovén

Generalsekreterare

Kapitel 1

Kyrka 3.0: Om världshistoriens mest virala berättelse – och hur vi behöver förändra oss för att kunna fortsätta berätta den

Anette Novak

Det var på början av 1990-talet. Jag bodde i Paris och var – då jag inte studerade vid Sorbonne – aktiv i det som då var en av Skut-kyrkorna, Sofiaförsamlingen på rue Médéric, en lugn liten sidogata några stenkast från blomstertorget Place de Ternes i 17:e arrondissementet.

Jag var ung, insöp världsmetropolen med ungdomens hela, oförställda förtjusning; ljuden, dofterna, de härligt högljudda och passionerade människorna som märkligt nog fick mig att känna mig hemma, tusentals kilometer från min uppväxtbygd.

Trots alla dessa starka intryck finns det en, kan tyckas bagatellrad händelse, som etsat sig fast i mitt medvetande. Vid denna tid stod jag i början av min yrkesbana som journalist, och var extra intresserad av just medier och nyheter. Kanske förklarar det varför detta minne är så starkt.

En dag hade nämligen kultursidorna på en av de stora franska dagstidningarna låtit överföra ett mindre känt verk av en väletablerad fransk författare till pappersmanus igen. Redaktörerna hade

ändrat några namn och Ortsbestämmelser och därefter skickat in det hela till författarens eget förlag (sålunda förlaget bakom utgivningen av samma bok). Till det lätt förklädda originalmanuset bifogades en förfrågan om det var möjligt att tänka sig att ge ut boken.

Hur tror ni att det gick? Tror ni förlaget såg igenom bluffen? Inte alls, de refuserade med ett standardsvar – och avslöjade i ett slag inte bara sin egen historielöshet och bristande kunskaper utan även hur de aktuella bedömningsrutinerna med all sannolikhet innebär att briljanta historier aldrig släpps fram.

Vilken välsignelse att förlagsredaktörerna - i och med den digitala utvecklingen och de sjunkande tryckkostnaderna för små upplagor - inte längre är enväldiga.

Varför berättar jag då denna historia, till synes utan koppling till kyrkans värld?

Jo, den är sedelärande i sin enkelhet. Med några små förändringar blev hela historien oigenkännlig, även för dem som kände den väl.

Jag tänker att det finns något att lära här för alla som vill nå ut med ett budskap. Som kommunikatör vet jag nödvändigheten av att känna sin målgrupp. Det spelar ingen roll hur väl förberedd man är, hur skarp retorik man än använder är den förlorad om publiken inte ser kopplingen till sin verklighet, inte hör budskap som känns relevanta för dem.

DET VAR BÄTTRE FÖRR

Som oförbätterlig utvecklingskramare tror jag aldrig jag uttalat dessa ord tidigare – och dessutom menat dem. Men när det gäller kyrkans kommunikation så var det bättre förr.

Nya testamentets skildringar är fulla av liknelser om åkrar, sådd och boskap. Men så var också den samtida publiken jordbrukare, ofta med djurhållning. Berättelserna var därför lätta att ta till sig, de skapade igenkänning, en känsla av att vara förstådd, lyssnad på, sedd.

Visst var det säkert lättare i början. Där fanns en närhet i tid, det som skett var hett. Och teamet som skulle arbeta med att sprida nyheten var ett litet fåtal sammansvetsade människor som sprack av iver av att få berätta vad de varit med om. De vars engagemang och entusiasm automatiskt drog åhörarskaror. De brann för sin nyfunna tro – och det smittade.

Denna mångtusenåriga återblick kan tyckas romantiskt paketerad. Den mer pragmatiska beskrivningen är att kyrkan, vars födelse ofta kopplas till Jesu utnämning av Petrus som ”klippan” på vilken den skulle byggas, där och då gick in i vad marknadsförare idag skulle kalla lanseringsfasen.

”Löftet” var klart. Marknaden redo. Nu skulle budskapet spridas. Och det gällde inte bara att göra det så attraktivt att så många som möjligt kunde ta till sig det. Det handlade också om att höras och synas.

Det blev stora byggnader. Ofta centralt placerade. Alltid med höga torn som syntes från hela stan, med kyrkklockor som hördes över hela nejden – och ofta med en helt annan, praktisk nytta: tidsangivelse. Folks uppmärksamhet skulle riktas mot kyrkan. Så utan ingen missade det viktigaste.

Som marknadsstrategi: alldeles lysande. Sannerligen var urkyrkan på många sätt en bättre kommunikatör än vad dess efterföljare är idag.

Beslutet att investera i samlingsplatser drevs emellertid främst fram av praktiska behov: geografiska avstånd samt det faktum att det ofta bara var prästen som kunde läsa i den enda bibel som fanns på orten. Men man hade ju lika gärna kunnat bygga små, enkla stugor. Så varför valde man gigantiska byggnader med tinnar och torn som reste sig mot himlavalvet, utsmyckade med undersköna skulpturer och målningar?

För att förstå behöver vi än en gång tänka på publiken. Från vilken miljö kom de när de tog sig till gudstjänsterna i de mäktiga katedralerna? Jo, de bodde trångt med många barn i hus med lågt i tak. Det var trångt, mörkt och smutsigt.

Tänk er in i vilken känsla det måste ha varit, att – en gång i veckan, få lämna misären och få kliva in i en helt annan värld. Vitt, rent, vackert – och med en takhöjd som gav en föräning om himmelriket.

En del säger slarvigt när de blir imponerade av en företeelse: ”Det var som en religiös upplevelse!” Katedralbyggarna ordnade så att dåtidens medborgare fick en försmak av paradiset. Varje söndag. Klart kyrkobesökarna kom tillbaka. Och inte bara för att de var rädda för skärselden eller för vad kyrkoherden skulle säga vid husförhören, om de uteblev.

EN VÄRLD I FÖRÄNDRING

Just nu befinner sig världen i den kanske största omdaningen någonsin hittills i historien: Den digitala revolutionen omkullkastar så mycket mer än vi ännu kan tänka oss. Danska forskare pratar om Gutenbergparentesen. Den tid i världshistorien då en liten grupp kunde monopolisera medialt innehåll. Den håller på att stänga sig. Före tryckpressen tillhörde berättelserna människorna som spred dem. Under Gutenberg-eran tog en liten elit kontrollen – inledningsvis kyrkan, kungen eller någon annan samhällelig maktfaktor, därefter tidningsmogulerna.

De digitala plattformarna bär inte bara på möjligheten till blixtn snabb kommunikation, de bär på demokratiseringens kraft. Den öppnar upp. Bjuder in. Storytelling tillhör människorna igen. Och hen har ett uppdämt behov av att få berätta, trött på de traditionella mediernas monopol, när det gäller att paketera en verklighet som allt färre känner igen. Hej då, tiden då alla samlades kring Rapport på en av de två existerande, statliga tv-kanalerna. Välkommen tillbaka, de personliga berättelsernas era.

Samtidigt som digitaliseringen överbryggar geografiska och känslomässiga avstånd, ökar klyftorna i världen. Just nu sker stora omstruktureringar i kölvattnet av globaliseringen. Många har fått färre kollegor men fler arbetsuppgifter. Gränserna mellan arbete och privatliv blir allt otydligare och vi känner alla att vi har mindre tid, mindre resurser men mer att göra.

Parallellt med detta är vi inne i en period som av vissa sociologer definierats som nyindividualismens. Här drivs människan av den ständiga viljan att optimera sina liv i en allt snabbare takt. Utvecklingen märks redan på sina håll i ökad personalomsättning; är man inte nöjd med sitt jobb tar man ett nytt. Problem i relationen: dejt man någon annan, under statusen ”Married, but looking”.

Förnöjsamheten, som så länge präglade det lutherska Sverige, är som bortblåst när inget är heligt nog för att undkomma ständiga förvandlingar. Inte ens våra egna kroppar; ungefär 25 000 svenskar om året uppskattas genomgå någon form av skönhetsoperation – och antalet ökar markant. I en Sifundersökning säger sig var fjärde ung kvinna vara öppen för kirurgi som ett medel för att ”förbättra” sitt nuvarande utseende.

Rikare, trendigare, snyggare. Lägg därtill att allt detta sker i ett ständigt ökande tempo – och det är inte särskilt svårt att skönja början på pendelns motrörelse.

VILL VI NÅGOT MER?

Enligt Världshälsoorganisationen finns det något som kallas för existentiell folkhälsa – och som påverkar hur vi mår. Riksomfattande S:t Lukas, som är specialiserade på att tillhandahålla subventionerad psykoterapi och bearbetning av livsfrågor, satsar också medvetet på att främja den existentiella folkhälsan.

Vad är då detta ovanliga begrepp? Religionspsykologen Cecilia Melder skriver i sin avhandling på temat att det handlar om att känna mening, hopp och samhörighet. Men också om att ha någon form av övergripande tolkning av sin tillvaro. Den kan vara andlig – men lika gärna politisk. Utan dessa känslor, ytterst vanligt i vår postmoderna sekulariserade tid, mår vi sämre både fysiskt och psykiskt.

Nutidsmänniskan behöver alltså, för sitt eget måendes skull, vara en del av ett större sammanhang, som bringar någon form av mening. Samtidigt fortsätter vi att pinna på i vår värld, präglad av konsumism eller kanske snarare konsumtionsraseri och bekräftelseknarkande i sociala medier. Här någonstans börjar plötsligt lön, karriär och statusymboler rasa på livets priolistor och ord som ”frid” och ”balans” gör glädjeskutt.

- Tid börjar bli en dyrare valuta än pengar.
- Kommersialiseringen av snart vartenda skrymsle inger en törst efter äkthet. Djupa känslor. Hjärta.
- Omtanke.
- Kärlek.

VAR KOMMER KYRKAN IN DÅ?

För att knyta ihop min långa utläggning är manegen alltså krattad. Tiden är mogen för framgång för alla som har ett meningsbudskap, för alla som samlar en rörelse med en mission.

Gott, så långt. Godare än gott. Men för att lyckas räcker det inte längre att använda sig av de upptrampade kommunikationsvägarna och de gamla budskapen. Kärnan måste – precis som sensmoralen från min ursprungsanekdot – kläs i nutidsdräkt.

En ständigt uppkopplad, hyperaktiv, stressad nyindividualist i konstant behov av bekräftelse går inte igång på liknelser om veteax.

En aktiv, kreativ, e-medborgare vill inte tvingas förändra sitt liv, för att på utsatt tid (samma, varje vecka) passivt tvingas ta emot

ett masskommunicerat budskap från en svunnen tid. Hen vill bli mött på sina villkor, få sina personliga, existentiella behov tillfredsställda.

Är det en omöjlig uppgift då? Ingalunda. Löftet finns där. Det är evigt. Men bärarna av budskapet har tyvärr tacklat av i takt med århundradenas gång. Det är dags att tänka om. Tänka nytt. Inte kärnan. Inte budskapet. Men väl paketeringen.

Det som fungerade för tusentals år sedan, behöver en rejäl make-over för att träffa nutidsmänniskan, för att beröra – och därigenom förvandla.

För en tid sedan höll jag i en seminariedag med medarbetarna i ett av våra stift och under min föreläsning påstod jag att Jesus – om han hade levt idag – troligen hade varit aktiv i sociala medier.

Jag fick mothugg av en av de närvarande prästerna: Herren ville inte synas, var hans poäng. Han ville verka – men inte synas. Det hela utvecklades till ett replikskifte som fortsatte efter konferensen, på mail: Men miraklen då? Om man inte vill få uppmärksamhet, då gör man väl inte mirakel, hävdade jag.

Korrespondensen slutade med att jag fick en fullödig exegetisk genomgång av samtliga bibelställen där mirakel nämns. För min diskussionspartner var det solklart – Jesus ville inte ha fokus på sig själv och sin gärning. För mig var det trots den imponerande sammanställningen inte givet.

Jesu tid på jorden, Herrens tid som människa mitt ibland oss, är världshistoriens mest virala berättelse. Bibeln, världens mest lästa bok. Men utan det explosiva innehållet – en enkel man med övernaturliga krafter, en snickarson som kunde besegra döden men som trots sin makt ödmjukade sig inför de allra lägsta i den mänskliga hackordningen – hade den kanske inte spridits så vitt. Inte levt så länge. Inte fått så oerhört kraftigt genomslag.

Oavsett hur det förhåller sig så tror jag att vi är överens om att det kristna budskapet aldrig hade fått fäste och de som bar fram det tyckte att de hade ett egenvärde. Att det var budbärarna som var viktiga.

Det gäller alla ledare, vikten av att radera sig själv och sina behov och i stället lyfta fram människorna, deras behov, deras utveckling. Det gäller alla ledare, men det är extra viktigt i en kyrka. Kväkarna har ett gammalt ordspråk som på engelska lyder: "Let your life speak"; det sitter inom glas och ram vid min ytterdörr. Jag har inte lyckats finna någon exakt översättning men innebörden är givetvis

att låta livsval och prioriteringar uttrycka tron. Idéer och tankar är värdelösa och man inte låter dem förvandlas i konkreta handlingar.

Och här tror jag att Svenska kyrkan har nyckeln till den nya tiden. För om vi, med utgångspunkt i dessa resonemang, börjar ifrågasätta organisation, strukturer och rutiner är det ett reningsbad vi har framför oss.

Om vi i stället för att sätta oss själva i centrum, i stället för att utgå från våra agendor, vår verksamhet – sätter medmänniskan i centrum, då ser i alla fall jag en helt ny kyrka.

Om vi sätter våra grannar och deras behov före medarbetarnas, då får vi kanske protester från såväl teologer som fackförbund. Men vi lever mer som vi lär. Och jag tror att när det inte längre finns en inbyggd diskrepans mellan tankar och handlingar, då blir det lättare för människor att bejaka – och beröras.

SAMMA MÅL – NYA VÄGAR

Jag har tidigare berört behovet av att vända upp och ner på maktförhållandena. Och att sätta människorna och deras behov i centrum, låta dessa styra, är omstörtande i sig. Jag har också nämnt vikten av kommunikationen, marknadsföringen. Men för att göra processen mot en framgångsrik framtid ännu mer omvälvande vill jag lägga till ytterligare en aspekt – ”affären”.

Om Svenska kyrkan vore ett företag, vågar jag påstå att bolaget hade gått i konkurs vid separationen från staten år 2000. Eller i varje fall hamnat i akuta, ekonomiska svårigheter.

En av orsakerna: en total avsaknad av affärsutveckling.

För er som inte kommer från näringslivet ska jag försöka mig på en definition. Affärsutveckling handlar om processen från vision, via strategier och mål till färdiga affärsidéer med sikte på att stärka befintliga eller skapa nya kundrelationer.

Ordet ”affär” associeras ibland till kalla, ekonomiska realiteter och blir därför ofta ett rött skynke för alla som arbetar i den fluffiga ideella sektorn. Samma sak med ”kund”. Men låt oss leka med tanken att det kan finnas russin att plocka ur affärskakan, som skulle utveckla även verksamheter som drivs mer av värme än av vinster.

Analys finns visserligen inom Svenska kyrkan, men ofta med starkt fokus på den egna verksamheten: detaljerad statistik över dop och konfirmationer, utveckling av medlemsintäkterna och andra

liknande nyckeltal. Det jag saknar är avdelningen som utifrån beteendevetenskapliga studier återkopplar till verksamheten hur den behöver förändras för att fortsätta vara relevant i de olika målgrupperna.

Häromkvällen befann jag mig på en privat middagsbjudning med främst personer ur Stockholms medieelit. De närvarande är sålunda inte vad vi normalt skulle beteckna som medlemmar i gruppen ”kyrksamma”. Nej, om vi gav oss in på att försöka etikettera skulle gästerna snarare hamna i lägret ”motståndare”, inte minst för att de inte skulle tveka att publicera ”så går du ur kyrkan”-talonger i riksomfattande kanaler.

Jag minns inte hur vi kom in på ämnet, men plötsligt gled konversationen över på Svenska kyrkan; vem som var med, vem som gått ur och varför. Majoriteten visade sig vara medlemmar. Orsakerna var flera: man uppskattade kyrkans diakonala insatser, särskilt i dessa tider när samhällets välfärdssystem och dess skyddsnet börjar få allt grövre maskor. Någon nämnde kyrkobyggnaderna som viktiga, friden i kyrkorummen, men kanske framförallt den kulturhistoriska aspekten.

Här satt jag alltså med ”kunder” som passionerat diskuterade Svenska kyrkans relevans i dagens samhälle. De såg relevans. Men det som förenade dem var att ingen av dem var beredd att köpa helårsprenumerationen, för att använda en metafor från min gamla värld, tidningsbranschens.

Om vi nu hade haft en avdelning som sysslade med affärsutveckling skulle i alla fall jag, om jag vore ansvarig, ha gett dem uppdraget att se över möjligheten att differentiera kunderbjudandet. Det kanske borde finnas en rad olika sätt på vilka man skulle kunna ha en relation med kyrkan?

Dopet som medlemsgrundande behöver inte ifrågasättas. Den som väljer dopet väljer premiumpaketet med extra allt. Men för alla de andra borde det finnas alternativ: stödmedlemskap för människor och företag som vill stötta allt från det kulturarv församlingar och stift besitter till kyrkans diakonala insatser.

Varför är det då så svårt att komma vidare? En av läsningarna är det som på management-svenska kallas ”overhead”, Svenska kyrkans massiva strukturer i form av fastigheter som är dyra att underhålla och värma upp till skog och mark som måste skötas om. Varsamt. Och kostsamt.

Det är givetvis en möjlighet med all denna rikedom, dessa potentiella samlingsplatser. Men jag tror vi vore betjänta av att ibland

tänka helt om och ställa oss den obekväma frågan: ”Om inte allt detta fanns, hur skulle kyrkan arbeta då?”

INNOVERA - OCH INKLUDERA

Kyrkans ursprung var tolv lärljungar, men missionsbefallningen uppfordrar alla kristna att delta aktivt. G12-visionen som används av vissa kyrkor runtom i världen går ut på att varje individ i en cellgrupp på tolv personer kan skapa en ny grupp på tolv och därigenom sprida budskapet.

Tolv gånger tolv gånger tolv... Alla som försökt lösa den matematiska gåtan med sädeskornen på schackbrädet vet hur snabb ökningen är vid exponentiell tillväxt. Dagens marknadsförare skulle kalla den metoden för en ”viral kampanj”. Och visst är kristendomen världshistoriens mest lyckade virala kampanj. De kristna, världen över: buzzadors, eller kyrkans egen armada av varumärkesambassadörer.

I nattvarden säger vi till varandra att vi är en del av en och samma kropp.

Och aldrig har väl dessa mäktiga ord varit mer sanna än nu, i den digitala eran då alla kan kommunicera gränslöst över tid och rum. Den världsvida kyrkan har alltid suttit ihop, men först i vår samtid har den potentialen att agera som en. Tanken svindlar - det ligger en oändlig kraft i detta. Men för att omsätta den kraften i rörelse, i rätt riktning, måste vi följa managementteoretikerna en bit på vägen. Vi måste gå igenom våra tillgångar, behålla de mest värdefulla, de långsiktigt hållbara - och kassera allt annat. Även om det skulle råka vara våra egna tjänster, vår egen arbetsplats.

Före 2000 var kyrkan en del av staten; att arbeta för kyrkan kunde av vissa uppfattas som att göra myndighetskarriär. Det var förutsägbart. Tryggt. Att arbeta för Svenska kyrkan i den nya, fristående rollen är något helt annat. Här handlar det under överskådlig tid om kraftig förändring. Om innovation. Om spänning. Frågan är hur många av alla medarbetare som på djupet förstått.

För att lyckas behöver organisationen vinna dessa insikter. Det är bara med en gemensam förståelse kring utmaningar och uppgifter som verksamheten kan börja leverera igen.

Folkkyrkan ska ha en vid, teologisk tolkning, en öppen dörr, en öppen famn. Men jag tror ändå – än en gång utifrån företagarperspektivet – att det krävs en samstämmighet kring grundläggande värden. En eller flera minsta gemensamma nämnare.

Kyrkan bedöms, precis som ett kommersiellt varumärke, utifrån varje kundkontakt, varje relation. Varje enskild medarbetare representerar helheten, vare sig de är medvetna eller inte, vare sig de vill det eller inte. Då fungerar det inte att säga en sak och göra en annan.

Då fungerar det inte att predika frid, förlåtelse och nåd, men med hårda, dömande ord skapa konflikter i sociala medier.

Hyckleri är illa nog, och givetvis extra svårsmält på publika arenor. Människor förväntar sig så mycket mer av kyrkans varumärkesambassadörer. Förlåt mig för att jag använder ännu ett affärsbegrepp, men marknaden vill ha rättfärdighet och moralisk resning.

”Integritet är att göra det som är rätt, även när ingen ser på” sa Spencer Johnson, amerikansk psykolog och författare. Om vi inte lyckas med det ens när folk ser på och om det resulterat i att budskapet besudlats, då måste vi – precis som den franska kulturredaktionen i början av den här essän – paketera om delar av berättelsen, inte till oigenkännlighet men så pass mycket att vi kommer förbi publikens eventuella låsningar.

Om vi maktar med att göra den resan, om vi klarar av att plocka med oss rätt tillgångar, lämna de andra, nylansera – då har vi tillsammans byggt Svenska kyrkan 3.0. En inkluderande kyrka där alla inte bara kan vara med utan där alla får göra avtryck. Där alla byggt in en liten, men viktig, del av sig själva. En öppen och interaktiv kyrka som inte bara uppfattas som relevant utan rentav nödvändig: Något få klarar sig utan.

Och då har vi – tillsammans – byggt en långsiktigt hållbar verksamhet som inte längre ängsligt behöver snegla på medlems- och intäktsutvecklingen.

Vi har svetsats samman kring ett gemensamt mål. Vi känner glädje och stolthet för vad vi står för. Och vi har äntligen, äntligen skapat något som gör skäl för namnet folkkyrka.

Kapitel 2

Den sista resan: de dödas mobilitet i Sverige

Roger Marjavaara

I dagens hypermobila samhälle är vi ständigt i rörelse och människors mobilitet har blivit ett centralt samhällsfenomen. Inte ens efter att vi avlidit upphör vi att vara mobila. Detta kapitel behandlar den mobilitet som sker efter döden, var människor gravsätts, samt vilka geografiska mönster de uppvisar, vad som kan tänkas förklara detta mönster och vad det betyder.¹

Vi lever idag i ett samhälle som präglas av mobilitet, ett fenomen som är ständigt närvarande i våra liv. När vi väntar tillökning i familjen byter vi ibland bostad, när vi får ett nytt arbete flyttar vi eller påbörjar pendling, om vi skiljer oss flyttar vi isär, påbörjar vi högre utbildning är det ofta relaterat till en flytt och vi flyttar under sommaren tillfälligt till vårt fritidshus. Vi är idag mer mobila än någonsin tidigare, vilket beror på att det aldrig varit så billigt att resa och att det aldrig tagit så liten tid i anspråk (Hall, 2005). Vissa forskare talar om att vi idag lever i ett *hypermobilt samhälle* (Kaltenborn, 1998; Quinn, 2004). Inom kulturgeografisk forskning är mobilitet ett centralt koncept. Subdiscipliner som ekonomisk geografi, turismgeografi, transportgeografi och befolkningsgeografi behandlar alla mobilitet på ett eller annat sätt. Således kan man påstå att mobilitet är ett centralt fenomen i samhället såväl som i forskningen.

---

¹ *Texten bygger på en originalartikel tidigare publicerad i tidskriften Mortality. Fullständig referens: Marjavaara, R. (2012). The final trip: Post-mortal mobility in Sweden. Mortality 17 (3), pp. 256-275.*

Inom den kulturgeografiska forskningen är fenomenet *platsanknytning* (place attachment), eller människors subjektiva uppfattning och kopplingar till olika platser (Tuan, 1974), något som studerats och diskuterats sedan årtionden. Redan 1949 publicerade Simone Weil sin bok *The need for roots* (Weil, 1952), där hon argumenterar för att människor har ett grundläggande behov av att känna sig rotade någonstans och att detta behov är ett av de viktigaste mänskliga behoven av alla. Motsatsen, att vara rotlös, anses vara en näst intill dödlig sjukdom. Vidare argumenterar Relph (1976) att i en allt mer globaliserad och homogeniserad värld, där platser blir allt mer lika, uppstår ett behov hos att ha en stabil plats eller en plats som representerar ett riktigt hem. Detta anses även vara basen för människors identitet. Således är det viktigt för de flesta av oss att känna anknytning till vissa platser och att känna sig hemma någonstans.

Frågan är då hur vi mäter eller hur människor uttrycker var de känner sig hemma och har sin platsanknytning? Generellt är den en fråga individers historiska och emotionella band till olika platser. Det kan röra sig om en individs födelseort eller uppväxtort, en plats för barndomsupplevelser, ett fritidshus eller andra viktiga platser, exempelvis upplevda genom litteratur, kultur eller media. Denna platsanknytning uttrycks i individers handlingar. Det kan manifesteras i form av migrationsmönster i samband med pensionering, då individer inte längre behöver leva på en viss plats för deras inkomst, utan är ”fria” att flytta vart de vill. Exempelvis mäter Feldman (1990) människors platsanknytning genom att kartlägga deras tidigare rumsliga agerande och menar att bara för att vi inte bor på en speciell plats så betyder det inte att den inte är viktig för den enskilde individen. King (1995) och Smith (2002) menar att platsanknytning kan uttryckas på destinationen dit människor flyttat, i form av kulturella uttryck. Platsanknytning kan även manifesteras i turistresor eller fritidsboende (Kaltenborn, 1997). Gemensamt för alla studier av platsanknytning är dock att man begränsar sina studier till att omfatta vad människor gör när de är vid liv. Det är givetvis inget konstigt med detta. Dock upphör inte individer att vara mobila bara för att de avlidit. Platsen för den slutgiltiga vilan (begravningsplatsen) kan i många fall vara en helt annan plats än den plats där man bodde vid dödstillfället. Det kan även vara en plats, som individen i fråga inte varit speciellt lojal till under sin livstid. Francis *et al.* (2000) menar att platsen för var människor begravs uttrycker platsens vikt och betydelse för den avlidne och/eller de efterlevande. Således kan studier av den mobilitet som sker efter döden bidra med ytterligare kunskap om olika platsers betydelse. Något som inte skulle ske om vi begränsar studierna till att endast omfatta levande personer. Då mobiliteten efter döden inte är omgärdad av lika många rumsliga restriktioner, som för levande individer, kan mönstret uppvisa en

relativt oinskränkt platsanknytning. Med rumsliga restriktioner avses att vi under vår livstid är bundna till vissa platser där vi exempelvis har vårt arbete, genomför vår utbildning eller där vi har tillgång till den service vi behöver. Dessa restriktioner minskar kraftigt i antal i samband med att vi avlider. Vidare är mobiliteten efter döden, enligt rådande lagstiftning i Sverige, begränsad till att ske en enda gång och till en enda plats. Således kan man anta att denna mobilitet ger uttryck för en egentlig eller i alla fall mindre inskränkt platsanknytning.

Figur 1. Makarna Jacoby ligger begravda på Ny kyrkogård, Karlstad stift. Ingrid och Julius emigrerade till USA gifte sig 1931. De levde merparten av sitt liv i New York och båda avled där. Efter sin död transporterades deras kvarlevor till Sverige och Ingrids födelseförsamling. Detta är ett exempel på platsanknytning kopplat till mobilitet efter döden. Foto: Svante Karlsson, 2013.

Syftet med denna studie var sålunda att genom studier av de dödas mobilitet i Sverige bidra med ökad kunskap rörande människors platsanknytning. Specifika frågeställningar var hur omfattande mobiliteten efter döden är i Sverige? Hur stora är flödena och i vilken riktning går de? Vad kan tänkas förklara flödena av avlidna?

TIDIGARE FORSKNING OM DE DÖDAS MOBILITET

Enligt Maddrell och Sidaway (2010) beskrivs ofta döden i rumsliga termer som inkluderar en mobilitetshandling: ”en sista resa” eller ”en resa till en bättre plats”. Dock är det inte bara frågan om en mobilitet i symbolisk mening, utan även frågan om en fysisk mobilitet till begravningsplatsen. Denna resa sker oftast till närmsta begravningsplats eller någon i närheten, men för vissa sker denna förflyttning till andra begravningsplatser på betydligt längre avstånd från hemmet.

Rowles och Comeaux (1986, 1987) undersökte de dödas mobilitet i USA. Detta var en av de första studierna på området och fastställde att de dödas mobilitet sammanföll med tidigare migrationsmönster. Således var det en fråga om att återvända "hem" till platser där man tidigare bott, eller till födelseorten. Enligt Rowles och Comeaux (1986) finns det flera orsaker till varför de dödas mobilitet är intressant att studera. Först är det en ganska stor ekonomisk verksamhet som omsätter stora pengar. För det andra har de dödas mobilitet en klar geografisk dimension och flöden av avlidna representerar ofta ett återflöde tillbaka till individens ursprung. Slutligen argumenteras för att platsen för den sista vilan inte bara är viktig för individen utan även för de efterlevande. Man kan lägga till ytterligare ett argument och det är att platsen för den sista vilan är en fråga som de flesta i samhället konfronteras med, förr eller senare. I Sverige registrerades 91 938 dödsfall under 2012 (Statistiska centralbyrån, 2013), vilket betyder att ett par hundratusen människor årligen är involverade i en beslutsprocess rörande var en avliden skall begravas.

Caroline Oliver (2004) har i hennes studie behandlat de dödas mobilitet utifrån ett internationellt perspektiv. I studien intervjuades brittiska pensionärer som valt att bosätta sig i Spanien, rörande deras framtida plats för den sista vilan och hur de ställer sig till den främmande begravningstradition som existerar i Spanien. Resultaten visar att intervjupersonerna kunde delas in i tre olika subgrupper där den första gruppen helt accepterar att de numer bor i Spanien och de främmande begravningstraditionerna. Den andra gruppen är de som inte har något emot att bli begravda i Spanien, men vill att det skall ske på den Engelska begravningsplatsen, med bekanta begravningstraditioner. Den tredje gruppen var de som planerat att återvända till Storbritannien antingen innan de avlidit eller efter, för att bli begravda i hemlandet.

Det finns några exempel på tidigare studier av de dödas mobilitet även i Sverige. I sin bok *Mellan levande och döda: föreställningar om kropp och ritual*, behandlar Åkesson (1997) problem som sammankopplas med de dödas mobilitet. Här ges flera exempel på hur människors ökade mobilitet under livet också ger konsekvenser för den avlidne, och vice versa. Exempelvis kan det bli väldigt mödosamt för en anhörig att sköta och regelbundet besöka en grav, som ligger långt ifrån den anhörigas bostadsort. Åkesson diskuterar även orsaker till att vissa platser är mer attraktiva än andra för begravning. Här nämns motiv som idylliska begravningsplatser, platser som ligger där människor tidigare bott eller är födda eller nära den avlidnes fritidshus. Den enda studien med nationell täckning i Sverige är den av Gustafsson (1997). Studien resulterar i en kartbild över Sveriges kommuner där storstäderna uppvisar ett generellt utflöde av avlidna och där mindre landsbygdskommu-

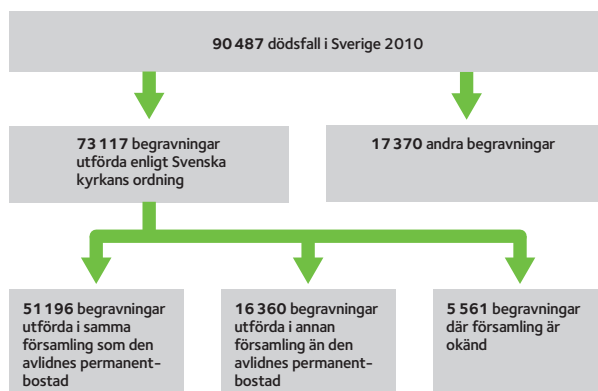
ner uppvisar ett generellt inflöde. Dock fastställer inte Gustafssons studie enskilda flöden utan snarare huruvida kommuner har fler eller färre begravningar i förhållande till antalet avlidna. Oavsett, är Gustafssons studie viktig, då den är den enda tidigare av sitt slag. Denna studie följdes upp av Gustafsson (2001; 2003) med en enkätstudie rörande skillnader i begravningsrutiner inom Svenska kyrkan, som riktades till verksamma präster. Resultaten av undersökningen var att nio procent av de avlidna begravdes i en grannförsamling och fem procent av begravningarna skedde i en församling längre bort. Orsaker till varför begravningarna skedde i andra församlingar än i hemförsamlingen angavs vara att den avlidna hade en koppling till levande individer i den församlingen, den avlidna hade tidigare bott i församlingen, den avlidnas familjegrav låg där, den avlidnes make/maka var begravd där eller att det låg närmare nu levande anhöriga. Inressant är att Gustafsson nämner att det fanns exempel på avlidna som aldrig flyttat i sitt liv, men när de väl avlidit flyttat till en annan församling som låg närmare levande anhöriga. Här nämns till och med efterlevande, som valt att begrava anhöriga på en plats längre bort, med motivet att de i framtiden tänkt flytta dit.

DE DÖDAS MOBILITET I SVERIGE

Hur ser då situation ut i Sverige gällande hur många individer det är frågan om, vart de förflyttar sig och orsakerna till de dödas mobilitet? Studien bygger på data från Svenska kyrkans begravningsregister (Kbok2003) som täcker samtliga begravningar som skedde i Svenska kyrkans regi under 2010. Här finns uppgifter rörande i vilken församling individen bodde vid dödstillfället samt i vilken församling begravningsgudstjänsten hölls. Det betyder att det kan finnas ett visst mörkertal då en begravningsgudstjänst kan hållas på en plats men individen kan begravas på en annan plats. Således kan man anta ett visst mörkertal då det i vissa församlingar kan vara så att man tar emot kvarlevor för gravsättning där begravningsgudstjänsten hållits i en annan församling. Detta betyder att denna studie troligtvis underskattar fenomenets omfattning. Utöver detta har individdata från databasen Astrid använts. Här finns mikrodata för hela Sveriges befolkning 2010, rörande information om födelseort, nuvarande permanentbostad och lokalisering av fritidshus.

Vi kan börja med att konstatera att vi hade 90 487 registrerade dödsfall i Sverige 2010 (se figur 2). 73 117 av samtliga avlidna begravdes enligt Svenska kyrkans ordning. Detta motsvarar 80,1 procent av samtliga dödsfall under året. De återstående, 17 370 var begravningar som skedde utanför Svenska kyrkans ordning. Det rör sig om begravningar i andra trossamfund eller helt sekulära begravningar. Av dessa 73 117 begravningar skedde 51 196 i sam-

ma församling som den avlidne bodde i vid dödsfallet, vilket motsvarar cirka 70 procent av samtliga begravningar enligt Svenska kyrkans ordning. 16 360 (22,4 procent) begravningar skedde dock i en annan församling än den där den avlidne bodde vid dödstillfället. Utöver detta skedde 5 561 begravningar i en okänd församling.

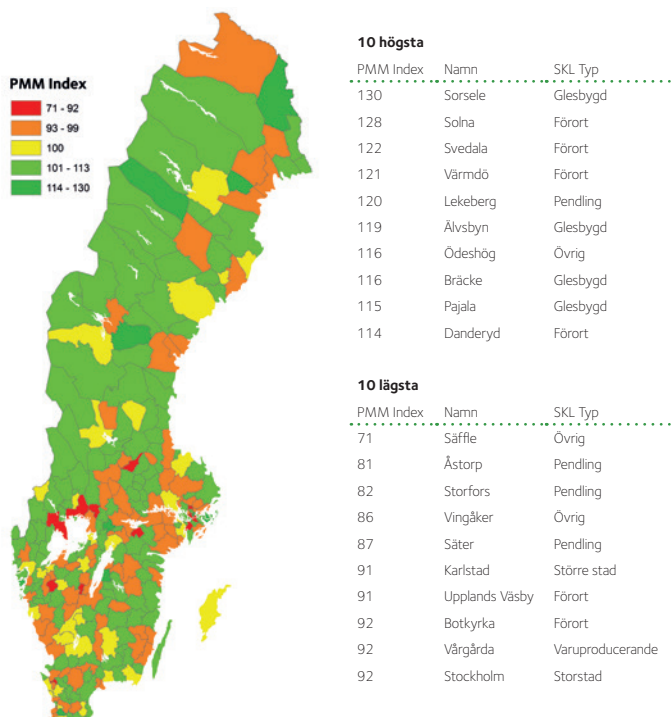

Figur 2. Antal dödsfall, begravningar och de dödas mobilitet i Sverige 2010. Källa: Statistiska centralbyrån (2013) och Svenska Kyrkan (2011).

Antalet avlidna som väljer att begravas i en annan församling är alltså 16 360 individer, vilket motsvarar 45 individer per dag som skall genomföra denna transport. Jämför man denna andel med den permanenta mobiliteten (flyttningar inom landet) bland den levande befolkningen, som 2010 uppgick till 14 procent (Statistiska centralbyrån, 2011), så kan man konstatera att mobiliteten bland de avlidna är större än bland de levande. Dock är de dödas mobilitet, likväl som de levandes, en fråga om en förflyttning över korta avstånd, mellan församlingar inom en kommun. Således är kanske antalet förflyttningar över en kommungräns ett bättre mått på de dödas mobilitet. Speciellt då inte alla församlingar har tillgång till en egen begravningsplats, vilket samtliga kommuner har. Antalet avlidna som bytte kommun uppgick till 5 429 individer, eller 7,4 procent av samtliga begravningar enligt Svenska kyrkans ordning. Det totala avståndet som tillryggalades av de avlidna motsvarade 416 448 kilometer. Medelvärdet motsvarade 90 kilometer och det maximala avståndet uppgick till 1 163 kilometer. Här förekommer dock en kraftig avståndsfriktion då hela 50 procent av de avlidna inte färdades mer än 38 kilometer (median) och hela 90 procent inte längre än 250 kilometer.

För att få en hanterbar bild över de dödas mobilitet i Sverige konstruerades ett index (Post-Mortal Mobility index) för samtliga 290 kommuner i Sverige. Indexet visar antalet begravningar i relation

till antalet registrerade dödsfall i respektive kommun. Index över 100 innebär fler begravningar än antalet dödsfall och vice versa för index under 100. Således tas hänsyn till in- respektive utflöde av avlidna i kommunerna (se figur 3). Tabellerna i figur 3 visar även de 10 kommuner som har det högsta respektive lägsta indexet samt dess kommuntyp enligt *Sveriges kommuner och landsting*. Gruppen *övrig* är en sammanslagning av typerna *övrig – mindre än 12 500 invånare*, *övrig – 12 500 till 25 000 invånare* samt *övrig – över 25 000 invånare*.

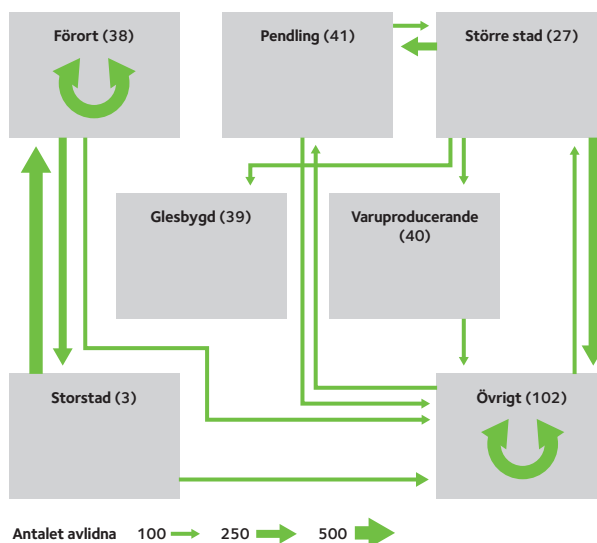

Figur 3. Post-mortal mobility index (PMM Index) för Svenska kommuner 2010 samt kommuntyp enligt SKL. Källa: Svenska kyrkan (2011).

Kartan visar ett ojämnt fördelat mönster. Extremfallen rörande höga indextal (inflöde av avlidna) ligger företrädesvis på landsbygden (Glesbygdskommuner) eller i utkanten av storstäder (Förortskommuner). Sorsele kommun har högst index i Sverige (130) och är en typisk glesbygdskommun. På andra plats kommer Solna kommun, en förortskommun till Stockholm. På tredje plats kommer Svedala, också det en förortskommun men i detta fall till Malmö. Kommuner med det högsta utflödet hittar vi i de större städerna eller i dess omgivning (pendling, större stad, förort eller storstad). Även mindre befolkningsrika kommuner visar ett utflöde av avlidna (övrig och varuproducerande). Bland de 10

kommuner med lägst index återfinns Säffle, en kommun i klassen övrig, med ett index på 71. Näst lägst index har Storfors, en pendlingskommun i närheten av Karlstad. På denna lista återfinns även Sveriges huvudstad Stockholm samt dess omgivande förortskommuner såsom Upplands Väsby och Borkyrka.

Hur ser då riktningen på flödena ut i Sverige? De 15 enskilt största flödena mellan de olika kommuntyperna i Sverige presenteras i figur 4. Dessa 15 flödena representerar en volym som motsvarar 71 procent av samtliga avlidna som förflyttar sig över en kommungräns.

Figur 4. De 15 största flödena av avlidna mellan olika kommuntyper i Sverige 2010. Antalet kommuner inom parentes. Källa: Svenska kyrkan (2011).

Figuren visar att de största enskilda flödena går mellan *storstad* och dess omgivande *förorter*, vilket representerar 628 avlidna eller 11,6 procent av samtliga avlidna som byter kommun. Det näst största flödet går mellan kommuner inom gruppen *övriga*, 443 avlidna eller 8,2 procent. Det tredje största flödet gick mellan *större städer* till *övriga*, 426 avlidna eller motsvarande 7,8 procent. Detta betyder att majoriteten av flödena av avlidna genereras på relativt korta distanser, mellan *storstäder* och *förorter*, mellan *större städer* och *övriga kommuner* samt inom gruppen *övriga kommuner*.

Rowles and Comeaux (1987) argumenterar för att mycket av de dödas mobilitet kan förklaras av att de återvänder ”hem” till där de bott tidigare. Således är de dödas mobilitet är en spegling av ti-

digare migrationsmönster. Dock kan inte hela variationen förklaras med att individer återvänder ”hem”. Diagram 1 visar kommuner i Sverige och dess indexerade befolkningsutveckling under perioden 1968 till 2010 på Y-axeln, samt Post-Mortal Mobility index på X-axeln. Här ser vi att det inte är enbart kommuner som uppvisar en befolkningsökning, som har ett utflöde av avlidna. Det betyder att det troligtvis inte enbart är frågan om en återflyttning ”hem” som styr flödet av avlidna i Sverige. Tittar man på vilka typer av kommuner som befinner sig i de olika delarna av diagrammet kan man konstatera att glesbygdskommuner främst har en minskad befolkning i kombination med ett inflöde av avlidna. Här kan man troligtvis argumentera för att syftet att återvända ”hem” är närvarande. Andra tydliga mönster är att gruppen förortskommuner generellt uppvisar en ökning av befolkningen i kombination med ett inflöde av avlidna. Detta gäller även för gruppen pendlingskommuner. Storstäder uppvisar alla ett utflöde av avlidna i kombination med en ökad befolkning. Större städer har ett generellt utflöde av avlidna, men uppvisar samtidigt en ökad befolkning.

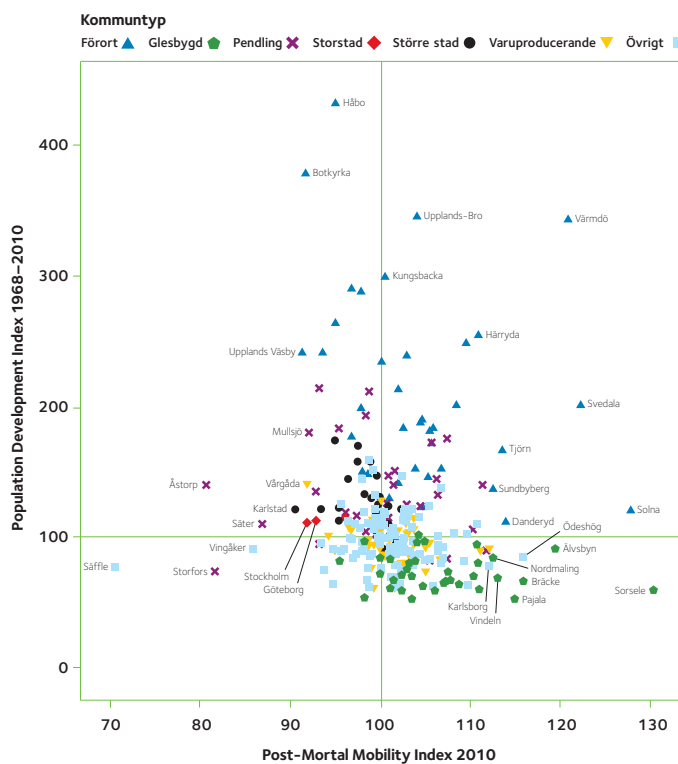

Diagram 1. Post-mortal mobility index (2010) och befolkningsutveckling (indexerat) för Svenska kommuner (1968–2010) samt kommuntyp enligt SKLs definition. Källa: Statistiska centralbyrån (2013) och Svenska kyrkan (2011).

För att slutligen testa olika variabler och dess förklaringsgrad på flödet av avlidna i Sverige konstruerades en regressionsmodell. Begravningsdata för Sverige 2010 (Svenska kyrkan, 2011) sattes samman med individdata för samtliga svenskar under 2010, innehållande uppgifter om födelseförsamling, nuvarande bostadsort samt eventuellt fritidshusinnehav samt vart detta fritidshus ligger (Astrid, 2010). Med dessa uppgifter kunde flödet av avlidna från en enskild kommun till en annan (beroende variabel) förklaras med huruvida detta beror på tidigare migrationsströmmar i motsatt riktning samt i vilken omfattning människor bor i en kommun men äger fritidshus (oberoende variabler) i den kommun man väljer att begravas i. På detta sätt kan modellen uppskatta huruvida flödet av avlidna beror på om man är född i den kommun man väljer att begravas i eller om man äger ett fritidshus i den aktuella kommunen. Resultaten visar att om man är född i en specifik kommun eller äger ett fritidshus i den kommunen så har detta en signifikant och positiv påverkan på flödet av avlidna till denna kommun. Styrkan i sambandet var starkast för om man är född i kommunen. Tillsammans förklarar dessa två variabler 45 procent av variationen i flödet av avlidna mellan Sveriges kommuner.

DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Resultaten av denna studie visar att de dödas mobilitet inte är ett marginellt fenomen, i alla fall inte om vi jämför med andra typer av mobilitet. 22,4 procent av de avlidna byter församling efter att de avlidit och 7,4 procent byter kommun. Det faktum att vi avlider kan således beskrivas som en utlösande faktor för en sista mobilitetshandling. Omfattningen av de dödas mobilitet betyder även att det är ett fenomen som många i dagens moderna samhälle är påverkade av, vilket i sin tur betyder att det är ett område med samhällsrelevans. Det finns en rad likheter mellan de dödas mobilitet och andra typer av mobilitet i samhället. Exempelvis finns en tydlig avtagande intensitet i fenomenet med ett ökat avstånd från där folk bodde när de avled (avståndsfriktion), vilket också är centralt i studier av migration, pendling och turism. Det är dock viktigt att komma ihåg att de flesta inte är involverade i denna typ av mobilitet, utan snarare begravs i samma församling och kommun som man bodde i vid dödstillfället. Vad gäller det geografiska mönster som uppstår är det klart att vissa platser är mer attraktiva än andra för den sista vilan. Generellt kan sägas att flödena går från större städer och storstäder med större befolkningsvolym. Här består befolkningen av människor som flyttat till dessa platser som ett resultat av urbaniseringstrenden. Dock finns det en rad förortskommuner som uppvisar ett stort inflöde av avlidna. Detta beror på lokaliseringen av större kyrkogårdar som kan hysa plats för storstädernas avlidna. Ett exempel är Solna kommun som inom sina gränder har en av Stockholms

största kyrkogårdar, Norra Begravningsplatsen. Denna korta form av mobilitet är den vanligaste och kan förklaras av tillfälligheter rörande var kyrkogårdar ligger samt var kommungränserna går snarare än en vilja att begravas på i just den kommunen. Denna typ skiljer sig från den över längre distanser, till glesbygdskommuner, som snarare är ett uttryck för att återvända ”hem” eller till sitt fritidshus. Här är det frågan om en låg volym men ändå relativt viktig.

Regressionsanalysen bekräftar de slutsatser som drogs av Rowles och Comeaux (1987), att de dödas mobilitet är en fråga om att återvända ”hem”. Dock visar denna studie också att den stora andelen snarare är frågan om att kortare distanser mellan kommuner i storstädernas närhet, något som inte framkom i studien av Rowles och Comeaux. Vidare bekräftar denna studie Åkessons (1997) argument om att fritidshusens lokalisering kan vara en faktor som förklarar de dödas mobilitet. Dock är det viktigt att komma ihåg att regressionsmodellen endast förklarar en del av variationen och att det finns andra möjliga faktorer som är viktiga.

Tidigare studier rörande människors platsanknytning har fokuserat på en rad faktorer. Gemensamt är dock att man studerat hur människor agerar när de är vid liv. Denna studie har bidragit med ett nytt perspektiv genom att fokusera på avlidna individer. De dödas mobilitet uppvisar ett mönster som inte med lätthet kan avslöjas om vi skulle begränsa våra studier till endast levande individer. Migrationsströmmarna i Sverige går generellt från landsbygden till de större städerna, vilket betyder att individer är illojala mot sitt tidigare hem, fränsett tillfälliga vistelser i exempelvis ett fritidshus eller genom besök. När man avlidit återvänder många till landsbygden, vilket kan tolkas som att dessa platser fortfarande spelar en viktig roll för individen. Detta är något som inte framkommer om vi bara skulle fokusera på vad människor gör när de är vid liv. Man skulle kunna argumentera för att landsbygden fortfarande är attraktiv, men då först efter att vi avlidit. De dödas mobilitet visar på begränsningarna i nuvarande migrations- och mobilitetsforskning och visar att individers mobilitet inte avslutas bara för att vi dör och att de dödas mobilitet kan ge oss ny information rörande vilka platser som är viktiga.

KÄLLFÖRTECKNING

- Astrid (2010) Micro-databas, genererad av Statistiska centralbyrån, innehållande fastheter samt hela Sveriges befolkning: 1985–2008. *Institutionen för geografi och ekonomisk historia*. Umeå: Umeå universitet.
- Feldman, R.M. (1990) Settlement-identity: psychological bonds with home places in a mobile society. *Environment and behaviour* 22 (2), 183-229.
- Francis, D., Kellaher, L. & Neophytou, G. (2000) Sustaining cemeteries: The user perspective. *Mortality* 5 (1), 34-52.
- Gustafsson, G. (1997) Deltagandet i begravningarna: Utveckling och regionala variationer. I Straarup, J. (Red.) *Tro och tanke: Perspektiv på Svenska kyrkans statistik 1996*, 36-64. Uppsala: Svenska Kyrkans Forskningsråd.
- Gustafsson, G. (2001) *Begravningssted på 1990-talet: Materialredovisning och resultatöversikt*. Lund: Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv.
- Gustafsson, G. (2003) *När det sociala kapitalet växlas in: Om begravningar och deltagandet i begravningar*. Lund: Lunds Universitet, Centrum för Teologi och religionsvetenskap.
- Hall, C.M. (2005) *Tourism: Rethinking the social science of mobility*. Harlow: Pearson Education.
- Kaltenborn B. P. (1997). Recreation homes in natural settings: factors affecting place attachment. *Norsk geografisk tidskrift* 51(4), 187-198.
- Kaltenborn, B.P. (1998) The alternate home: Motives of recreation home use. *Norsk geografisk tidskrift* 52 (3), 121-134.
- King, R. (1995) Migration, globalization and place. I Massey, D. & Jess, P. (Red.) *A place in the world?*, 5-44. Oxford: Oxford university press.
- Maddrell, A. & Sidaway, J.D. (Red.) (2010) *Deathscapes: Spaces for death, dying, mourning and remembrance*. Farnham: Ashgate.
- Oliver, C. (2004) Cultural influence in migrants' negotiation of death: The case of retired migrants in Spain. *Mortality* 9 (3), 235-254.
- Quinn, B. (2004) Dwelling through multiple places: A case study

of second home ownership in Ireland. I C.M. Hall & D.K. Müller (Red.) *Tourism, mobility and second homes: Between elite landscape and common ground*, 113-130. Clevedon: Channel View.

Relph, E. (1976) *Place and placelessness*. London: Pion.

Rowles, G.D. & Comeaux, M.L. (1986) Returning home: The interstate transportation of human remains. *Omega* 17 (2), 103-113.

Rowles, G.D. & Comeaux, M.L. (1987). A final journey: Post-death removal of human remains. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 78 (2), 114-124.

Smith, J.S. (2002) Rural place attachment in Hispano urban centers. *The Geographical Review*, 92 (3), 432-451.

Statistiska centralbyrån (2011) *Sveriges befolkning 2010*. Hämtad från www.scb.se/Pages/Product___25785.aspx, 2013-05-14, 2013-05-14.

Statistiska centralbyrån (2013) Statistikdatabasen. Hämtad från www.scb.se, 2013-05-14.

Svenska Kyrkan (2011) *Begravningsstatistik enligt Svenska kyrkans ordning 2010*. Data hämtat från Kbok2003. Uppsala: Svenska kyrkan.

Tuan, Y-F. (1974) *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. New Jersey: Prentice-Hall.

Weil, S. (1952) *The need for roots: Prelude to a declaration of duties towards mankind*. London: Routledge. Engelsk översättning av A.F. Wills.

Åkesson, L. (1997) *Mellan levande och döda: Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm: Natur och Kultur.

Kapitel 3

Kyrkan – en relations- och uppenbarelsburen organisation

Jonas Ideström

Kyrkan i Glommersträsk ligger väl synlig från vägen som går genom samhället. Det är söndag och sista dagen på sportlovet i den här delen av Sverige. På vägen är det tätt mellan ekipagen med skotrar på släpen. Det är en strålande marsdag. Inne i kyrkobyggnaden har de som förbereder högmässan beslutat att fira den en trappa ner i Margaretasalen, eftersom kyrkorummet inte har blivit uppvärmt. Salen har möblerats för gudstjänst. Några rader med stolar är vända mot väggen i öst som pryds av en stor bild av Jesus. Stolarna delas av en gång som leder fram till altaret som är dukat för nattvard.

Kyrkvårdar, präst, vaktmästare och musiker samtalar innan gudstjänsten i en foajé som ligger en halv trappa ner från entrén. När klockan närmar sig elva kommer fler. Det är tydligt att alla känner igen varandra. Kyrkvården delar ut psalmbok och agenda vid ingången till salen. Vi är tolv personer som sitter på stolarna när en av kyrkvårdarna hälsar oss välkomna. Musikern sitter vid pianot till vänster framme i ”koret”.

I Margaretasalen i Glommersträsk framträder Svenska kyrkan på ett av många sätt i Arvidsjaur församling. Där, liksom i många andra församlingar runt om i Sverige, ställer man frågor som rör kyrkans identitet och uppdrag. Vad ska församlingen göra och

varför? I Arvidsjaur färgas frågorna av de sociala och samhälleliga förändringar som präglar Norrlands inland.

När jag i olika sammanhang lyssnar till samtal kring dessa frågor kan jag urskilja två olika tankefigurer: ”Vi måste bli klara över vilka vi är, vår egen identitet, innan vi kan vända oss utåt och möta andra.” Eller: ”Vi måste göra en analys av vår omvärld och ta reda på vad människor tycker för att veta vad vi ska göra.” Båda dessa påståenden uttrycker sådant som vi till vardags kan uppfatta som mer eller mindre självklart och de formar samtal som förs och beslut som fattas i Svenska kyrkan. De är dock inte helt problematiska. Som jag ser det, utgår de från en olycklig separation mellan kyrka och omvärld. I den här artikeln skissar jag därför på en alternativ tankefigur som kan fungera som inspiration och vägledning för teologiska reflektioner kring kyrkans uppdrag lokalt. Jag använder exempel ur det källmaterial jag samlar in och skapar inom ramen för ett forskningsprojekt kring Svenska kyrkan i landsbygd. Forskningen kan beskrivas som empirisk ecklesiologi, det vill säga ett teologiskt studium av kyrkan, så som den konkret framträder i olika sammanhang. Min forskningsansats bygger på att skapa täta beskrivningar av dessa sammanhang genom deltagande och närvarande observationer, intervjuer och insamling av tryckt och skrivet källmaterial.

I materialet från Glommersträsk söker jag efter röster och perspektiv, som i dialog med mina egna tolkningar, kan bidra till en djupare förståelse för hur kyrkan framträder i ett lokalt sammanhang och därmed också forma en användbar tankefigur för reflektioner kring kyrkans uppdrag.

Så åter till Margaretasalen i Glommersträsk och till predikan. Efter högmässans inledning har vi lyssnat till en text ur andra Mosebok som berättar hur Gud ger israeliterna föda under vandrigen i öknen och till en kort passus ur första Petrusbrevet där adressaterna uppmanas att ”längta efter den rena, andliga mjölken för att växa genom den och bli räddade”.

Ackompanjerade av pianot sjunger vi psalm 247 som inleds med orden: ”Befall i Herrens händer din möda och din väg, och hur sig världen vänder, hans ord i hjärtat äg. Ty intet ord är givet som Herrens ord, så visst. Det visar vägen till livet, det för dig hem till sist.”

Prästen ställer sig mitt i koret och läser ur Johannesevangeliet om hur folk söker efter Jesus efter att han har utfört brödundret. Jesus har dragit sig undan men de finner honom i Kafarnaum på andra sidan sjön och där talar han till dem. Prästen konstaterar med eftertänksamhet:

Och så var Jesus borta. Jesus var inte där. Somliga av den här skaran på 5 000 brydde sig antagligen inte. Ja, man brydde sig inte om det. Men det fanns en hop som blev berörda av att Jesus inte fanns där. Det vart oro och oron födde aktivitet... Ganska viktigt att när vi känner oro att vi tillåter den föda en aktivitet... Och senare finner de Jesus. Ibland så kan vi säga till varandra. Sök det du söker, men sök inte där du söker. Skulle jag tappa nycklarna mellan två lyktstolpar så går jag omkring och söker precis mitt under lyktstolpen för att det är ljus där, så kommer jag ju inte att hitta nycklarna. Jag måste ju söka där jag tappade dem. Det kan vara ett gott råd. Där du miste relationen, sök där.

De gav sig iväg till andra sidan, till Kafarnaum. Jesus har också definierat mötesplatser och de är viktiga också om vi saknar Jesus. Ordet, bibelordet, nattvarden och minns ditt dop, minns ditt dop. Mötesplatser... Jesus låter sig finnas. Han drar sig aldrig undan. Han är aldrig borta. Var och en som söker honom... finner honom.

I det här avsnittet framträder ett mönster som genomsyrar hela predikan. Prästen rör sig utan omsvep mellan ett bibliskt då och ett nu, i vilket vi befinner oss. Han återberättar hur Jesu frånvaro skapar en oro bland de som deltagit i brödundret och hur denna oro leder till att de börjar söka efter honom, för att i nästa andetag rikta en uppmaning till oss som lyssnar – låt känslor av oro få föda aktivitet. Och sedan åter till folket som söker Jesus. Samma mönster återkommer i fortsättningen av resonemanget. Prästen väver i sin predikan samman då och nu och evangeliernas berättelse blir på så sätt också en berättelse om de som är samlade till gudstjänst i Glommersträsk. Det är inget märkvärdigt, men samtidigt ett exempel på ett mönster eller ett förhållningssätt som har relevans också utanför predikosituationen. I förkunnelsen skapar prästen en dialog med evangelieberättelsen och beskriver hur bibelordet är en mötesplats, som Jesus själv har definierat. I ordvalet och resonemanget framträder tankar kring kyrkans identitet och uppdrag. Ordet och sakramenten är avgörande mötesplatser för den enskildes relation till Jesus och därmed indirekt också identitetsformande mötesplatser för kyrkan.

Den amerikanske teologen Gordon Lathrop har reflekterat över dessa mötesplatser utifrån frågor om kyrkans identitet och uppdrag (Lathrop 1999). Han beskriver det som att de präglas av de heliga tingens dialog. När vardagliga praktiker och handlingar, som att tala, äta och bada, sätts i en spänningsfylld dialog med evangeliernas berättelser kan något väsentlig hända som förändrar människors liv. Väsentligt i Lathrops resonemang är att dessa mötesplatser inte är avgränsade platser, som i sig själva är heligare än andra. Tvärtom förutsätter de en pågående dialog mellan allmänmänskliga behov och Guds helighet.

I högmässan i Glommersträsk tar sig de heliga tingens dialog också andra uttryck. På altaret står en kalk och paté med vin och bröd och i nattvardsbönen upprättas en dialog mellan vanligt vin, enkla oblater, tacksägelse, Guds ord, bön och måltid. I ord och handlingar gestaltas att brödet och vinet är Kristi kropp och blod och att församlingen är en kropp eftersom de får del av ett och samma bröd. I högmässan är det materiella en påtaglig del av den kristna tron. Det är i och genom högst konkreta materiella saker och en vardaglig praktik som tro och tradition tar gestalt. Men bröd och vin är inte de enda materiella uttryck som bidrar till att forma gudstjänsten och gemenskapen.

Återigen kan Lathrops tankar vara till hjälp. Liksom brödet och vinet i högmässan formar och synliggör en gemenskap, i och med Jesus Kristus, formas mänsklig gemenskap på många olika sätt av materiella ting. Så också i Glommersträsk. Låt oss för en kort stund frysa predikosituationen och se hur det fysiska rummet ser ut där högmässan firas och hur det bidrar till att forma en gemenskap.

Prästen står mitt i koret när han predikar. Till höger om honom, på väggen ovanför pianot sitter svartvita porträttfoton på präster som varit verksamma i Glommersträsk. Varje ansikte för oss till en period i kyrkans och den lokala bygdens historia. Bara det faktum att man satt upp dessa porträtt säger något väsentligt om hur man förstår sig själv som kyrka. Bilderna tydliggör hur predikosituationen är insatt i ett historiskt sammanhang. I samtal med människor jag möter lever minnet av en del av dessa präster. Bilderna förmedlar berättelser och föreställningar som präglar gemenskapen. Bakom prästen finns en bild av Jesus. Mellan prästen och Jesus ett lågt altare med nattvardsgåvorna, ljus och en blomma. Till vänster om Jesus och prästen finns en lekhörna. Här bedriver församlingen öppen förskola. På väggen bredvid Jesusbilden finns tågagnar och ett lok i papper. I vagnarna sitter små figurer med barnansikten och i loket en figur med prästkrage. Det är inga barn i högmässan. Men barnhörnan och bilderna på väggen skapar kopplingar till familjer och barn i omgivningen. Allt detta och mycket mer finns där som materiella uttryck som bidrar till att skapa det sammanhang i vilket prästen predikar och brödet bryts.

Redan när man låter blicken svepa över rummet ser man tecken på att högmässan inte är en isolerad kyrklig ö. Det som vid en första anblick framstår som tydligt avgränsat i både rum och tid visar sig, när man börjar skrapa på ytan, mer poröst. Den gemenskap som genom människor och fysiska objekt tar form i högmässan är i själva verket inflätat i en väv av relationer över tid och rum. Låt mig ge ytterligare ett exempel:

människorna som sitter på stolarna i Margaretasalen. Alla har de färdats dit med bil på befintliga vägar. Några har via telefonsamtal kommit överens om att ge varandra skjuts. De kommer från olika byar och gårdar i en varierande radie kring kyrkan. Alla rör de sig också in och ur andra rum och sociala praktiker där kollektiva tillhörigheter och uttryck formas och förändras. Butiker, arbetsplatser, vårdcentraler, bönehus, ishockeyhallar, jaktmarker. Så bara genom att följa varje person som är i gudstjänsten, eller de föräldrar och barn som regelbundet samlas kyrkans verksamhet i rummet där mässan firas, framträder en komplex väv av relationer som bidrar till att skapa gemenskaper och tillhörighet.

Den engelske sociologen John Law och den franske sociologen Bruno Latour har utvecklat tankar kring den roll det materiella spelar när mänskliga kollektiv skapas och formas. Law talar om *relationell materialitet* (Law 1994; 2007). Det låter krångligare än vad det är. Hans poäng är att organisationer, församlingar, arbetsplatser eller föreningar förutsätter materiella saker för att existera. Mänskliga gemenskaper skapas och upprätthålls inte bara av sådant som är rent mänskligt (tankar, samtal, kroppsliga handlingar) utan också av saker, texter och arkitektur. Vad vore Svenska kyrkan och församlingen i Glommersträsk utan ett kyrkorum, utan altaret, utan psalmböckerna, utan biblar, utan telefoner, utan vägar, utan instrument, utan datorer, utan kopieringsapparater? Det Law vill göra tydligt är att dessa olika saker på ett grundläggande sätt formar, förmedlar och bär det gemensamma.

Men Law och Latour säger också att den enskilde och gemenskapen måste förstås relationellt. En människa eller ett hus är och blir vad det är i ett nät av relationer. Det betyder inte att enskilda personer eller materiella saker är noder i ett nätverk. Istället betonar han att varje person eller sak i sig själv bär på en mångfald av förmågor och relationer som gör att de på en och samma gång är både aktör och nätverk.

Latour pekar på att komplicerade mänskliga sammanhang ofta inordnas under begrepp som *sambälle*, *organisation* eller *nätverk* (Latour 2005). Latour menar att det leder till föreställningar om det kollektiva som döljer dess mångfald. Latour menar istället till att hålla sig nära de konkreta uttryck det kollektiva tar sig för att utforska vad det faktiskt består av. Hur ser de kopplingar ut mellan människor, byggnader, böcker, webbsidor, vägar, protokoll, skotrar, oblater och jaktorn som i relation till varandra utgör det kollektiva?

En läsning av Law och Latour kan därför mana till stor medvetenhet kring vad de begrepp vi använder när vi reflekterar över

kyrkans uppdrag och identitet gör med vår bild av kyrkan. Risken är stor att de hindrar oss från att se den verkliga mångfald av uttryck som kyrkan tar sig lokalt.

Det finns klara paralleller mellan den här sociologiska ansatsen och de föreställningar om hur Gud skapar konkreta mötesplatser där människor kan möta Jesus som prästen och Lathrop ger uttryck för. Vatten, bröd och vin bidrar på ett mycket konkret sätt till att forma och förmedla relationer. Men även andra materiella attribut spelar en avgörande roll för hur kristen tro och kyrkans tradition tar sig uttryck och förmedlas. I min studie ser jag många exempel på hur inte minst kyrkliga byggnader och rum blir viktiga aktörsnätverk, som bidrar till att forma gemenskaper och föreställningar om det gemensamma.

När jag tar min utgångspunkt i kyrkan i Glommersträsk ser jag en mängd spår som sänder mig ut från kyrkan och högmässan. I varje sådant spår finns möjlighet till dialoger som kan bidra till att öka förståelsen för kyrkans identitet och uppdrag. Jag väljer ett sådant spår och tar kontakt med en kvinna som jag har mött i samband med en sennesrogdstjänst i Glommersträsk. Hon är i 40-årsåldern och bor i en av byarna kring Glommersträsk. Det är en varm majdag när vi sitter ner och samtalar. Hon berättar om sin egen uppväxt där kyrkan har funnits som en mer eller mindre naturlig del av livet. Men hon konstaterar samtidigt att hon idag inte är särskilt kyrkligt aktiv och hon väljer medvetet att inte beskriva sig som kristen. ”Jag tror men jag är inte kristen.” När jag ber henne utveckla vad hon menar hänvisar hon till svårigheter hon har med bibeln.

Alltså jag är ju så ifrågasättande... det är så mycket jag ifrågasätter i bibeln. Det är ju det där att jag tycker att den är så halv [...] jag har svårt att läsa bibeln i mängd och mycket eftersom jag känner att det är så mycket som saknas. Just eftersom jag vet att det finns pergament som har skrivits av kvinnor men som inte tagits med. Men samtidigt så är ju Gud levande hela tiden i alla möten.

Hon berättar också om hur det var i kyrkan i Glommersträsk när hon var yngre och när hennes egna barn var små. I hennes beskrivning framträder bilden av en levande gemenskap.

När barna var små då var det knökafullt i kyrkan. Alltså den generationen fanns ju kvar plus att vi var kanske åtta-tio stycken som fick barn samtidigt som varit med i KU så vi hade söndagskola och man behövde bara ha en gång per termin [...] vi var ju många och det var mycket som hände och alltså det var roligt.

Då var hon själv aktiv i verksamheten som bedrevs i kyrkobyggnaden, men med tiden har relationen förändrats.

Hur man än vrider och vänder så handlar kyrkan inte så mycket för mig om lokal utan det handlar om gemenskap och... jag vet jag har nästan blivit besviken flera gånger... men det ska man inte säga men... för vi var ju ett stort gäng. Och jag kan ju inte säga om de har kvar sin tro eller inte eller om det bara är vardagen men att de inte kom och tillslut så blev det ju att man själv slutade gå.

Hon upplever också att kyrkan har blivit alltmer tungrodd och att gemenskap och personliga relationer har fått träda tillbaka för organisationsfrågor och ekonomiskt tänkande sedan relationsförändringen mellan stat och kyrka. Den kyrkliga organisationen har "blivit en börda idag för att tron ska växa" och hon ser väckelsen som en inspirationskälla för en nödvändig förändring.

Alltså jag tror att man måste komma tillbaka till de här små mötena där liksom, som det var i väckelsen. De här små grupperna där man samtalade och det fick växa något nytt. För det blir ju en naturlig del när man hittar det där att man vill dela det och då behövs det alltid någon karismatisk. Alltså det kan man aldrig komma ifrån att det behövs en karismatisk person på gott och ont för det kan ju barka iväg, men som får människor att vilja vara i den gemenskapen. Och jag kan känna ibland att jag längtar otroligt mycket efter en gudstjänst där det är fullt med folk som bara sjunger liksom, bara tycker att det är... vittnesbörd, ord, predikan där gemenskapen är liksom... som man liksom.

Gemenskapen är alltså avgörande för hennes förståelse av kyrkans identitet och uppdrag och hon tycks inte lägga någon större vikt vid kyrkobyggnaden. Men bilden visar sig vara mer komplicerad än så. Sedan hon var liten har hon haft tillgång till olika kyrkorum för att kunna öva musik och när hon berättar om dessa tillfällen får rummet nästan karaktären av en person hon har en relation till. Hon berättar till exempel om ett tillfälle då en präst bad henne berätta om en person som betytt mycket för henne:

...och jag funderade jättelänge, och för mig var det ju inte någon person utan det var ju kyrkobyggnaden som hade... alltså just att [...] jag kunde gå dit och sitta vid, antingen var det orgeln eller pianot, och sitta i timmar och som bara fyllas av rummet. Jag kände mig aldrig rädd eller ensam, ...så det är lite kontra mot vad jag säger att man behöver gemenskapen. För mig har musiken och orden när jag har suttit med micken och fått sjunga så har väl orden blivit gemenskapen.

Men hon beskriver också erfarenheter i kyrkorummet som är relaterade till gudstjänster och en sådan är nattvarden. Hon beskriver sin tro i relation till utdelandet av bröd och vin vid altarringen.

Nattvarden för mig det är ju... vad ska jag säga, avstjälpningsstationen. Där jag liksom bara får känslomässigt... jag brukar tänka altarringen... att jag liksom får öppna en lucka och tömma ut innanför ringen och så får jag ta emot något nytt och friskt.

Och hon berättar vidare om hur hon tänker kring nattvarden.

Även om jag egentligen inte fullständigt tror på att Jesus dog och uppstod fysiskt. För det står ju faktiskt att han uppstod i ande och de kände inte igen honom. Alltså för mig är det ju att visa att livet inte tar slut men jag kan haka upp mig på att många liksom är i att Jesus uppstod i kropp men om man läser riktigt tydligt så står det ju faktiskt inte det... men för mig spelar det ingen roll för det är lika verksamt ändå.

Genom att inleda ett samtal med en av de personer som har en relation till kyrkan i Glommersträsk öppnas horisonter som bidrar till att bilden av kyrkan i Glommersträsk breddas och fördjupas. Redan genom detta enda samtal tillförs viktiga perspektiv och erfarenheter till förståelsen av hur kyrkan framträder och tar sig uttryck. Här finns bland annat tolkningar av kyrkans tradition och lära som visar hur de kan ta sig uttryck i enskilda personer som deltar i kyrkliga praktiker - ett tolkningsarbete som sällan formuleras i skrift eller uttrycks offentligt. I samtalet finns flera intressanta teman som är möjliga att arbeta vidare med. Jag väljer ett av dem.

I flera samtal jag har med människor som lever i och omkring Arvidsjaur berättar man om svunna storhetstider i byar och samhällen kring tätorten. Man berättar om allt det som fanns i form av butiker, caféer eller skolor av vilket mycket är borta idag. Saknaden är påtaglig och konkret. Saknaden kommer också till uttryck i samtalet med kvinnan. Den handlar både om hur det har varit i Glommersträsk och om den gemenskap hon tidigare upplevde i kyrkan.

Men hennes berättelse har också personliga dimensioner av saknad som flätas samman med minnena av livet i Glommersträsk och i kyrkan. Och i relation till dessa minnen och hur hon hanterar dem gör jag några iakttagelser.

Vid några tillfällen i samtalet använder hon bilden av att något måste dö för att något nytt ska kunna födas och hon uttrycker att allt har en mening.

Det finns en mening med allt [...] det är svårt när man är mitt i någonting att se att det har en betydelse, men när man tittar tillbaka så kan man se den röda tråden och jag brukar tänka liksom allt man går igenom och gudstron att ju krokigare väg man har haft desto tätare väv och mer solid blir ens tro ju mer trådar[...]. Om man inte har vandrat i mörkret... då kan man inte förstå hur fantastiskt ljuset är och det är väl det tror jag som är grundkärnan i tron. Att kyrkan... alltså nu är bibelorden... vinträdet som är dött måste man kapa ner för att det ska bli något nytt.

Samtalet präglas inte av uppgivenhet eller bitterhet trots flera exempel på erfarenheter av motgångar och minnen av mer blomstrande tider. Hon talar om grundkärnan i tron och i relation till samtalet som helhet framgår att nattvarden, kyrkorummet, musiken, den kyrkliga gemenskapen och enskilda präster har varit betydelsebärande delar i hur tron har förmedlats och formats. Hon berättar vidare om hur hon på nätet har funnit sammanhang där hon kan vara ett stöd för andra människor och hon ser det som en kallelse hon har fått från Gud.

Vad Gud har gett mig så är det tid. Alltså jag har jättemycket tid och vad jag gör är att jag hjälper människor på nätet. Människor som mår dåligt så kan jag lyssna med, att läsa, att svara, de ringer när det är kris [...]det kanske är min livsresa att i dagens stressade samhälle kunna ge människor tid utan att de behöver gå till en psykolog. Det kändes så rikt när människor, både killar och tjejer tackar mig för att jag har lyssnat och liksom kunna stärka dem... någonstans känner jag att jag får mitt gudsrum där.

Genom datorn och internet finner hon nya rum där hon möter människor som behöver stöd och hjälp genom samtal. Hon beskriver det själv som gudsrum. I ljuset av samtalet som helhet är det inte långsökt att se på dessa rum och samtal som sammanhang där den gemenskap hon längtar efter faktiskt tar form. Liksom hon i nattvarden får lämna det som är svårt och jobbigt, för att fylla på med något nytt, kan hon fungera som en altarring för dem hon samtalar med på nätet.

Utan att dra för stora växlar baserat på ett begränsat material öppnar de här reflektionerna och tolkningarna upp för intressanta iakttagelser kring kyrkans identitet och uppdrag i Arvidsjaur församling.

I exemplet jag har använt här kan man tolka det gudsrum kvinnan skapar och verkar i på nätet som ett kyrkligt rum där hon förvaltar en kallelse.

Även det rummet har sina materiella förutsättningar i form av datorer och internetuppkopplingar, men det är samtidigt ett rum som skapar gemenskaper mellan människor som befinner sig i olika fysiska rum. Genom dialog och relationer skapas därmed ett rum där människors liv kan förändras och hopp kan förmedlas. Och det är ett rum som står i relation till kyrkorummet i Glommersträsk. Exemplet visar hur gemenskaper och relationer formas och förmedlas i relation till gemensamma praktiker, byggnader, datorer och en mängd andra aktörsnätverk. Det kyrkliga rummet på nätet står inte i något konkurrensförhållande till kyrkorummet i Glommersträsk, lika lite som mötesplatsen i högmässan konkurrerar med de möten som uppstår i samtalen på nätet. Tvärtom berikas de båda rummen och praktikerna av relationen de har till varandra. De bidrar till att föda och nära hopp i människors liv som av olika skäl präglas av saknad.

I det resonemang jag har fört så här långt finns konturer till en tankefigur som betonar att de gemenskaper vi är en del av formas och upprätthålls genom en mångfald av relationer. Jag har visat hur det i kyrkans egen tradition och liv finns resurser till att bejaka ett relationellt perspektiv i reflektioner kring kyrkans identitet och uppdrag lokalt. Som Lathrop och prästen i Arvidsjaur visar är dialogen och engagemanget en ofrånkomlig del av de mötesplatser som gör kyrkan till kyrka. Något tillspetsat kan man säga att kyrkan är en relations- och uppenbarelsburen organisation, snarare än en idéburen. Kyrkans uppdrag kan inte sammanfattas i en värdegrund eller ett idéprogram. Vittnesbörden om Guds uppenbarelse i Jesus från Nasaret har nedtecknats för att förändra och förvandla oss. Evangeliernas "sanningar" är därför inte åtkomliga utan dialog och engagemang. Redan i Nya Testamentet möter vi självbeskrivningar som vittnar om hur kristna i den tidiga kyrkan såg sig som djupt förenade med Kristus själv, bärare av ett budskap med både kropp, själ och ande. Det samma gäller kyrkan idag och reflektioner om kyrkans identitet och uppdrag.

KÄLLFÖRTECKNING

Lathrop, Gordon W. (1999), *Holy People. A Liturgical Ecclesiology*. Minneapolis: Fortress Press.

Latour, Bruno (2005), *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Law, John (1994), *Organizing Modernity*. Oxford: Blackwell Publishers.

Law, John (2007), *Actor Network Theory and Material Semiotics*, tillgänglig på <http://www.heterogeneities.net/publications/Law2007ANTandMaterialSemiotics.pdf>.

Kapitel 4

Utträden bland unga flyttare

Andreas Sandberg

Hur påverkar uppbrottet från den plats där vi vuxit upp och bott under en längre tid relationen till Svenska kyrkan, till den lokala församlingen? Att en förändrad relation till kyrkan påverkar människors benägenhet att begära utträde ur Svenska kyrkan är väl känt. Syftet med följande kapitel är att kartlägga ett eventuellt samband mellan människors flyttbeteende och omfattningen av utträden ur Svenska kyrkan.

Urbanisering och ett ökat flyttande inom landet är inget nytt fenomen, det är en utveckling som pågått under mer än ett sekel. Att det är en process som påverkat människors relation till kyrkan kommer till uttryck på olika sätt, inte minst i fråga om en ökad sekularisering under 1900-talet och fram till våra dagar. Sett ur detta längre perspektiv har det dock tagit lång tid innan denna relationsförändring tycks ha påverkat medlemskapet i Svenska kyrkan. Det höga årliga utträdestal bland Svenska kyrkans medlemmar som vi har haft under senare år är ett relativt nytt fenomen.

OMFLYTTNING OCH URBANISERING

Urbaniseringsprocessen har väl egentligen aldrig tagit någon paus i den mening att den mer eller mindre avstannat tillfälligtvis, men under det senaste decenniet har flyttströmmarna från landsorten till de större städerna återigen tilltagit i intensitet. Boendemönster och unga människors boendepreferenser har också utvecklats på ett sätt som bidragit till en allt större koncentration av befolkningen till storstadsregionerna. Det är en utveckling som naturligtvis på flera sätt påverkar förutsättningarna för församlingarna i olika delar av landet. Utflyttningen av framförallt unga människor förändrar

relativt snabbt medlemsstrukturen i många av landets mindre gles- och landsbygdsförsamlingar. Unga människor har alltid varit mer flyttbenägna än befolkningen i övrigt och det har under en lång period varit landet storstadsregioner och universitetsstäder som lockat de flesta. Under de senaste årtiondena har detta flyttmönster förstärkts. De större städernas befolkningstillväxt ökar i snabbare takt, bland annat som följd av en omfattande inflyttning av människor i 20- och 30-årsåldern.

ETT UTRÄDESKRITISKT ÅLDERSSPANN

De unga lämnar inte bara lands- och glesbygden i allt större utsträckning, de utgör också en allt större andel av de som väljer att lämna kyrkan. Tidigare undersökningar, bland annat en presenterad i 2009 års Nyckeln till Svenska kyrkan, visar att det åldersspann som omfattar de mest utträdesbenägna generationerna successivt krymper år efter år. År 2004 låg utträdesnivån över en procent bland samtliga årskullar mellan 21 och 69 år. Detta så kallade utträdeskritiska åldersspann har under senare år omfattat i huvudsak medlemmar i tjugo- och trettioårsåldern.

Det är också bland de unga som vi finner den största andelen utträdesbenägna medlemmar, det vill säga de som i undersökningar säger att de tänker på att lämna kyrkan och att de sannolikt kommer att begära utträde under de närmaste åren. En bidragande orsak till detta är sannolikt att unga har en svagare relation till kyrkan jämfört med äldre generationer. Skillnaderna inom den yngre gruppen är också betydande i detta avseende. Konfirmerade medlemmar är exempelvis mindre utträdesbenägna än de som inte är konfirmerade. (Bromander, 2011) Konfirmationen tycks alltså vara en av de faktorer som påverkar och påverkas av den unge medlemmens relation till kyrkan och därmed sannolikheten för utträde. En annan företeelse som sannolikt påverkar relationen till kyrkan är den ökade rörligheten i samhället, inte minst bland unga, med allt större flyttströmmar till landets större städer. Detta resonemang tar sin utgångspunkt i det faktum att Svenska kyrkans medlemmars förankring i kyrkan har en geografisk dimension, det vill säga att det inte enbart handlar om en relation till kyrkan i största allmänhet, utan också om förankringen till kyrkan på en specifik plats.

Tankar kring anknytningen till en specifik plats och hur detta uttrycks i människors handlingar behandlas också i ett av de övriga kapitlen i årets utgåva av Nyckeln till Svenska kyrkan. Där handlar det om vilka önskemål vi har i fråga om platsen för vår egen begravning. (Se kapitel 2, Den sista resan.) Följande undersökning tar sin utgångspunkt i att antagandet att relationen till kyrkan försvagas när man flyttar från den plats man vuxit upp på och i synnerhet om man flyttar till en plats långt bort. Det har att göra med den relation

man har till kyrkan i stor utsträckning är knuten till kyrkan på en specifik plats, i vissa fall den kyrka där man exempelvis är döpt och konfirmerad.

UNDERSÖKNINGEN

Syftet med undersökningen är att kartlägga skillnaderna i fråga om utträden mellan de ungdomar som flyttar till en annan kommun, inom eller utanför det egna länet, och de som väljer att stanna kvar i sin hemkommun. Undersökningen baseras på data som beskriver förändringar i fråga om bostadskommun och medlemskap mellan åren 2001 och 2011. De allra flesta unga som väljer att lämna kyrkan gör det i vuxen ålder, efter att de fyllt 20. Därför har vi valt att studera unga medlemmar som var i åldern 15–20 år vid tidsperiodens början, 2001, det vill säga en viss tid innan man i regel flyttar hemifrån och gör eventuella val i fråga om att lämna kyrkan. Samtidigt är tidsperioden 2001–2011 tillräckligt lång för att den aktuella åldersgruppen ska ha uppnått en ålder då flertalet hunnit flytta för första gången och kommit in i det så kallade utträdeskritiska åldersspannet.

2001 ÅRS 15 – 20 ÅRINGAR

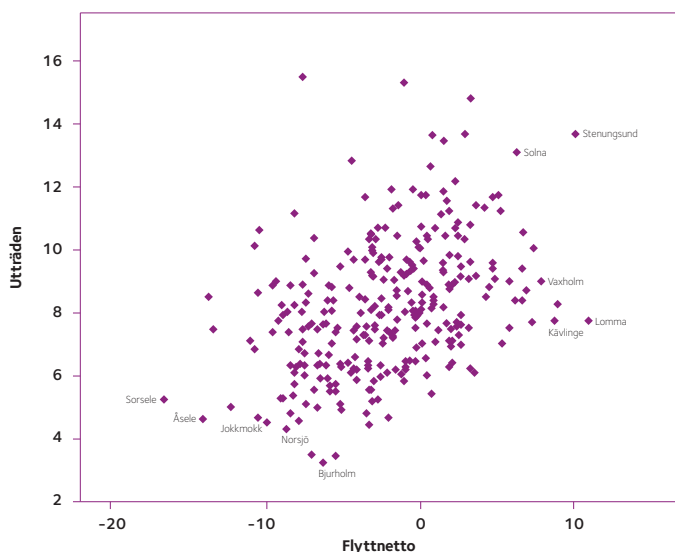
De som var i åldrarna mellan 15 och 20 år 2001 föddes under första hälften av 1980-talet (1981–1986). Det var under en period då barn automatiskt anslöts till Svenska kyrkan om minst en dess föräldrar var medlem. Först ett decennium senare (1996) blev dopet medlemsgrundande. Därmed var också stor majoritet av denna generation, drygt 85 procent, medlemmar i Svenska kyrkan i början av den aktuella undersökningsperioden. Andelen medlemmar varierade regionalt och lokalt. Variationen var i stor utsträckning en funktion av hur stor andel av befolkningen som hade utländsk bakgrund, med relativt låga andelstal i storstädernas mer invandrartäta kommuner som Botkyrka med drygt 50 procent medlemmar bland 15–20 åringarna. Det kan jämföras med exempelvis Bjurholm i Västerbotten där i det närmaste samtliga 15–20 åringar, 98,8 procent, var medlemmar i Svenska kyrkan.

Totalt handlar det om cirka 518 000 medlemmar i Svenska kyrkan som var i den aktuella åldern år 2001. En dryg halvmiljon (502 000) av dessa levde och bodde i Sverige ett decennium senare (2011). Knappt hälften (47 procent) hade flyttat från den kommun som de bodde i början av undersökningsperioden. Drygt hälften av flyttarna hade flyttat till ett annat län än de bodde i år 2001. Flyttavstånden varierade dock kraftigt beroende på var man bodde från början. De som bodde i något av storstadslänen flyttade exempelvis i stor utsträckning till andra kommuner inom samma län, medan de utomregionala flyttarna dominerade i flertalet av de övriga länen.

SAMBANDET MELLAN FLYTTNINGAR OCH UTTRÄDEN

För att få en övergripande bild av ett eventuellt samband mellan utträdesbenägenhet och flyttningar har flyttnettot (skillnaden mellan antal inflyttade och utflyttade) och utträdesfrekvensen uttryckt i procent av antal medlemmar beräknats för samtliga kommuner. Resultatet redovisas i spridningsdiagrammet nedan (Diagram 1). Varje punkt representerar en kommun där utträdesfrekvensen kan avläsas på y-axeln och flyttnettot på x-axeln. Av figuren framgår en relativt tydlig trend där kommuner med negativt flyttnetto i regel har låga utträdestal medan det motsatta är regel för kommuner med positiva flyttnetton. Längst ner till vänster i diagrammet finner vi kommuner som länge haft problem med omfattande utflyttning och minskande befolkning, men med låga utträdestal. Det rör sig i flera fall om kommuner i Norrlands inland, exempelvis Bjurholm och Sorsele i Västerbotten samt Jokkmokk i Norrbotten. I den andra änden av diagrammet finner vi befolkningsexpansiva kommuner som Lomma och Kävlinge i Skåne, Stenungsund norr om Göteborg samt Solna och Vaxholm utanför Stockholm, samtliga med relativt höga utträdestal. Dataunderlaget omfattar i detta fall utträden och flyttningar totalt, oavsett ålder, men visar ändå relativt tydligt att det i regel är betydligt vanligare att människor lämnar kyrkan i växande kommuner med omfattande inflyttning jämfört med fallet i flertalet utflyttningkommuner.

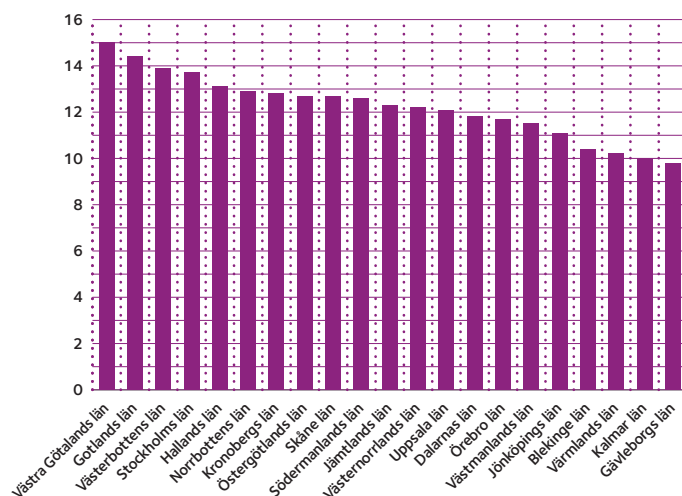
DIAGRAM 1. FLYTTNETTO (INFLYTTNING - UTFLYTTNING) OCH UTTRÄDEN I PROCENT AV MEDLEMMAR PER KOMMUN TOTALT FÖR PERIODEN 2001–2011

UTTRÄDEN OCH FLYTTNINGAR BLAND 2001 ÅRS 15 – 20 ÅRINGAR

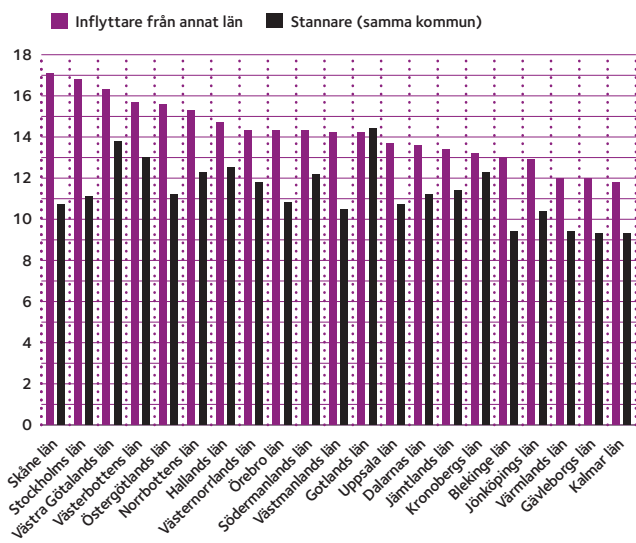
Av 2001 års medlemmar i åldern 15–20 år hade 13 procent lämnat Svenska kyrkan fram till år 2011. Diagram 2 visar hur detta utträdestal varierade regionalt mellan landets län, från Västra Götalands län med 15 procents utträden till Gävleborg med knappt 10 procents utträden under den aktuella perioden. Beräkningen är i detta fall baserat på var medlemmar och före detta medlemmar bodde år 2011. Både de som bodde i samma kommun i början och i slutet av tidsperioden och de som flyttat över kommungränserna är alltså med i beräkningen. På denna regionala nivå framträder inte sambandet mellan utträdesfrekvenser och flyttnetto lika tydligt som i diagram 1 där skillnaderna på kommunnivå redovisades. Visserligen har storstadslänen Västra Götaland och Stockholm relativt höga utträdestal. Samtidigt har andra län som också omfattar några av landets mest expansiva kommuner, exempelvis Uppsala län, relativt låga utträdestal.

DIAGRAM 2. UTTRÄDEN PER LÄN I PROCENT 2001–2011

I diagram 3 framträder sambandet mellan flyttningar och utträden tydligare. Här jämförs hur stor andel i procent som lämnat kyrkan bland de som flyttat och de som bodde i samma kommun i början och slutet av tidsperioden. Flyttarna är i detta fall de som flyttat till en kommun i ett annat län.

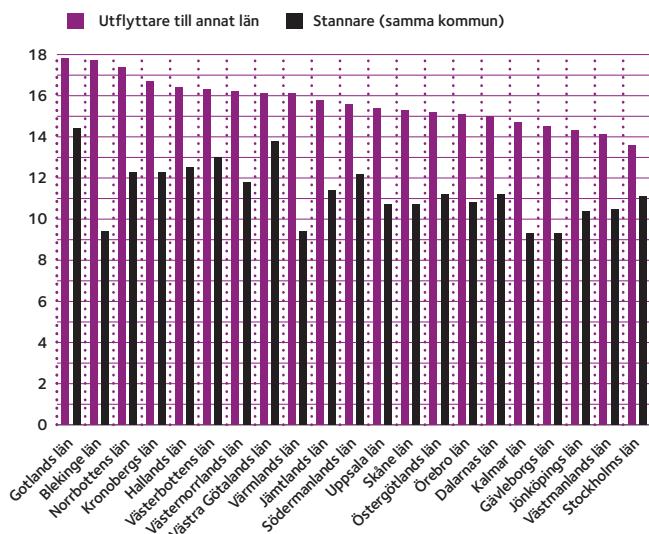
DIAGRAM 3. UTRÄDEN I PROCENT BLAND INFLYTTARE OCH STANNARE PER LÄN, 2001 ÅRS 15–20 ÅRINGAR UNDER PERIODEN 2001–2011

Av diagrammet framgår att de som flyttar till någon av kommunerna i de tre storstadsläna, Stockholm, Västra Götaland och Skåne, lämnar kyrkan i störst utsträckning. Eftersom en stor del av den totala flyttströmmen går till just dessa län har det också ett betydande genomslag på den totala utträdesfrekvensen bland flyttarna. Skillnaden i fråga om utträdesfrekvensen mellan de som flyttat in och stannarna är samtidigt störst i storstadsläna, åtminstone vad gäller Skåne och Stockholms län. Det innebär att den relativt sett höga utträdesbenägenheten i dessa län till stor del förklaras av utträden bland de unga medlemmar som flyttar till dessa storstadsregioner. Studerar vi stannarna i respektive län placerar sig däremot Skåne och Stockholm bland de län som har de allra lägsta utträdestalen i landet. Andelen som lämnat kyrkan är lägre bland stannarna jämfört med de inflyttade i samtliga fall med ett enda undantag, nämligen Gotland.

Utträdesbenägenheten bland de gotländska ungdomarna är generellt sett hög, oavsett de stannar eller flyttar från ön. Det framgår av diagram 4. Detta diagram jämför utflyttarna från respektive län med stannarna. Gotland är det län som "levererar" utflyttare där andelen som lämnat kyrkan är allra högst, tätt följd av Blekinge. Av diagrammet framgår också att de ungdomar som bodde i Stockholms län i början av tidsperioden hör till dem som lämnat kyrkan i minst utsträckning, i synnerhet om vi jämför dem med dem som flyttat till en kommun i ett annat län.

DIAGRAM 4. UTRÄDEN I PROCENT BLAND UTFLYTTARE OCH STANNARE PER LÄN, 2001 ÅRS 15–20 ÅRINGAR UNDER PERIODEN 2001–2011.

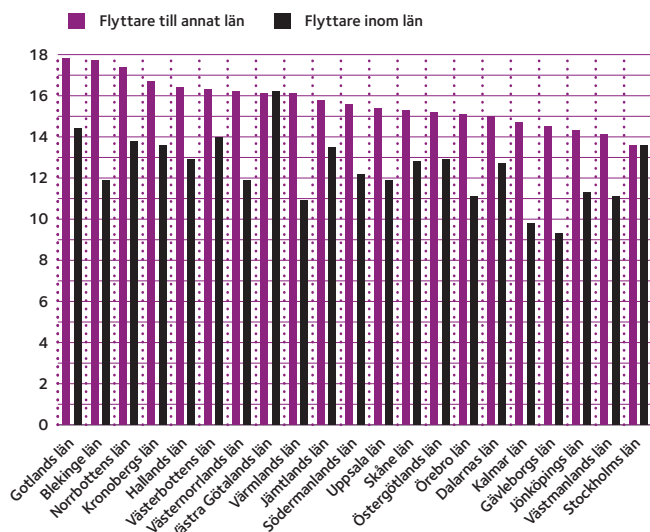

VILKEN ROLL SPELAR AVSTÅNDET

Utgångspunkten för denna undersökning är att uppbrottet från hemorten och hemförsamlingen har betydelse för anknytningen till Svenska kyrkan och därmed benägenheten att lämna kyrkan och begära utträde. Om så är fallet borde också avståndet ha en viss betydelse, det vill säga om man flyttar långt från hemkommunen eller stannar kvar i samma region, exempelvis flyttar till grannkommunen. I diagram 5 jämförs utträdesfrekvensen bland de flyttare som de som flyttat till en annan kommun men stannat kvar inom det egna länet med de flyttare som flyttat en längre sträcka och bosatt sig i en kommun i ett annat län. Av diagrammet att döma finns det ett samband mellan utträdesbenägenhet och hur långt bort man flyttar. Med undantag för Västra Götaland var utträdesfrekvensen högre bland de som flyttat till ett annat län än bland dem som enbart flyttat till en annan kommun men stannat kvar inom länet. Eftersom länens storlek varierar är detta ett något trubbigt mått på skillnaden i utträdesfrekvens beroende på flyttavstånd. Jämförelsen visar dock att närheten till den ursprungliga hemkommunen tycks ha betydelse.

Att just Västra Götaland utgör undantaget i detta sammanhang är möjligen ingen slump. Det är ett relativt stort och sammansatt län där en flytt inom länet kan innebära en lika stor förändring som om man valt att flytta till ett annat län.

DIAGRAM 5. UTRÄDEN I PROCENT BLAND FLYTTARE (TILL ANNAT LÄN ELLER INOM LÄNET) PER LÄN, 2001 ÅRS 15-20 ÅRINGAR UNDER PERIODEN 2001-2011.

Jämförelserna på länsnivå ger naturligtvis bara en översiktlig bild av relationen mellan flyttströmmar och utträdesfrekvenser. Tabell 1 ger ett något mer detaljerat exempel på hur den geografiska spridningen bland utflyttarna kan se ut, i detta fall de som flyttat från Norrbotten till en kommun i ett annat län. Större städer och universitetsstäder lockar, inte helt oväntat, flertalet flyttare. Koncentrationen till några få av landets universitets- och storstäder är också påtaglig. Ungefär hälften av de som lämnat sin hemkommun och Norrbottens län bodde år 2011 i Stockholm, Umeå eller Göteborg.

TABELL 1 UTFLYTTADE MEDLEMMAR FRÅN NORRBOTTENS LÄN EFTER INFLYTTNINGSKOMMUN (DE SJU STÖRSTA), ANTAL MEDLEMMAR OCH UTRÄDDA MEDLEMMAR I PROCENT.

	Antal utflyttade medlemmar	Uträden i procent medlemmar
Stockholms kommun	1 035	18,8
Umeå kommun	944	15,5
Göteborgs kommun	447	21,5
Uppsala kommun	306	15,7
Skellefteå kommun	210	14,3
Linköpings kommun	123	16,3
Malmö kommun	116	25,9
Totalt utflyttade	5 243	17,4

DEN LOKALA FÖRSAMLINGENS BETYDELSE

Varför är de unga människor som flyttar från sin hemregion mer utträdesbenägna än andra? Det faktaunderlag som denna undersökning bygger på svarar egentligen inte på den frågan, bara att det faktiskt förhåller sig på det sättet. Sannolikt har det, som andra undersökningar visat, att göra med faktorer som påverkar relationen till Svenska kyrkan.

De med få eller inga kontakter med sin församling lämnar kyrkan i större utsträckning än andra. Möjligen påverkas flytten till en församling i en annan del av landet benägenheten att lämna kyrkan av samma anledning. Relationen försvagas när man flyttar till en ny plats där kontakter med den lokala församlingen saknas. Känslan av samhörighet med den lokala församlingen påverkas sannolikt också, det behöver inte alltid ha med de konkreta kontakterna att göra. I en ny och lite främmande miljö blir kyrkan mer anonym.

De kommuner och församlingar som tar emot flest nyinflyttade relativt unga medlemmar i Svenska kyrkan hör också av förklarliga skäl till några av landets mest befolkningsexpansiva kommuner. Här finns också några av de få församlingar inom Svenska kyrkan som faktiskt växer i antal medlemmar. Andra församlingar i liknande regioner har en relativt stabil medlemsutveckling med en ganska blygsam minskning av medlemsantalet jämfört med församlingar i övriga landet. I någon mening är det dock en situation, som så att säga döljer det faktum att en betydande del av de nyinflyttade relativt snart lämnar Svenska kyrkan. Frågan om hur de lokala församlingarna i dessa expansiva kommuner gör sig synlig och presenterar sig för de nyinflyttade medlemmarna är naturligtvis viktig, inte minst i de regioner där en stor del av de unga medlemmarna vuxit upp med en relation till Svenska kyrkan i ett helt annat lokalt sammanhang än de församlingar de bosatt sig i som vuxna.

Denna undersökning bygger på ett dataunderlag som omfattar medlemmar som var i åldrarna 15–20 år 2001, det vill säga födda under första hälften av 1980-talet (1981–1986). Det var under en period då barnafödandet var relativt lågt. De som idag, 2013, befinner sig i den tidiga 20-årsåldern och den period i livet då man i regel flyttar hemifrån är födda under den senaste babyboomen i början av 1990-talet. Det rör sig alltså om en relativt stor generation unga medlemmar som är på väg in i det utträdeskritiska åldersspannet. Många kommer att flytta till någon av landets större städer – här i ligger en betydande utmaning inför de kommande åren – inte minst för de församlingar som kommer att ta emot dessa nya församlingsbor.

KÄLLFÖRTECKNING

Bromander, Jonas (2011), *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum förlag AB.

Kapitel 5

Sociala trygghetssystem bekämpar hunger och fattigdom i världen

Gunnel Axelsson Nycander

Rätten till mat och kampen för att utrota hungern har länge varit ett viktigt fokus för Lutherhjälpen och därefter Svenska kyrkans internationella arbete. De senaste åren har Svenska kyrkan uppmärksammat att kontanta stöd, inom ramen för sociala trygghetssystem, ger stora möjligheter att snabbt minska hunger och undernäring.

En stor del av Svenska kyrkans arbete mot hunger och för rätten till mat har länge handlat om jordbruk, om att genom påverkansarbete och stöd till samarbetsorganisationer stärka småskaliga bönder och den ekologiska hållbarheten i jordbruket. Det finns goda skäl för detta, inte bara för att det är jordbruket som förser oss alla med mat, utan för att det är i jordbruket som vi hittar de flesta som hungrar.

Under de senaste åren har Svenska kyrkan uppmärksammat en annan viktig strategi för att förverkliga rätten till mat: kontanta bidrag inom ramen för sociala trygghetssystem.¹ Sedan ett decennium pågår i en rad utvecklingsländer – främst i Latinamerika, men också i delar av Asien och Afrika – något som forskare kallat ”en tyst revolution”.² I land efter land har

¹ Axelsson Nycander (red.) (2011). *Pengar i handen. Sociala trygghetssystem som metod för att bekämpa fattigdom och hunger. Svenska kyrkan och Nordiska Afrikainstitutet.*

² Barrientos A., Hanlon J., Hulme D. (2010). *Just Give Money to the Poor, Kumarian Press.*

det inrättats folkpensioner, barnbidrag, rätt till beredskapsarbeten och andra typer av sociala trygghetssystem. Vetenskapliga utvärderingar visar att kontanta stöd överlag ger goda och tydliga resultat. Oavsett om pengarna ges som barnbidrag eller pensioner leder de till att undernäringen minskar, särskilt bland barn, fler barn går i skolan och människors hälsa förbättras.

NYGAMMAL FRÅGA I SVERIGE

I den internationella utvecklingsdebatten uppmärksammas sociala trygghetssystem alltmer, men i Sverige har det länge varit ganska tyst. Svenska kyrkans internationella arbete identifierade i början av 2010 sociala trygghetssystem som en viktig fråga att uppmärksamma. Anledningen till detta var bland annat att sociala trygghetssystem spelar en avgörande roll i arbetet mot fattigdom och hunger, och att Sverige utifrån sin egen historia har viktiga erfarenheter att dela med sig av.

Svenska kyrkan arbetar idag för sociala trygghetssystem dels genom påverkansarbete i relation till den svenska och internationella biståndsdebatten, dels genom att uppmärksamma frågan i det egna partnersamarbetet. Innan påverkansarbete och dialog med partner inleddes behövde en rad olika frågor analyseras. Vilka är erfarenheterna av sociala trygghetssystem i låg- och medelinkomstländer? Vilka frågeställningar ställs länder inför när de ska utveckla trygghetssystem, vilka frågor är kontroversiella? Hur bör Svenska kyrkan positionera sig i grundläggande frågor, utifrån vår teologiska grund och det rättighetsperspektiv som det internationella arbetet ska genomsyras av? Hur kan Svenska kyrkan och andra delar av det civila samhället bidra till att främja sociala trygghetssystem, givet att huvudansvaret ligger på staterna?

Dessa och en rad andra frågor analyserades med hjälp av svenska och internationella forskare och organisationer från det civila samhället, genom framtagandet av antologin *Pengar i handen – sociala trygghetssystem som metod för att bekämpa fattigdom och hunger* (2011).

VAD ÄR SOCIALA TRYGGHETSSYSTEM?

Det finns en rad olika definitioner av begreppet sociala trygghetssystem (*social protection*), definitioner som färgas av att trygghetssystem är olika utformade i olika länder. I regel brukar man emellertid inkludera:

- Socialförsäkringar som baseras på inbetalade avgifter (exempelvis tjänstepension, sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring),
- Sociala transfereringar som är finansierade genom skatter eller i vissa fall genom internationellt bistånd (exempelvis barnbidrag, försörjningsstöd, gratis skolluncher),
- Arbetsrättslig lagstiftning.

Svenska kyrkans arbete har framför allt fokuserat på de sociala transfereringarna. Ibland räknar man också tillgång till grundläggande service, som hälsovård och utbildning, till de sociala trygghetssystemen.³

Antalet människor i utvecklingsländer som omfattas av någon typ av sociala trygghetssystem växer snabbt och närmar sig en miljard.^{4,5} Familjebidraget i Brasilien, *Bolsa Familia*, är det mest kända exemplet. Programmet som infördes 2003 omfattar ca 45 miljoner människor och har bidragit starkt till att både fattigdomen och ojämlikheten har minskat i Brasilien.⁶ De flesta latinamerikanska länder har idag olika former av sociala stöd, men det finns också många exempel från andra delar av världen⁷:

- Åtta afrikanska länder söder om Sahara har infört pensionsystem som påminner om folkpensioner.
- I Indien har sedan ett par år landsbygdens fattiga grundlagsstadgad rätt till hundra dagars beredskapsarbete per år, vilket årligen berör cirka 44 miljoner hushåll.
- I Etiopien berörs cirka 7,5 miljoner personer av ett kombinerat bidrags- och beredskapsarbetsprogram. Detta har lett till att landet inte drabbades lika hårt som grannländerna under 2011 års hungerkatastrof på Afrikas horn.

3 Oavsett om social service betraktas som en del av trygghetssystemen eller inte är social service ett helt nödvändigt komplement. Både tillgången till social service och den ekonomiska trygghet som sociala trygghetssystem ger är nödvändig för att trygga människors välfärd.

4 Armando Barrientos and David Hulme (2013), *Social Protection in the post-2015 Development Agenda. Policy brief*. Brooks World Poverty Institute, University of Manchester and Church of Sweden

5 Barrientos, Niño-Zarazúa and Maitrot (2010). *Social Assistance in Developing Countries Database. Version 5.0 July 2010*. Brooks World Poverty Institute, The University of Manchester.

6 da Fonseca Menezes F. A., Brait-Poplawski L. och Santarelli Roversi M.M. (2012). *Aspects of Social Security in Brazil. From Fome Zero to Brasil Sem Miséria. Brot für die Welt*.

7 Holmquist, G. *Sociala trygghetssystem på utvecklingsagendan (2011)*. I Axelsson Nycander (red.) *Pengar i handen. Sociala trygghetssystem som metod för att bekämpa fattigdom och hunger. Svenska kyrkan och Nordiska Afrikainstitutet*.

Fortfarande är det emellertid bara 20 procent av världens befolkning som har tillgång till övergripande social trygghet. Många trygghetssystem omfattar bara dem som har formella anställningar, och utesluter därmed stora och fattiga befolkningsgrupper.

SOCIALA OCH EKONOMISKA EFFEKTER

Flera program såsom *Bolsa Familia* i Brasilien, *Oportunidades* i Mexiko och *Productive Safety Net Program* i Etiopien, har utvärderats mycket noga⁸. En samstämmig slutsats är att man kan minska fattigdom och hunger på ett mycket effektivt sätt genom att direkt stärka fattiga människors köpkraft. Undernärningen minskar, särskilt bland barn. Fler barn går i skolan, och människors hälsa förbättras.

Allt fler ekonomer betraktar idag sociala transfereringar som investeringar som bidrar till landets ekonomiska utveckling. Först och främst ger bättre utbildad och friskare befolkning ökad utveckling och tillväxt, en effekt som dock får genomslag på relativt lång sikt. För det andra påverkar sociala transfereringar människors vilja och förmåga att ta risker. Om människor har en grundläggande trygghet, så har de större möjligheter att ta de risker som det innebär att söka jobb på annan ort eller att starta en ekonomisk verksamhet. Detta är avgörande för att människor ska komma ur de ”fattigdomsfällor” som är en stor hämsko på utvecklingen i många länder. Till sist stimulerar transfereringar den ekonomiska utvecklingen på lokal nivå – när människor får tillgång till pengar ökar möjligheterna att starta lokala affärsverksamheter.

Mycket tyder på att trygghetssystemen också leder till andra indirekta och långsiktiga effekter. Kvinnors situation kan förbättras, inte minst när barn- och familjebidrag ges till mödrar. På sikt kan trygghetssystem också öka den sociala tilliten i samhället och bidra till utvecklingen av ett ”socialt kontrakt” och öka statens legitimitet.⁹

De positiva effekterna av stöden borde inte komma som en överraskning. Människor är i regel kloka och har förmåga att prioritera mat och skolgång för sina barn. De vet ofta bättre än myndigheter och biståndsorganisationer hur de ska använda pengar och de kan avvara för investeringar. Och – tvärt emot vad motståndare till trygghetssystemen ofta hävdar – det finns inget som tyder på att väl utformade stödsystem leder till passivitet.

⁸ DFID (2011) *Cash transfers. Evidence paper*. London. <http://www.dfid.gov.uk/>; ILO (2010) *Effects on non-contributory social transfers in developing countries: A compendium*. International Labour Office, Geneva.

⁹ Holmqvist, G. (2011). *Ibid.*

KOSTNADER

Sociala transfereringar som berör stora befolkningsgrupper är kostsamma och konkurrerar givetvis med mycket annat som är angeläget. Även om sociala stöd kan betraktas som investeringar – är det inte orimligt att tänka sig att fattiga länder ska ha råd att finansiera dem?

För det första är det viktigt att påpeka att idag lever mer än 70 procent av världens fattiga människor i medelinkomstländer, det vill säga i länder som har stora möjligheter att själva finansiera grundläggande trygghetssystem.

Vi vet ganska väl hur mycket de existerande systemen kostar. De förhållandevis generösa sydafrikanska sociala transfereringarna, som berör en klar majoritet av såväl barn som äldre, kostar ungefär 3 procent av Sydafrikas BNP. De sociala pensionssystem som numera finns i sammanlagt åtta länder i Afrika söder om Sahara och som försörjda alla eller nästan alla äldre och funktionshindrade med små pensioner, kostar cirka 1,5 procent av BNP.

FN förespråkar ett minimipaket¹⁰ av pensioner, barnbidrag och beredskapsarbeten som skulle kosta cirka 5 procent av BNP att genomföra. Detta är lite jämfört med trygghetssystemen i Europa, men stora pengar jämfört med ländernas mycket små skatteintäkter. Det är därför nödvändigt att utveckla systemen gradvis och samtidigt bygga upp skattesystemen så att en långsiktig finansiering blir möjlig. Även i låginkomstländer finns ett visst utrymme såväl för att höja skattesatserna, som för att omprioritera de offentliga utgifterna. Många länder har till exempel dyra subventionssystem för drivmedel och livsmedel som är socialt motiverade, men som gynnar fattiga människor i betydligt lägre grad än vad den här typen av direkta transfereringar skulle göra. Internationellt bistånd kan också spela en viktig roll, framför allt i den initiala uppbyggnaden av transfereringssystemen.

HJÄLP TILL SJÄLVHJÄLP ELLER RÄTTIGHET

Hittills har få biståndsorganisationer i det civila samhället intresserat sig för frågan om hur sociala transfereringar kan bidra till fattigdomsminskning. Delvis kan det kanske förklaras av att många organisationer, däribland Svenska kyrkan, under lång tid har betonat biståndets funktion som ”hjälp till självhjälp”.

Självhjälpsideologin kan ses som en reaktion på biståndsarbetets ursprungliga tyngdpunkt på kortsiktigt hjälparbete. I stället för att enbart möta människors omedelbara behov av mat, sjukvård och

10 ILO (2012) *Social Protection Floors Recommendation* (No. 202).

utbildning skulle man nu satsa på att utveckla människors långsiktiga förutsättningar att försörja sig själva. I stället för kortsiktig ”välgörenhet” till passiva mottagare ses biståndet som ett stöd till aktiva människor med förmåga att själva bygga sin framtid. I stället för att ge den hungrige fisk ska vi lära henne att fiska, kan man säga med en populär metafor.

Betoningen av hjälp till självhjälp har varit nödvändig på många sätt och har bidragit till att förändra en djupt rotad bild av fattiga människor som passiva mottagare av bistånd. Men idag ser vi flera viktiga begränsningar med självhjälpsstrategin.

I praktiken utesluts de allra mest utsatta människorna från utvecklingsprojekt som syftar till att öka människors möjligheter att försörja sig själva. De allra fattigaste saknar i regel mark och kan därför inte delta i jordbruksprojekt. Barn, gamla och sjuka saknar den arbetsförmåga som krävs för att delta i inkomstgenererande projekt. För många av dem finns inget skäl att tro att de någonsin skulle kunna försörja sig själva.¹¹

Genom att lyfta sociala trygghetssystem som metod för fattigdomsbekämpning är vi på ett sätt tillbaka till ”välgörenhetens” betoning av att möta människors omedelbara behov av mat, husrum och sjukvård. Det finns dock några avgörande skillnader. Sociala transfereringar utgår ifrån mottagarens rättigheter och därmed statens skyldigheter – de ges inte på nåder och är inte en manifestation av givarens givmildhet.

Många biståndsgivare, däribland Svenska kyrkans internationella arbete, har på senare år deklarerat att arbetet ska genomsyras av ett rättighetsperspektiv och syfta till att förverkliga de mänskliga rättigheterna. Det finns flera nära kopplingar mellan sociala trygghetssystem, rättighetsperspektivet och de mänskliga rättigheterna. Sociala trygghetssystem kan vara ett effektivt medel att förverkliga grundläggande mänskliga rättigheter såsom rätten till mat, vatten och hälsa, och rättighetsperspektivet kan ge viktig vägledning i hur sociala trygghetssystem bör utformas. Tillgång till sociala trygghetssystem är dessutom i sig en mänsklig rättighet¹².

¹¹ *Brot für die Welt* (ed) (2005) *Gesichter des Hungers. Der Hunger Report*.

¹² "Var och en har, i egenskap av samhällsmedlem, rätt till social trygghet, och är berättigad till att de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter som krävs för hävdandet av hans eller hennes människovärde och utvecklingen av hans eller hennes personlighet, förverkligas genom nationella åtgärder och mellanfolkligt samarbete i enlighet med varje stats organisation och resurser." FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (artikel 22).

"Konventionsstaterna erkänner rätten för var och en till social trygghet, däribland socialförsäkring." FN:s konvention om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna (artikel 9).

En viktig aspekt av rättighetsperspektivet är att sociala transfereeringar ges utifrån fastställda regelverk. Endast när stöden är regelbundna och förutsägbara kan människor planera sin tillvaro på ett långsiktigt sätt och transfereringarna få de positiva effekter på människors liv som vi har sett är möjliga.

STATENS OCH DET CIVILA SAMHÄLLETETS ROLL

Statens och lokala myndigheters ansvar för uppbyggnaden av sociala trygghetssystem är helt grundläggande. Ingen annan aktör kan eller bör göra ett så omfattande och långsiktigt åtagande. Att staten har huvudansvar för att tillhandahålla social trygghet betyder dock inte att det civila samhällets betydelse minskar. Beroende på det lokala och nationella sammanhanget kan det civila samhällets organisationer, däribland kyrkor, stödjande och driva på utvecklingen på flera olika sätt¹³:

- 1 Hjälpa människor hävda sina rättigheter, till exempel genom att informera utsatta människor om vilka bidrag de har rätt till, hjälpa dem att skaffa identitetshandlingar och med ett rättighetsbaserat arbete stärka människors kapacitet att kräva sina rättigheter.
- 2 Bilda opinion för utveckling av sociala trygghetssystem.
- 3 Bevaka genomförandet av sociala trygghetssystem, uppmärksamma misstag och slå larm när lokala myndighetsrepresentanter är korrumperade.
- 4 Medverka i genomförandet av sociala trygghetssystem. I många fall har kyrkor och andra organisationer i det civila samhället en lokal närvaro och kapacitet som myndigheterna kan använda sig av i genomförandet av sociala trygghetssystem.
- 5 Komplettera de statliga trygghetssystemen. När de statliga trygghetssystemen är obefintliga eller svagt utvecklade finns det behov som icke-statliga system kan möta.

Det kan uppstå synergieffekter om organisationer samtidigt spelar flera olika av dessa roller, men också mål- och lojalitetskonflikter som är viktiga att uppmärksamma. Bland Svenska kyrkans samarbetspartner och internationella nätverk finns exempel på alla dessa roller.

¹³ De roller som identifierats i den internationella verksamhetens arbete med sociala trygghetssystem och som anges här stämmer väl överens med de roller som formuleras i den Plattform för Svenska kyrkans roll och uppgift i den svenska välfärden som Kyrkostyrelsen antog den 13 juni 2013: Röstbärare och påverkansaktör, samverkanspart samt utförare av välfärdstjänster.

KYRKORNAS ROLL

Kyrkorna har en särskild roll i det civila samhället – en roll som kan vara av betydelse i utvecklingen av sociala trygghetssystem. Historiskt sett har kyrkorna stått för en stor del av den sociala trygghet fattiga har kunnat ta del av i utvecklingsländer, genom den sjukvård och de skolor som missionärer och kyrkor startat och fortsatt att finansiera under lång tid.

I Sverige har den lutherska teologin, med dess tydliga uppdelning mellan kyrka och samhälle, bidragit till att minska kyrkans omedelbara ansvar för människors välfärd. Samtidigt lades grunden för idén om välfärdsstaten, menar Elisabeth Gerle i sitt bidrag till *Pengar i handen*. I egenskap av lokal myndighetsrepresentation har kyrkan varit djupt involverad i samhällets sociala ansvars-tagande långt in i modern tid.

När statens ansvar för människors välfärd betonas mer, och sociala trygghetssystem blir ett uttryck för ett rättighetsperspektiv, där alla medborgare har vissa grundläggande rättigheter, förändras kyrkornas roll på ett grundläggande sätt. I flera afrikanska länder finansieras stora sjukhus och utbildningsinstitutioner sedan lång tid av kyrkliga biståndsorganisationer. Engagemanget i hälso- och utbildningssektorn kommer sannolikt fortsätta att vara starkt, men det finns på många håll en tydlig strävan mot att det ska bli alltmer finansierat av staten och ske på lika villkor som de statliga institutionerna.

Kyrkorna kan också spela en viktig roll i arbetet med att främja införandet av sociala trygghetssystem och att säkerställa kvaliteten i såväl hälso- och utbildningstjänster som transfereringssystemen. Den opinionsbildande rollen delar kyrkorna i utvecklingsländerna med kyrkorna i Sverige.

PÅVERKANSARBETE I SVERIGE OCH INTERNATIONELLT

Utifrån arbetet med antologin *Pengar i handen* formulerades ett positionspapper som Nämnden för internationell mission och diakoni antog i september 2011.¹⁴ Positionen slår fast att sociala trygghetssystem utgör ett centralt redskap för att minska fattigdom och för att förverkliga rätten till mat och andra grundläggande mänskliga rättigheter. Vidare sägs att det konkreta utvecklingsarbete, som Svenska kyrkans samarbetspartner genomför, behöver ses i ljuset av att sociala trygghetssystem spelar en central roll i fattigdomsbekämpningen i såväl medel- som låginkomstländer, precis som de har gjort i Sverige.

¹⁴ <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=812775>

Positionspappret innehåller ett antal grundläggande ställningstaganden, som legat till grund för Svenska kyrkans opinionsbildande arbete. Betydelsen av sociala trygghetssystem, och biståndets roll för att främja dem, har lyfts i en rad seminarier, debattartiklar och olika möten med representanter för Sida, Utrikesdepartementet och riksdagspartierna. Detta påverkansarbete har i hög grad underlättats av de värdefulla kontakter inom akademien, som arbetet med antologin har gett.

Påverkansarbetet gentemot Sida och UD har under perioden fått draghjälp av viktiga händelser på den internationella arenan. Världsbanken antog i april 2012 en ambitiös strategi för *Social Protection and Labour*, och vid ILO:s konferens i juni samma år antog världens länder en rekommendation för *Social Protection Floor*. Biståndsminister Gunilla Carlsson har under 2012–2013 suttit i FN:s högnivåpanel som tagit fram förslag till globala utvecklingsmål efter 2015, och ett viktigt fokus i påverkansarbetet gentemot henne har varit att visa på vilken roll sociala trygghetssystem skulle kunna spela i det sammanhanget. Panelen presenterade sitt förslag i slutet av maj 2013, och sociala trygghetssystem lyfts där fram som ett viktigt medel för att uppfylla det föreslagna målet att helt avskaffa extrem fattigdom till 2030.

Hösten 2013 uppmärksammade Svenska kyrkan att det är 100 år sedan den allmänna pensionen infördes. På konferensen *Folkpensionen 100 år – Globala fattigdomsutmaningar och svenska erfarenheter av sociala trygghetssystem* diskuterades lärdomar från Sveriges erfarenheter och hur biståndsgivare och andra kan främja sociala trygghetssystem i låg- och medelinkomstländer.

Ett av syftena med konferensen var att visa på de många paralleller som finns mellan de frågor som diskuteras i Sverige och de frågor som diskuteras när man idag utvecklar trygghetssystem i utvecklingsländer. Bli människor passiviserade av ekonomiskt stöd, eller får de istället möjlighet att satsa framåt? Ska trygghetssystemen vara generella eller behovsprövade? När är det bra att kräva en motprestation av mottagaren? Vilken roll bör kyrkor och andra civila aktörer ha i relation till staten?

I den omfattande process som genomförts under 2012–2013 för att fokusera på det internationella arbetet har arbete för sociala trygghetssystem identifierats som en viktig policyfråga att arbeta med både tillsammans med partnerorganisationer och i det opinionsbildande arbetet i Sverige. I den nya programperioden 2014–2016 kommer därför arbete med sociala trygghetssystem få en viktig roll.

RDRS BANGLADESH: EXEMPEL PÅ SVENSKA KYRKANS SAMARBETSPARTNER SOM ARBETAR MED SOCIALA TRYGGHETSSYSTEM

RDRS Bangladesh har varit svenska kyrkans partner i över 40 år. Organisationen startades 1972 som ett nationellt program inom Lutherska världsförbundets humanitära arbete och är sedan 1997 en självständig organisation. Svenska kyrkans stöd till RDRS har de senaste åren uppgått till cirka 6 miljoner kronor per år. Genom sitt arbete för lokal organisering, jordbruk, mikrofinans, miljö och klimatanpassning, hälsa, katastrofberedskap, utbildning och kvinnors rättigheter ger RDRS den fattiga landsbygdsbefolkningen i nordvästra Bangladesh möjlighet att skapa sig ett bättre liv.

Under senare år har RDRS arbete gradvis utvecklats till att bli alltmer rättighetsbaserat, vilket bland annat innebär att de arbetar mer med påverkansarbete. Lokal organisering av människor som lever i fattigdom och utsatthet, genom så kallade *Federationer*, utgör basen i arbetet. Ett mycket betydelsefullt resultat av arbetet med federationer är att ett stort antal kvinnor och män från federationerna numera är invalda i beslutande organ på kommunal nivå.

RDRS *Advocacy policy* från 2011 anger bl.a. att påverkansarbete (*advocacy*) ska vara en viktig del av federationernas arbete. Förbättring av sociala skyddsnet¹⁵ är en av de prioriterade frågor som identifierats:

Safety net programmes are a critical area of public policy intended to cope with [extreme poverty]. However, despite Government, there remain major challenges and weaknesses of safety net programmes currently in operation including inadequate budget, coverage, poor targeting, corruption, leakage in selection, distribution and implementation and others. As a result many deserving and vulnerable extreme poor, who should be benefitting from this provision are excluded. Despite risk and sensitivities involved, greater efforts are needed by civil society and RDRS to ensure these programmes function more fairly, transparently and effectively.

De sociala trygghetssystem som finns i Bangladesh är mycket små, oftast behovsprövade och kallas i regel *safety nets*. Det finns bidrag till skolbarn, livsmedelsbistånd, beredskapsarbeten, pensioner och program som är riktade till extremt fattiga i vissa geografiska områden. Det faktum att stöden är behovsprövade innebär stor risk

15 "Sociala skyddsnet" (*safety nets*) är ett begrepp som delvis överlappar "sociala trygghetssystem". Omfattning och ambitionsnivå är i regel lägre för skyddsnet. Medan sociala trygghetssystem syftar till att varaktigt förbättra människors välfärd, ska skyddsnet främst förhindra att människors situation förvärras i samband med ogynnsamma händelser av olika slag.

för både inkluderings- och exkluderingsfel (dvs. att personer som inte uppfyller villkoren felaktigt får stöd, och att människor som borde få stöd felaktigt utesluts).

Det finns idag 364 federationer med totalt ca 300 000 medlemmar, och enligt RDRS bedriver ca 2/3 av federationerna påverkansarbete om sociala trygghetssystem. I praktiken handlar det i hög grad om att bevaka genomförandet av olika statliga program och uppmärksamma felaktigheter. Det handlar också om att hjälpa människor få tag på de intyg som krävs för att få tillgång till t.ex. handikappbidrag och behovsprövade pensioner, det vill säga att de hjälper människor att hävda sina rättigheter. Under 2012 ledde federationernas arbete till att nära 5 400 personer fick tillgång till statliga sociala förmåner (se tabell 1).

TABELL 1. ANTAL MÄNNISKOR SOM UNDER 2012 FÅTT TILLGÅNG TILL STATLIGA SOCIALA FÖRMÅNER, TACK VARE FEDERATIONERNAS RÄTTIGHETSBASERADE ARBETE

VGD, Vulnerable Group Development	
Behovsprövat stödprogram för kvinnor, bl a kontant- och livsmedelsstöd	951
VGF, Vulnerable Group Feeding Scheme	
Behovsprövat livsmedelsbistånd till kvinnor	4 040
Handikappstöd	86
Old Age Allowance scheme	
Behovsprövad ålderspension	208
Assistance Programme for Widowed and Destitute Women	
Behovsprövad änkepension	108

Källa: RDRS Bangladesh.

I samband med ett besök hos RDRS i mars 2013 studerades särskilt organisationens arbete med sociala trygghetssystem. Under fältbesök i byar där RDRS arbetar frågades människor om vilket stöd som finns att få från myndigheterna, och om de själva eller människor de känner får del av sådana stöd. Det vanligaste svaret var att det bara är människor som bor nära kommuncentrum som får stöd och att det bara är en mycket liten del av dem som borde få bidrag som får det i praktiken, eftersom varje kommun har ett fast antal bidrag att fördela per år. I ett extremt utsatt område som besöktes uppskattade RDRS personal att ca 6–7 kvinnor får änkepension, av totalt 25 som borde få det.

Småningom kom människorna dock att tänka på att alla skolbarn får ett litet bidrag så länge de går i skolan. Summan är mycket liten (100 taka per månad, motsvarande ca 10 kr) men gör ändå att människor får råd att förse barnen med kläder, skor och material som krävs för skolan. Att de inte tänkt på detta tidigare kan kanske bero på att bidraget har blivit en så självklar del i familjeekonomin

att man inte tänker på den. Skolbidraget (*Primary Education Stipend Project*) är särskilt riktat till fattiga familjer på landsbygden, men det har uppenbarligen tillräckligt bred täckning för att bland de människor vi besökte uppfattas som något som människor i allmänhet har tillgång till. Andelen flickor som går i skolan har ökat kraftigt i Bangladesh på senare år, skolbidraget förefaller vara en viktig bidragande orsak.

Förutom att påverka genomförandet av statliga projekt, så medverkar RDRS också i flera fall i genomförandet av sociala trygghetssystem. Det gäller bland annat ett så kallat *ultra poor program* med inslag av transfereringar, som implementeras genom RDRS mikrofinansarbete, och ett program för gratis skolluncher, som genomförs i samarbete med FN:s livsmedelsprogram, World Food Programme (WFP).

KÄLLFÖRTECKNING

Axelsson Nycander G. (red.) (2011), *Pengar i handen. Sociala trygghetssystem som metod för att bekämpa fattigdom och hunger*, Svenska kyrkan och Nordiska Afrikainstitutet.

Barrientos A., Hanlon J., Hulme D. (2010), *Just Give Money to the Poor*, Kumarian Press.

Barrientos, Niño-Zarazúa, Maitrot (2010), *Social Assistance in Developing Countries Database. Version 5.0 July 2010*. Brooks World Poverty Institute, The University of Manchester.

Barrientos A., Hulme D. (2013), *Social Protection in the post-2015 Development Agenda. Policy brief*. Brooks World Poverty Institute, University of Manchester and Church of Sweden

Brot für die Welt (ed) (2005) *Gesichter des Hungers. Der Hunger Report*.

DFID (2011), *Cash transfers. Evidence paper*. London. <http://www.dfid.gov.uk/>

da Fonseca Menezes F. A., Brait-Poplowski L., Santarelli Roversi M.M. (2012), *Aspects of Social Security in Brazil. From Fome Zero to Brasil Sem Miséria*. Brot für die Welt.

Holmqvist, G. (2011), *Sociala trygghetssystem på utvecklingsa-*

gendan. I Axelsson Nycander (red.) *Pengar i handen. Sociala trygghetssystem som metod för att bekämpa fattigdom och hunger*. Svenska kyrkan och Nordiska Afrikainstitutet.

ILO (2010) *Effects on non-contributory social transfers in developing countries: A compendium*. International Labour Office, Geneva.

ILO (2012), *Social Protection Floors Recommendation (No. 202)*.

Kapitel 6

Personalen en central resurs för Svenska kyrkan

Peter Brandberg

De nära 23 000 personer som antingen är hel- eller deltidsanställda inom Svenska kyrkan på lokal nivå utgör en central resurs för verksamheten. Det finns därför anledning att se närmare på utvecklingen de senaste tio åren. Hur har utvecklingen av antalet anställda sett ut? Hur många helårsanställda motsvarar detta? Vilka typer av tjänster har ökat och vilka har minskat?

Svenska kyrkans utredningar 2011:2 *Närhet och samverkan* beskriver hur en kraftig utbyggnad av antalet tjänster på lokal nivå sker under sista tredjedelen av 1900-talet. Vid en jämförelse mellan 1971 och 2009 konstateras att antalet ökat med närmare 50 procent. Trots att det kan vara svårt att jämföra uppgifterna mellan årtalen går det att se en ökning på cirka 70 procent bland tjänster kopplade till administration och en ökning på cirka 90 procent bland tjänster som är kopplade till det direkta församlingsarbetet. Utredningen lyfter problem som uppstår vid dessa typer av jämförelser. Bland annat har tjänsterna förändrats, nya grupper har tillkommit och andra försvunnit. Jämförelsen säger heller inget om hur totalarbetstiden förändrats och inte heller något om den faktiska arbetstiden.

Även om det finns många problem med att beskriva utvecklingen av antalet anställda inom Svenska kyrkan och omfattningen (exempelvis hur många som arbetar deltid) på de tjänster som de har finns det anledning att titta närmare på hur utvecklingen sett ut de senaste tio åren. I följande text ligger fokus på åren 2002–2012,

en period under vilket antalet församlingar minskat från 2 225 till 1 426 och antalet medlemmar i Svenska kyrkan minskat från cirka 7,2 miljoner till 6,4 miljoner. Under samma period har en geografisk omfördelning pågått och pågår än idag där allt fler och framförallt de yngre medlemmarna koncentreras till de större tillväxtregionerna (*Nyckeln till Svenska kyrkan 2010*). Även om dessa förändringar generellt sett inte fått ekonomiska konsekvenser, kommer det med stor sannolikhet innebära mindre resurser i framtiden och gör det redan på sina håll lokalt. Frågan kring anställda personer blir därför viktig i relation till Svenska kyrkans resurser och hur prioriteringar i framtiden ska se ut. I takt med att intäkterna minskar, kommer detta sannolikt påverka de personella resurserna.

Analysen bygger på uppgifter baserade på delar av den lönestatistik, som SCB samlar in under november månad på uppdrag av Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation. Underlaget som kommer användas består av antal anställda på lokal nivå om inget annat anges. Syftet är inte att beskriva löneutvecklingen eller kostnader utan ge en beskrivning av hur antalet anställda personer inom olika befattningar utvecklats under tiden och hur många helårsanställda dessa motsvarar. Inledningsvis redovisas en mycket generell bild av antalet heltids-, deltids- och timanställda personer, sedan hur många helårsanställda dessa motsvarar och slutligen vilka förändringar som kan skönjas mellan olika grupper av anställda utifrån vilken befattning de har. Det bör dock noteras att detta rör sig om situationen den första november varje år, vilket gör att exempelvis timanställda under sommarmånader inte ingår i sammanställningen. Personer som är tjänstlediga har inte räknats med i sammanställningen. Vidare ingår inte förtroendevalda eller uppdragstagare som arvoderas för något särskilt arbete, ej heller praktikanter eller lönebidragsanställda.

TABELL 1. ANTAL ANSTÄLLDA PERSONER 2002–2012 EFTER HUVUDOMRÅDEN (INDELNING ENLIGT BSF – BEFATTNINGSSYSTEM FÖR FÖRSAMLINGAR)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	Förändring i %
Församlings- och främjande uppgifter	11 213	11 595	11 716	11 711	11 311	11 183	0
Heltidsanställda	6 807	7 195	7 370	7 497	7 524	7 528	11
Deltidsanställda	3 170	3 104	3 001	2 889	2 684	2 498	-21
Timanställda	1 236	1 296	1 345	1 325	1 103	1 157	-6
Administrativa uppgifter	3 025	3 131	3 095	3 008	2 949	2 833	-6
Heltidsanställda	1 675	1 794	1 815	1 818	1 816	1 792	7
Deltidsanställda	1 193	1 161	1 123	1 056	995	885	-26
Timanställda	157	176	157	134	138	156	-1
Uppgifter inom mark- och fastighetsförvaltning	9 002	8 920	9 305	9 023	8 939	8 938	-1
Heltidsanställda	5 639	5 642	6 120	6 063	6 257	6 407	14
Deltidsanställda	2 051	1 930	1 911	1 745	1 637	1 498	-27
Timanställda	1 312	1 348	1 274	1 215	1 045	1 033	-21
Totalt	23 240	23 646	24 116	23 742	23 199	22 954	-1

DEN GENERELLA UTVECKLINGEN AV ANTALET ANSTÄLLDA PERSONER

I tabell 1 redovisas antalet anställda personer vartannat år under perioden 2002–2012. Indelningen av olika typer av befattningar bygger på de olika områden som finns i det befattningssystem som bland annat används vid redovisning av lönestatistik¹. För samtliga huvudområden enligt befattningssystemet för församlingar gäller att antalet deltids- och timanställda personer minskar, samtidigt som antalet heltidsanställda ökar. Detta gör att antalet anställda personer totalt sett inte förändras speciellt mycket under periodens början och slut. Antalet anställda inom administration har dock minskat totalt sett med sex procent, men även inom denna grupp finns en ökning bland heltidsanställd personal och en minskning av antalet deltidsanställda.

Generellt ger detta bilden av att ungefär lika många personer är anställda av Svenska kyrkan på lokal nivå vid slutet av perioden som vid dess början, men att en allt större andel av dessa arbetar heltid. Under perioden finns en viss uppgång totalt sett fram till 2006, men det återvänder sedan till 2002 års nivå under slutet av perioden. Uppgifterna över antalet timanställda bör däremot tolkas med stor försiktighet, då dessa personer endast är de som var anställda den första november. Om insamlingsperioden hade skett under vår eller sommar hade resultatet med stor sannolikhet blivit annorlunda.

¹ Indelningen bygger på BSF - befattningssystem för församlingar som finns sammanfattad via: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=934660>

DEN GENERELLA UTVECKLINGEN AV ANTALET ANSTÄLLDA OMRÄKNAT TILL HELÅRSANSTÄLLDA

Antalet anställda säger egentligen inget om personernas tjänsteomfattning. Det enda som kan uttolkas av tabell 1 är att de personer som innehar en heltidstjänst också motsvarar en heltidstjänst. Därför kan det också finnas anledning att redovisa hur många heltidstjänster de del- eller timanställda motsvarar. Det vill säga om två personer arbetar 75 procent av en heltid motsvarar det 1,5 heltidstjänst. I tabell 2 redovisas hur många helårsanställda alla de anställda personerna motsvarar. Det finns dock en differens mellan antalet heltidsanställda personer inom församlings- och främjande uppgifter 2002 i tabell 1 jämfört med motsvarande siffra i tabell 2, som beror på att det finns personer som uppgivits ha en sysselsättning över 100 procent av en heltid. Det kan bero på felaktigheter i materialet, men har behållits då det inte påverkar den generella bilden. Summan av antalet helårsanställda är också lägre än det totala antalet anställda personer. Det är naturligt eftersom en deltids- eller timanställd person inte motsvarar en heltidstjänst.

TABELL 2. HELTIDS- OCH DELTIDSANSTÄLLDA OMRÄKNAT TILL HELÅRSANSTÄLLDA 2002–2012 EFTER HUVUDOMRÅDEN (INDELNING ENLIGT BSF – BEFATTNINGSSYSTEM FÖR FÖRSAMLINGAR)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	Förändring i %
Församlings- och främjande uppgifter	9 132	9 495	9 635	9 697	9 540	9 497	4
Heltidsanställda	6 814	7 195	7370	7 497	7 524	7 528	10
Deltidsanställda	2 038	2 017	1965	1 882	1 759	1 667	-18
Timanställda	280	283	301	318	258	302	8
Administrativa uppgifter	2 497	2 605	2 610	2 555	2 522	2 439	-2
Heltidsanställda	1 675	1794	1 815	1 818	1 816	1 792	7
Deltidsanställda	780	762	749	701	670	602	-23
Timanställda	42	48	46	36	37	45	8
Uppgifter inom mark- och fastighetsförvaltning	7 250	7 186	7 677	7 517	7 587	7 720	6
heltidsanställda	5 639	5 642	6 120	6 063	6 257	6 407	14
deltidsanställda	1 276	1 205	1 202	1 116	1 056	984	-23
timanställda	336	339	355	338	275	328	-2
Totalt	18 879	19 285	19 923	19 768	19 650	19 656	4

I likhet med tabell 1 uppvisar tabell 2 en minskning av antalet helårsanställda, som de deltidsanställda motsvarar om deras tjänstgöringsgrad räknas om till heltidstjänster. På samma sätt finns en ökning bland den del som de heltidsanställda utgör. De timanställda motsvarar så pass få helårsanställda så utvecklingen inom denna grupp påverkar inte den generella utvecklingen. Även i denna tabell finns en ökning fram till år 2006 och därefter en minskning som dock inte återvänder helt till samma nivå som

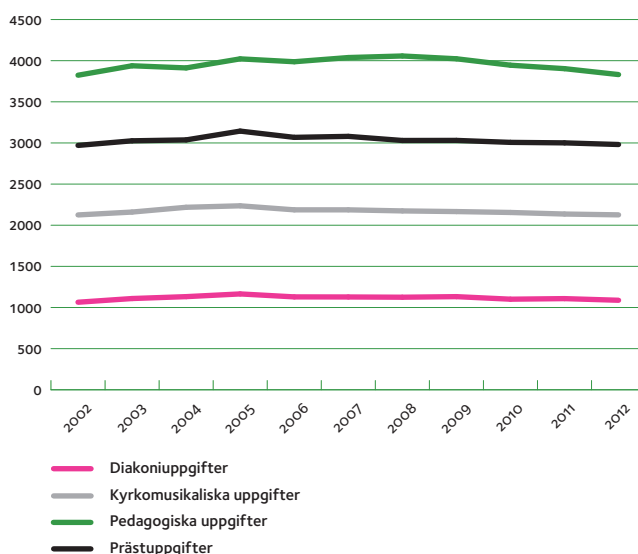
vid början av perioden. Det gör att det skett en ökning med fyra procent under perioden. De problem som nämndes i inledningen till denna text är aktuella även här. Uppgiften som redovisas bygger på det heltidsmått (antal timmar per vecka) som varje ekonomisk enhet använder och om detta har förändrats under perioden kan det påverka resultatet. Tabellen innehåller inte heller arbete som överstiger ordinarie arbetstid.

Huruvida antalet helårsanställda som de timanställda motsvarar förändrats under perioden måste förbli osagt, med tanke på att materialet bara avser ett visst datum. Med detta i åtanke uppvisar tabellerna tillsammans en förändring mot allt fler heltidsanställda personer inom Svenska kyrkan. Denna tendens är tydlig även om antalet anställda personer varierar från år till år. Andelen heltidsanställda personer och den andel som dessa personer utgör, om alla anställdas tjänstgöringsgrad räknas om till helårsanställda, ökar kontinuerligt under perioden. Hittills har redovisningen skett på en mycket generell nivå, som också innebär problemet att förändringar inom respektive huvudområde inte blir synliga vilket nästa avsnitt kommer att handla om.

UTVECKLINGEN INOM FÖRSAMLINGS- OCH FRÄMJANDE UPPGIFTER

Då uppgifter kring de timanställda är behäftade med så många problem kring hur dessa ska tolkas, vilket i värsta fall kan ge en felaktig bild av hur utvecklingen över tid sett ut, kommer dessa fortsättningsvis inte vara med i analysen. Till att börja med kommer detta avsnitt inriktas mot personer inom huvudområdet församlings- och främjande uppgifter, vilket innebär anställda med präst-, diakoni-, pedagogiska eller kyrkomusikaliska uppgifter. Även här kommer endast anställda på lokal nivå ingå i sammanställningen samt att tjänstlediga inte räknas med.

DIAGRAM 1. ANTAL HELTIDS- ELLER DELTIDANSTÄLLDA PERSONER INOM HUVUDOMRÅDET FÖRSAMLINGS- OCH FRÅMJANDE UPPGIFTER 2002–2012

Sett till antalet anställda personer inom nästa nivå av befattningssystemet, som redovisas i diagram 1, så uppvisar det mycket små skillnader. En viss ökning finns under 2005, som eventuellt kan bero på att befattningssystemet reviderades detta år, men minskar direkt året därpå. Huruvida det går att tala om minskningar eller ökning beror på mellan vilka år jämförelsen utgår ifrån. Anställda inom pedagogiska uppgifter ökar fram till 2008 och minskar därefter successivt. Inom detta område har dock antalet församlingspedagoger dubblats under perioden från cirka 400 till 850 och antalet förskollärare ökat från 500 till 600. Samtidigt har assistenter i församlingsarbete minskat från ungefär 1 250 till 950 och barntimmeledare minskat från 1 150 till 850.

Generellt ger detta bilden av att kraven på utbildning inom det pedagogiska området ökat, då de befattningar som ökat ställer krav på utbildning som församlingspedagog eller förskollärare. Av tabell 1 och 2, som redovisats tidigare, gick det att konstatera att allt fler av de anställda personerna också är anställda på heltid, vilket även gäller anställda med pedagogiska uppgifter. Om alla de anställda hel- eller deltidanställda personernas tjänstgöringsgrad räknas om, motsvarande helårsanställda för hela gruppen, så har det skett en ökning från 3 100 helårsanställda till 3 350. Det vill säga att även om antalet anställda personer blivit färre, så motsvaras inte det av en minskning av helårsarbeten.

Antalet anställda präster ökar fram till och med 2005 och minskar därefter. Det rör sig dock om mycket små förändringar. Vid en jämförelse mellan början och slutet av perioden har nästan ingen förändring skett. Sett till olika befattningar inom området märks av förklarliga skäl en minskning av antalet kyrkoherdar, då antalet pastorat också minskat under perioden. Samtidigt har antalet komministrar med underställd personal ökat. Antalet komministrar ligger i övrigt omkring 1 700 till 1 800 under perioden. Räknas de anställda personernas tjänstgöringsgrad om till helårsanställda, har det bland prästerna inte skett någon större förändring utan antalet helårsanställda är omkring 2 900 under början och slutet av perioden. Eftersom sammanställningen bygger på anställda på lokal nivå finns inte pastorsadjunkter med bland prästerna. Det kan därför nämnas att dessa till antalet varierar mellan 100 och 130 under perioden.

När det gäller arbetstagare med kyrkomusikaliska uppgifter finns en blygsam ökning 2002–2006. Därefter minskar antalet anställda personer något för att under slutet av perioden vara tillbaka på samma nivå som 2002. I likhet med prästerna, så syns ingen större förändring även inom denna grupp, om den delas upp mellan organister, kantorer och andra med kyrkomusikaliska uppgifter. Omräknat motsvarande helårsanställda så har ingen större förändring skett, det rör sig om cirka 1 900 helårsanställda.

Arbetstagare med diakonuppgifter är till antalet under perioden 1 100 personer som motsvarar cirka 1 000 helårsanställda. Inte heller här har det skett någon nämnvärd förändring. Sammantaget visar detta att ingen större förändring skett under dessa tio år när det gäller den personal som arbetar med församlings- och främjande uppgifter på lokal nivå inom Svenska kyrkan. Antalet anställda personer och antalet helårsanställda dessa motsvarar är näst intill identiska 2002 och 2012. Inom det pedagogiska området finns dock en förskjutning från anställda inom befattningar utan krav på specifika utbildningar till utbildade församlingspedagoger och förskollärare. Bland de anställda med prästuppgifter har antalet kyrkoherdar minskat, samtidigt som komministrar med underställd personal ökat.

UTVECKLINGEN INOM ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Det har tidigare nämnts att antalet anställda med administrativa uppgifter har minskar med sex procent under perioden. Framförallt rör det sig om en minskning av deltidsanställda personer som minskat med 26 procent, samtidigt som de heltidsanställda ökat med sju procent. Omräknat till helårsanställda för både hel- och deltidsarbetande har det skett en minskning på två och en halv procent.

Nästa nivå inom befattningssystemet innehåller tre olika grupper: assisterande uppgifter, chefsuppgifter samt specialist/handläggarpuppgifter. Minskningen av antalet anställda personer är framförallt synlig bland anställda med assisterande uppgifter inom administration, som gått från cirka 1 900 till 1 600 hel- eller deltidsanställda personer under perioden. Framst rör det sig om en minskning bland deltidsanställda från 950 till 650, en minskning som pågår under hela perioden. Antalet heltidsanställda personer ökar från 950 till 1 000 personer år 2005, men minskar sedan tillbaka till cirka 950 vid periodens slut. Även bland anställda med chefsuppgifter finns en ökning från cirka 440 till 470, som sedan minskar och består av 400 personer vid periodens slut. Framför allt minskar kanslichefer/verksamhetschefer under perioden från 230 till 140 personer. Även här rör det sig för alla med chefsuppgifter inom området om en minskning bland deltidsanställd personal. Antalet handläggare och specialister inom administration har under samma period ökat från ungefär 520 till 680 personer. Framst är det antalet heltidsanställda som ökat från 370 till 500.

Sett till de olika underkategorier som finns i befattningssystemet finns även här en liknande utveckling mot en allt mer specialiserad personal. Den allmänt hållna underkategorin "assistent" är den kategori där antalet anställda minskat mest från 1 400 till 900, samtidigt som ekonomiassistenter (80 till 170), informatörer (80 till 160) och kamrerer/ekonomer (290 till 320) ökat.

UTVECKLINGEN INOM MARK- OCH FASTIGHETSFÖRVALTNING

Antalet personer som antingen är hel- eller deltidsanställda inom mark- och fastighetsförvaltning har knappt förändrats under perioden och har varierat mellan 8 900 och 9 000. Omräknat till motsvarande helårsanställda finns en ökning. Den beror på att antalet personer som är heltidsanställda ökat och de som är deltidsanställda minskat. Inom detta område finns fyra underkategorier: arbetsledande uppgifter, chefsuppgifter, servicetekniska uppgifter samt specialistuppgifter. Om det i föregående avsnitt kunde skönjas en minskning av antalet anställda personer med chefuppgifter inom administration har de inom detta område ökat. Anställda med chefsuppgifter har ökat från 60 till 140 personer, en ökning som sker successivt under perioden. Framst beror ökningen på fler chefer inom kyrkogårdsförvaltning. Anställda med arbetsledande uppgifter har också ökat något från 370 till 420. Ökningen sker framst mellan 2002 och 2010. Antalet deltidsanställda personer är mycket få inom dessa kategorier, så ökningen beror enbart på fler heltidsanställda.

Antalet anställda inom servicetekniska uppgifter är cirka 7 200 under periodens början och slut, men varierar mellan 6 900 och 7 500. Bland dessa har antalet kyrkvaktmästare minskat från 3 400 till 2 700 samtidigt som antalet kyrkogårdsarbetare ökat från 2 400 till 3 100. Minskningen bland kyrkvaktmästare sker både bland heltids- och deltidsanställda personer. Detta är en kategori där en stor andel arbetar deltid, den har däremot minskar under perioden från att utgöra 27 procent av alla anställda till 21 procent. Bland kyrkogårdsarbetarna är motsvarande andel cirka 10 procent under början av perioden som minskar till 7 procent. Den totala ökningen av kyrkogårdsarbetare beror på en ökning av heltidsanställda personer, som ökat från 2 200 till 2 900. Vid en omräkning till helårsanställda har kyrkvaktmästare minskat från 3 000 till 2 500 samtidigt som kyrkogårdsarbetare motsvarar 2 300 helårsanställda under början av perioden och 3 000 vid slutet. Bland anställda inom servicetekniska uppgifter utökas antalet underkategorier i befattningssystemet med fler underkategorier 2008 där exempelvis hantverkare och fastighetsskötare blir egna kategorier. Exakt hur detta påverkar sammanställningen är svårt att uppskatta, men bara ett fåtal personer räknas till dessa (100 till 150).

Antalet anställda personer inom mark- och fastighetsförvaltning med specialistuppgifter är få till antalet och inom denna kategori finns fastighetsförvaltare/-tekniker samt trädgårdsingenjörer. Dessa har ökat från cirka 70 till 120 personer under perioden.

UTVECKLINGEN FRAMÖVER

Sett till den generella utvecklingen under de år som denna text omfattar så har mycket få förändringar blivit synliga. Framförallt rör det sig om förändringar inom olika underkategorier, där exempelvis assistenter i församlingsarbete och barntimmeledare minskat samtidigt som församlingspedagoger och förskollärare ökat. Antalet assistenter inom administration minskar samtidigt som ekonomiassistenter, informatörer och kamrerer/ekonomer ökar. Kyrkvaktmästarna blir färre till antalet, samtidigt som kyrkogårdsarbetarna blir fler.

En generell utveckling är att antalet heltidsanställda personer ökar samtidigt som antalet deltidsanställda minskar. Det gör att Svenska kyrkan idag har ungefär lika mycket personella resurser som för tio år sedan. De många organisatoriska förändringar som skett under perioden där antalet församlingar blivit färre tycks inte ha påverkat antalet anställda generellt, även om exempelvis antalet kyrkoherdar blivit färre och komminister med underställd per-

sonal ökat. Eftersom antalet medlemmar i Svenska kyrkan under perioden minskat innebär detta också att det går allt färre medlemmar per anställd.

Dock är bilden som presenteras här mycket generell och många frågor återstår om hur detta utvecklats på lokal nivå och vilka skillnader som eventuellt kan upptäckas där. Med stor sannolikhet ser inte utvecklingen ut likadan över hela landet, precis som med den demografiska utvecklingen bland Svenska kyrkans medlemmar. Förutsättningarna och utmaningarna för församlingar ser olika ut och kräver olika personella resurser och kompetenser för att möta dessa. Det är därför av stor vikt att föra denna diskussion redan idag när resurserna fortfarande existerar. Den nästan obefintliga förändring på en generell nivå, som här blivit tydlig, kommer med stor sannolikhet inte kunna bibehållas i framtiden med minskat antal medlemmar och sämre ekonomi som en effekt av detta.

Samtidigt är det viktigt att Svenska kyrkan uppfattas som en attraktiv arbetsgivare, för att möjliggöra rekryteringen av anställda med hög kompetens. Dels handlar detta om attityder till att arbeta inom olika områden inom Svenska kyrkan, dels att följa framtida pensionsavgångar för att genom detta också kunna beräkna hur pass många personer som kan behöva utbildas och anställas under de kommande åren.

↑ STOCKHOLM
E4 ↑ E4

↑ UPPL. VÄSBY S
BOLLSTANÄS
INERACITY
BREDDEN
900 m

375

Kapitel 7

Så påverkar konjunkturen Svenska kyrkans ekonomi

Lina Lilja

Konjunkturen beskriver tillståndet i ekonomin. När tillståndet i ekonomin är bra råder det högkonjunktur, och när tillståndet i ekonomin är dåligt råder det lågkonjunktur. Vid en första anblick är det kanske inte helt lätt att se på vilket sätt som Svenska kyrkans ekonomi påverkas av konjunkturella upp- och nedgångar. Men kyrkans ekonomiska förutsättningar är i allra högsta grad beroende av den ekonomiska utvecklingen i omvärlden. Det är särskilt framträdande vad gäller kyrkoavgiften, förvaltningen av det gemensamma kapitalet och skogsförvaltningen.

Svenska kyrkans gemensamma kapital förvaltas av den nationella nivån. Finansförvaltningens resultat har stor betydelse för den nationella nivåns resultat, men även för trossamfundet Svenska kyrkans resultat som helhet. Konjunkturen påverkar börsens utveckling, och ibland är även det omvända förhållandet sant. Svenska kyrkan har emellertid en långsiktig förvaltning med långsiktiga mål, och vinster och förluster realiserar inte.

Kyrkoavgiften betalas av Svenska kyrkans medlemmar som betalar skatt. Den beräknas på samma sätt som den kommunala inkomstskatten, det vill säga som en proportionell del av den beskattningsbara inkomsten. Det betyder att låg sysselsättning och försämrad löneutveckling, hämmar kyrkoavgiftens utveckling. Det omvända förhållandet gäller när konjunkturen är god.

Kyrkoavgiften svarar för 61 procent (2012) av Svenska kyrkans totala intäkter. I det följande kapitlet kommer därför fokus att ligga på konjunktorens inverkan på just kyrkoavgiften. Kapitlet redogör även för vad som händer i ekonomin vid hög- respektive lågkonjunktur, och varför konjunkturen rör sig som den gör.

KONJUNKTURENS PÅVERKAN PÅ KYRKOAVGIFTEN

VEM BETALAR KYRKOAVGIFT OCH VAD ANVÄNDS DEN TILL?

Svenska kyrkans verksamhet i Sverige och utomlands bekostas av kyrkoavgiften. Kyrkoavgiften är en medlemsavgift, som betalas av Svenska kyrkans medlemmar som betalar inkomstskatt. Det vill säga medlemmar som förvärvsarbetar, är egenföretagare eller som har gått i pension. Avgiftens nivå är avhängd den enskilda medlemmens inkomst och församlingstillhörighet. Avgiftssatsen bestäms av kyrkofullmäktige i respektive församling. Riksgenomsnittet för 2013 är 1 procent av den kommunalt beskattningsbara inkomsten. Kyrkoavgiften ska inte blandas ihop med begravningsavgiften, som alla som är skattepliktiga och folkbokförda i Sverige betalar.

Den största delen av kyrkoavgiften går till församlingarna. Avgiften bekostar bland annat församlingarnas verksamhet för barn och unga, körer, diakoni, samt vård och underhåll av kyrkobyggnader. Svenska kyrkans internationella arbete finansieras främst genom insamlingskampanjer och enskilda gåvor. Mer information om kyrkoavgiften finns att tillgå på www.svenskakyrkan.se (Om oss/kyrkoavgift).

GENOM VILKA KANALER PÅVERKAR KONJUNKTUREN KYRKOAVGIFTEN?

Konjunkturförändringar påverkar kyrkoavgiften framförallt via arbetsmarknaden. När konjunkturen är gynnsam ökar medlemmarnas kommunalt beskattningsbara inkomst, vilket är detsamma som att avgiftsunderlaget ökar. När fler medlemmar arbetar och löneutvecklingen är stark, kan fler medlemmar bidra till avgiftsunderlaget. Församlingar kan då besluta om att sänka kyrkoavgiftssatsen eller göra nödvändiga investeringar för framtiden. När konjunkturen är mindre gynnsam minskar avgiftsunderlaget eftersom färre medlemmar arbetar och löneutvecklingen är svag. Medlemmarna betalar då mindre eller ingen kyrkoavgift, och avgiftssatsen kan därför i vissa fall behöva höjas.

Kyrkoavgiftens utveckling påverkas även av pensioner, förändrade skatteregler samt ett antal avdrag. Men sysselsättning och löneutveckling är de parametrar som är av enskilt störst betydelse.

NÄR FÅR KONJUNKTUREN GENOMSLAG PÅ KYRKOAVGIFTEN?

En förändring i konjunkturen påverkar församlingarnas intäkter från kyrkoavgiften med två års fördröjning. Det beror på att församlingarna erhåller preliminära kyrkoavgifter för pågående inkomstår, det vill säga en förskottsutbetalning. Förskottet baseras på det definitiva taxeringsutfallet för respektive församling, två år före innevarande inkomstår. Exempelvis ligger medlemmarnas kommunalt beskattningsbara inkomst år 2011 till grund för det förskott som församlingarna får för 2013. Eftersom medlemmarnas sysselsättningsnivå och löneutveckling varierar från år till år, uppstår en differens mellan förskottsutbetalningen 2013 och den faktiska kyrkoavgiften för 2011 (som blir känd i slutet av 2012). Differensen leder antingen till en slutavräkningsfordran (intäkt) eller en slutavräkningssskuld (kostnad) för församlingarna. Både förskottet för 2013 och slutavräkningen för 2011 bokförs enligt kontantprincipen som en intäkt det år som medlen sätts in på församlingarnas respektive bankkonto, det vill säga 2013.

För kommunerna fungerar det lite annorlunda. Kommunerna får också en förskottsutbetalning, men de preliminära beskattningsmedlen räknas upp med en så kallad uppräkningsfaktor för varje år. Uppräkningsfaktorn uttrycker den prognostiserade förändringen av det kommunala skatteunderlaget. Jämfört med Svenska kyrkan påverkas på så vis kommunerna snabbare av en konjunkturförändring. Eftersläpningen är en fördel för kyrkan då den ger bättre planeringsförutsättningar.

HÖG- OCH LÅGKONJUNKTUR – VARFÖR RÖR SIG EKONOMIN?

VAD UTMÄRKER HÖG- RESPEKTIVE LÅGKONJUNKTUR?

Under en konjunkturuppgång råder ökad optimism och ökad efterfrågan. Det innebär att konsumenterna har en positiv framtidssyn och att de vågar konsumera istället för att spara. För att bemöta den stigande efterfrågan ökar företagen sin produktion. I början av en konjunkturuppgång kan företagen göra det med redan befintlig arbetskraft och existerande maskinpark. Om efterfrågan fortsätter att stiga, ökar så småningom företagets vilja att göra investeringar i syfte att öka produktionen ytterligare. Investeringarna finansieras via lån på kreditmarknaderna, vilket driver upp räntan. Ränteuppgången drivs på ytterligare av att de alltmer optimistiska hushållen börjar låna till konsumtion. Den goda stämningen i ekonomin gör att börsen går upp.

Så småningom måste företagen nyanställa för att kunna möta den ökade efterfrågan. Det leder till att sysselsättningen stiger och att

arbetslösheten går ned. Eftersom företagen inledningsvis kan möta den ökade efterfrågan genom att låta befintlig personal arbeta fler timmar etcetera, ökar sysselsättningen relativt sent under en konjunkturuppgång. Men när efterfrågan på arbetskraft väl stiger, medför det att personer som tidigare stått utanför arbetsmarknaden (till exempel studenter och långtidsarbetslösa) väljer att träda in på den. I takt med att arbetsmarknaden stärks och konkurrensen om arbetskraften ökar, tvingas företagen höja lönerna. Det leder så småningom till att den allmänna prisnivån pressas upp och resultatet blir inflation. Eftersom Sveriges penningpolitiska mål är prisstabilitet leder ökad inflation till att reporäntan höjs, det vill säga den ränta som banker kan låna till hos Riksbanken. Marknadsräntan följer reporäntan och kreditkostnaden blir därför högre även för företag och konsumenterna.

Under en konjunkturedgång gäller i princip det omvända förhållandet till vad som beskrivs här ovan. Hushåll och företag blir alltmer pessimistiska och lånar i mindre utsträckning till konsumtion respektive investeringar. Den minskade kreditvolymen och den sinande efterfrågan på konsumtionsvaror ger lägre ränta och lägre inflation. Företagens dystrare vinstutsikter gör att börsen går ned. Den lägre efterfrågan leder så småningom till att företagen får överkapacitet och tvingas minska antalet anställda. Sysselsättningen sjunker därmed och arbetslösheten stiger. Som en konsekvens lämnar delar av arbetskraften arbetsmarknaden. Det försämrade läget på arbetsmarknaden gör att företagen inte behöver konkurrera om arbetskraften med höga löner, och löneutvecklingen avtar därför. (Eklund, 2007)

VARFÖR RÖR SIG KONJUNKTUREN?

Tillståndet i ekonomin är föränderligt och pendlar mellan toppar och dalar. Tiden mellan två högkonjunkturer och en lågkonjunktur kallas för konjunkturcykel. Historiskt sett varierar tiden för en konjunkturcykel vanligen mellan 4–8 år, men den kan vara både längre och kortare tid än så.

För att förstå de mekanismer som orsakar svängningar i ekonomin, är det nationalekonomiska begreppet potentiell BNP¹ till stor hjälp. Begreppet syftar på den nivå i ekonomin där alla resurser utnyttjas utan att bli överansträngda. Potentiell BNP är ett teoretiskt begrepp och det finns inte någon entydig beräkningsmodell för hur den bestäms.

---

¹ BNP (bruttonationalprodukt) är värdet av alla produkter och tjänster som producerats i ett land under en viss tid, vanligen ett år.

Ekonomins långsiktiga potentiella tillväxt avser ökningen av den potentiella BNP-nivån. Den långsiktiga potentiella tillväxten påverkas framförallt av den ekonomiska och sociala strukturen. Det vill säga huruvida samhällsstrukturen ger möjlighet och drivkraft till arbete, investeringar och effektivitet. Men ekonomin fluktuerar runt sin långsiktiga bana, vilket ger konjunkturcykler. Det är dock värt att notera att termen cykler är aningen missvisande. Konjunktorens rörelser är inte regelbundna och ”cyklerna” skiljer sig åt i både längd och styrka.

En konjunkturuppgång avtar alltid så småningom, och det finns flera olika skäl till det. När produktionsnivån ligger över den potentiella, det vill säga när produktionen överstiger sin maxkapacitet, uppstår det brist på resurser i ekonomin och flaskhalsar bildas. Det leder till att produktionsnivån sjunker. I slutskedet av en konjunkturuppgång är dessutom optimismen ofta överdriven. Företagen riskerar då att investera för mycket, vilket leder till än mer överkapacitet. Den ökade kreditgivningen, som är en direkt följd av företagets vilja att investera, driver upp räntan på ett sätt som gör att efterfrågan på nya krediter minskar. På så vis dämpas efterfrågan i ekonomin och de processer som drev uppgången spegelvänds.

En röd tråd i ovanstående scenarier är att psykologin spelar en viktig roll vid konjunkturförändringar. Vid konjunkturuppgångar har företag och konsumenter en stark framtidstro och de lånar, investerar, anställer och konsumerar. Men investeringar slår ibland fel och både företag och hushåll riskerar att dra på sig för stora skulder. Konjunkturedgångar präglas därför av en utbredd pessimism hos företag och hushåll, vilket spär på nedgången i ekonomin ytterligare. (Eklund, 2007)

VARFÖR ÄR DET SVÅRT ATT GÖRA KONJUNKTURPROGNOSE?

Prognoser syftar till att bedöma var i konjunkturcykeln som ekonomin befinner sig. En rad händelser kan leda till att den ekonomiska utvecklingen blir en annan än den som redovisas i en prognos huvudscenari. Psykologins effekter på ekonomin är en stark bidragande orsak till att det är svårt att förutse hur långvarig och stark en konjunkturs upp- eller nedgång kommer att bli. Därtill beror till exempel utvecklingen på arbetsmarknaden på såväl konjunkturrella som strukturella förändringar. Det senare betyder att politiska beslut påverkar ekonomins utveckling. Osäkerheten brukar illustreras med ett osäkerhetsintervall runt huvudprognosen.

Prognoser ger dock en plattform att stå på, och de ger en bild av hur makroekonomiska förlopp hänger ihop. I massmedia ges ofta en endimensionell bild av prognoser, i termer av huruvida de träffar rätt eller inte. Men en bra prognos kan slå fel på grund av yttre oförutsägbara händelser, något som illustreras i nästa avsnitt.

HISTORISKA KONJUNKTURSVÄNGNINGAR

Sverige är en liten öppen ekonomi. Det innebär att Sveriges ekonomi är beroende av arbetstillfällena och inkomster som genereras av export av varor och tjänster. Den svenska utrikeshandeln har vuxit från att utgöra cirka 30 procent av BNP i början av 1990-talet, till dagens 50 procent av BNP (Ekonomifakta, 2013). Svenska kyrkans ekonomi är således ytterst beroende av den internationella konjunkturer.

POLITISK TURBULENS OCH OLJEPRISCHOCKER UNDER 1970-TALET

Under perioden 1973–79 präglades svensk ekonomi av den så kallade OPEC I-krisen², det vill säga den första oljekrisen. Krisens utlösande faktor var oktoberkriget 1973, som utkämpades mellan Egypten och Syrien på den ena sidan och med Israel på den andra sidan. OPEC-länderna vägrade att exportera olja till de länder som hjälpt Israel under kriget och flera länder, däribland Sverige, tvingades till ransoneringar av olja. Under hösten 1973 skedde en fyrdubbling av oljepriset i Sverige. Det höga oljepriset ledde till att Sverige drabbades av stagflation, ett tillstånd i ekonomin som innebär att tillväxten sjunker eller står stilla, samtidigt som inflationen stiger. Den svenska exportindustrins konkurrenskraft försvagades därmed kraftigt. (Jonung, 1999)

1979 ägde den andra oljekrisen rum, OPEC II-krisen. Den utlösande faktorn den här gången var oroligheter i Mellanöstern, som orsakats av den iranska revolutionen. Händelserna i Iran strypte tillfälligt oljeproduktionen i landet, och när exporten så småningom återupptogs var den mindre än tidigare. De övriga OPEC-länderna ökade dock sin oljeexport för att kompensera för bortfallet och på så vis undvika en ny oljekris. Men med den första oljekrisen och dess djupgående konsekvenser färskt i minnet, utbröt panik bland investerare och politiker runt om i världen. Resultatet blev en betydande inflationsimpuls och en djup internationell konjunkturedgång. I Sverige sjönk BNP-tillväxten från 3,8 procent 1979 till 0 procent 1981. Den svenska exportindustrin drabbades hårt även den här gången och arbetslösheten kom att

² OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) är en organisation som består av tolv stycken oljeexporterande länder. Medlemmarnas oljeexport svarar för cirka 40 procent av världens totala oljeexport.

stiga mer än under föregående kris. (Jonung, 1999) Bedömare är överrens om att den faktiska volymminskningen av olja 1979 inte står i proportion till den konjunkturedgång som följde.

FINANSKRISER UNDER 1990-TALET OCH 2000-TALET

Åren 1985–89 var det högkonjunktur i Sverige. Inflationstakten och inflationsförväntningarna var höga, arbetslösheten låg och sysselsättning över sin potentiella nivå med en stigande konsumtion och ett minskat sparande som följd. (Jonung, 1999)

1985 avreglerades den inhemska kreditmarknaden utan att några stabiliseringsåtgärder vidtogs. Finanspolitiken var istället fortsatt expansiv och penningpolitiken var bunden till den fasta växelkursen, vilket omöjliggjorde höjningar av räntan. Avregleringen ledde till att affärsbankerna ökade sin utlåning till ett snabbt växande antal finansbolag, som i sin tur lånade ut till nybildade fastighetsbolag. Den stora skattereformen 1990–91 innebar att avdragsrätten för räntor minskade drastiskt varpå räntekostnaderna nästan fördubblades. Fastighetsbolagen fick snart svårigheter med att finansiera sina lån och många försattes i konkurs. 1992 hade volymen dåliga lån blivit så pass stor att hela det finansiella systemet sattes i gungning. Riksbanken blev till sist tvungen att ge upp försvaret av den fasta växelkursen och kronan tilläts flyta. När det var upp till marknaden att bestämma kronkursen tappade den i värde, vilket gjorde svensk export mer konkurrenskraftig igen. Den ekonomiska nedgången bröts, men med bestående arbetslöshet 1993–95. (Jonung, 1999)

I takt med att internet fick allt fler användare under 1990-talet blev förväntningarna på IT-företagen oändligt höga och stora belopp investerades i IT-sektorn. När ägarna så småningom började ställa krav på att få se reella vinster, stod det klart att företagen var övervärderade och de förlorade sitt marknadsvärde. Flera IT-företag gick i konkurs eller bytte ägare. Händelserna beskriver den så kallade IT-bubblans förlopp, som drabbade stora delar av världen. I Sverige var det framförallt Stockholm som drabbades, eftersom att de flesta bolagen var lokaliserade där.

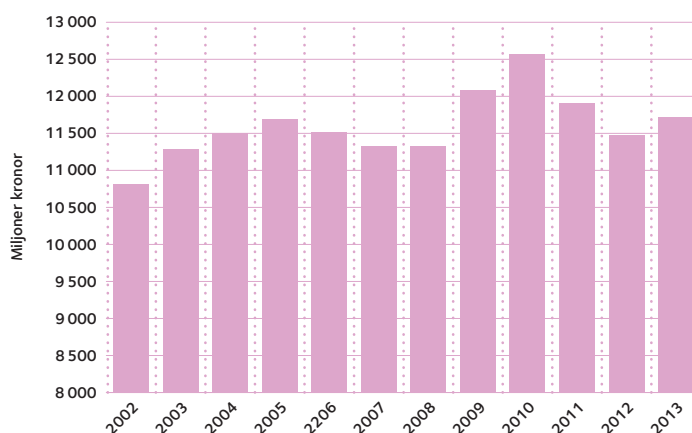
Finanskrisen 2008–2009 utlöstes av en finansbubbla i USA. Bubblan orsakades bland annat av låga inflationsförväntningar och en politisk vilja att underlätta låntagande för personer som tidigare inte varit kvalificerade för lån. Låga räntor och politiska ambitioner skapade förutsättningar för helt nya produkter och instrument. Bland annat buntades högrisklån ihop med säkrare fordringar. En stor del av de lågvärdiga krediterna bestod i bolån till amerikaner med låg kreditvärdighet och med amerikanska småhus som säkerhet. När luften så småningom gick ur den över-

värderade bostadsmarknaden förlorade banker och bolåneinstitut sina säkerheter. Krisen spred sig snabbt över hela världen när det stod klart att buntarna med högrisklån och säkrare fordringar sålts vidare mellan banker, bolåneinstitut och hedgefonder, och att lånen ibland stuvats om flera gånger på vägen. Det ledde till att det kom att råda stor osäkerhet kring vilka aktörer som satt på de dåliga lånen, tillika vilka aktörer som riskerade att gå i konkurs såsom Lehman Brothers. Banker och andra finansinstitut tappade i och med det förtroendet för varandra och likviditeten i systemet ströps. Resultatet blev en internationell lågkonjunktur. (Carlgrén, 2008) I Sverige försvagades utvecklingen av såväl export som konsumtion och investeringar redan under hösten 2008. Framförallt minskade sysselsättningen i industrin och arbetslösheten steg. 2009 minskade Sveriges BNP med fem procent. Det är det största fallet i svensk BNP under ett år i modern tid. (Ekonomifakta, 2013) Sedan dess har svensk ekonomi återhämtat sig med höga tillväxtsiffror 2010. Men det är inte bara i USA som kreditgivningen har varit frikostig. I takt med att den europeiska skuldkrisen har förvärrats har svensk ekonomi åter bromsat in.

KYRKOAVGIFTENS UTVECKLING UNDER 2000-TALET

Diagrammet nedan visar hur församlingarnas intäkter från kyrkoavgiften har rört sig under större delen av 2000-talet.

DIAGRAM 1. FÖRSAMLINGARNAS INTÄKT FRÅN KYRKOAVGIFTEN 2002–2013 (FAST PRIS OMRÄKNAT TILL KONSUMENTPRISINDEX PRISNIVÅ 2013)

Såsom redan har nämnts i tidigare avsnitt påverkar konjunkturen kyrkoavgiften med två års fördröjning på grund av systemet med förskottsutbetalning och slutavräkning. Det är dock värt att notera att en konjunkturförändring inte får fullt genomslag på hela

ekonomin samtidigt. Konjunkturen rör sig till exempel snabbare i storstadsregioner. Därtill släpar alltid sysselsättningen efter vid en konjunkturuppgång.

De låga intäkterna från kyrkoavgiften 2002 (se diagram) går att härleda till att IT-bubblan sprack två år tidigare, med en hel bransch som sattes i gungning. Stockholm och andra större städer drabbades snabbast och hårdast av bubblan. Storstadsregionerna svarar för en relativt stor del av kyrkoavgiftsunderlaget, vilket förklarar de låga intäkterna för år 2000 (som alltså synliggörs år 2002 i diagrammet). Krisen spred sig så småningom till andra delar av Sverige och svensk varuexport drabbades hårt. Förvisso försvagades den internationella konjunkturen till följd av att IT-bubblan sprack, och nedgången förstärktes av terroristattacken mot USA 2001 – men den främsta orsaken till att svensk export tappade marknadsandelar var den sjunkande efterfrågan på informations- och kommunikationsteknik. I början av 2000-talet var dock även svensk motorindustri på nedgång, och de minskade kyrkoavgiftsintäkterna som synliggörs 2006–2008 i diagrammet ovan kan härledas till utvecklingen inom tillverkningsindustrin. Under åren 2000–2004 försvann många jobb inom just tillverkningsindustrin och löneutvecklingen var svag. Den negativa utvecklingen fortsatte under 2004, trots att både orderingen och produktionen ökade. (Konjunkturläget, december 2003 och 2004) Det beror bland annat på att många företag flyttade delar av sin verksamhet till låglöneländer. Det senare innebär en strukturell förändring snarare än en vanlig konjunkturell skiftning, och påverkar således ekonomin även på lång sikt. Ytterligare en bidragande förklaring till nedgången i kyrkoavgiften 2006–2008 är att många höginkomsttagare gick ur Svenska kyrkan under 2004.

Åren precis innan finanskrisen 2008–2009 var svensk ekonomi på uppgång med stigande sysselsättning och sjunkande arbetslöshet. Den goda tillväxttakten i ekonomin förklarar de ökade intäkterna från kyrkoavgiften 2010. Finanskrisen 2008–2009 kastade in Sverige i en lågkonjunktur och avgiftsunderlaget försvagades snabbt. Till skillnad från IT-bubblans effekter fick finanskrisen relativt snabbt genomslag på hela ekonomin.

Som det här kapitlet har visat, är det svårt att förutse hur konjunkturen rör sig. Det enda vi vet säkert är att den rör sig och att den kommer att fortsätta att påverka kyrkans förutsättningar, både till det bättre och till det sämre. Parametrar som är lättare att förutse och som har en mer bestående inverkan på Svenska kyrkan är medlemsutvecklingen och den demografiska utvecklingen. I framtiden kommer Svenska kyrkan att ha färre medlemmar och de demografiska förändringarna kommer i allt högre grad att påverka församlingarnas arbete, som trots olika förutsättningar har samma uppdrag.

KÄLLHÄNVISNING

Carlgren, Fredrik (2008), "Vad är finanskrisen?" (artikel) Hämtad 2013-06-18. Sökväg: www.ekonomifakta.se/Artiklar/2008/oktober

Eklund, Klas (2007), *Vår ekonomi – En introduktion till samhälls-ekonomi*. Upplaga 11. Stockholm: Nordstedts Akademiska förlag.

Ekonomifakta (statistik) Hämtad 2013-06-18. Sökväg: [www.ekonomifakta.se/Ekonomi/Utrikeshandel/Export och import över tid](http://www.ekonomifakta.se/Ekonomi/Utrikeshandel/Export%20och%20import%20över%20tid)

Ekonomifakta (statistik) Hämtad 2013-06-18. Sökväg: [www.ekonomifakta.se/Ekonomi/Tillväxt/BNP Sverige](http://www.ekonomifakta.se/Ekonomi/Tillväxt/BNP%20Sverige)

Jonung, Lars (1999), *Med backspegeln som kompass – om stabiliseringspolitiken som läroprocess*. Stockholm: Departementsserien, Finansdepartementet.

Konjunkturläget december 2003 och 2004, Konjunkturinstitutet. Sökväg: www.konj.se/publicerat/konjunkturläget/2006-2001

Kapitel 8

En inblick i fastighetsbestånd och utjämningsystem

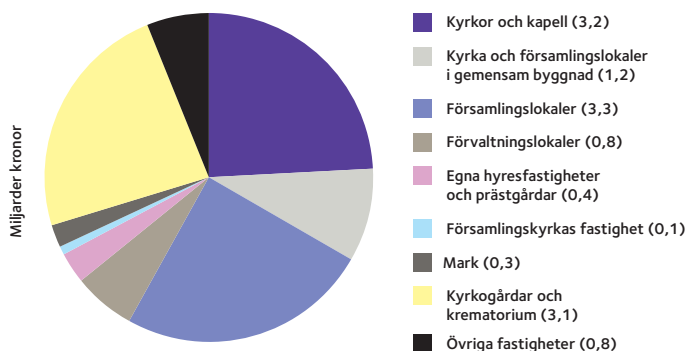
Jan Östlund

Svenska kyrkan är en av Sveriges största fastighetsägare och förvaltare av landets största sammanhållna kulturarv. Den här artikeln ger en inblick i storleken på församlingarnas fastighetsinnehav, dess sammansättning och förvaltningskostnader. Aktuella initiativ på nationell nivå, som syftar till effektivisering av fastighetsförvaltningen på lite längre sikt berörs. Svenska kyrkans fastigheter i utlandet och prästlönetillgångar omfattas inte i framställningen nedan.

VÄRDEN OCH ANTAL

Det totala bokförda värdet på fastigheterna uppgår till 13,2 miljarder kronor vid utgången av 2012. Detta bokförda värde fördelar sig mellan olika fastighetslag enligt diagrammet nedan.

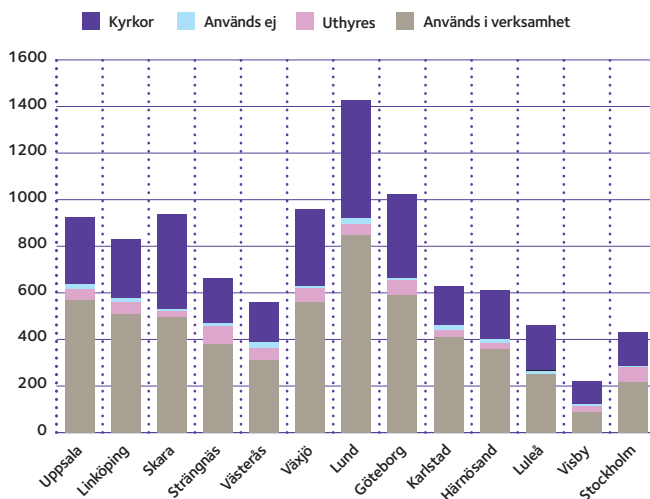
DIAGRAM 1. BOKFÖRT VÄRDE PÅ FÖRSAMLINGARNAS FASTIGHETER

Värdemässigt är alltså kyrkobyggnader, församlingslokaler och begravningsplatser dominerande inslag bland församlingarnas materiella anläggningstillgångar. Vid sidan av de fastigheter, som kyrkorna och begravningsplatserna står på, finns ytterligare cirka 4 800 bebyggda fastigheter, som ägs och förvaltas av församlingarna. Då ska man ha i minnet att det finns cirka 3 400 kyrkor och 3 200 begravningsplatser som ägs och förvaltas av Svenska kyrkan.

Antalet byggnader (begravningsplatser undantagna) fördelar sig mellan stiftet enligt diagrammet nedan.

DIAGRAM 2. ANTAL BYGGNADER STIFTSVIS

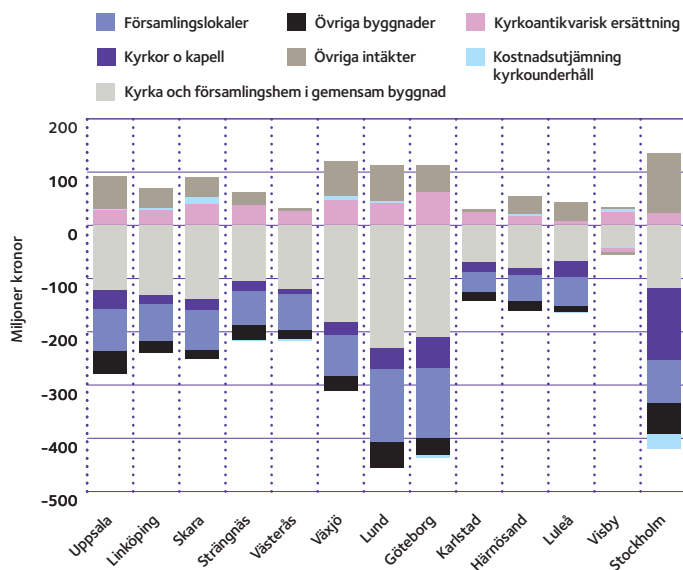

Lunds stift har ett förhållandevis stort antal byggnader att underhålla, inte bara kyrkor. Inom Svenska kyrkan finns det sammanlagt 2 011 församlingshem, 458 pastorsexpeditioner, 466 prästgårdar, 1 040 ekonomibygnader, 944 förråd, 528 bårhus och 896 övriga byggnader. Totalt 6 343 byggnader. De allra flesta av dessa byggnader används i församlingarnas verksamhet, cirka nio procent av dem hyrs ut. Dock hyrs majoriteten av prästgårdarna ut av församlingarna.

KOSTNADER, INTÄKTER OCH UTJÄMNINGSSYSTEM

Diagrammet nedan visar hur kostnader och intäkter fördelar sig för de kyrkor, kapell och församlingshem samt övriga byggnader mellan stiftet 2012.

DIAGRAM 3. KOSTNADER OCH INTÄKTER FÖR BYGGNADER STIFTSVIS

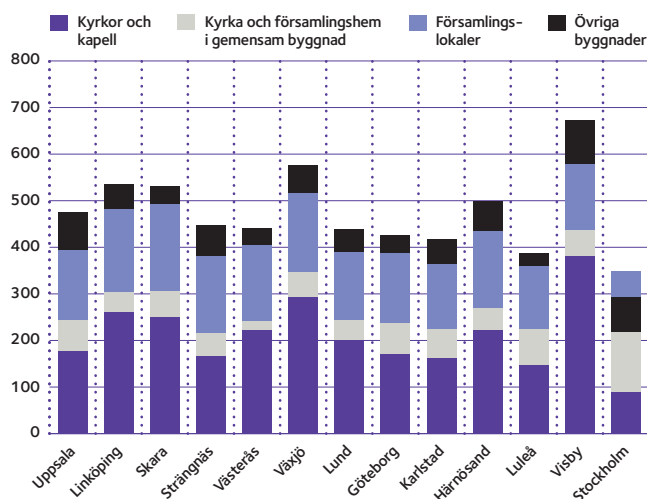

Kostnaderna för kyrkor och kapell tar en stor plats av kostnadsmassan. Församlingslokaler utgör även den en stor post, särskilt i Lunds och Göteborgs stift. I Stockholms stift är det vanligt med kyrkor och församlingshem i gemensamma byggnader. Man kan också se att fastighetsförvaltningen inbringar förhållande-

vis mycket intäkter, exempelvis hyresintäkter, i Stockholms stift. Utjämningsystemets kostnadsutjämnning avseende kyrkunderhåll omfördelar medel företrädesvis från Stockholms till Visby och Skara stift, det rör sig här om förhållandevis blygsamma belopp.

Nästföljande diagram visar hur motsvarande fastighetskostnader netto (efter avdrag för intäkter vad gäller kyrkoantikvarisk ersättning) fördelar sig mellan stiftet, räknat per medlem.

DIAGRAM 4. NETTOKOSTNADER FÖR BYGGNADER PER MEDLEM, STIFTSVIS

Här syns den tunga underhållsbördan räknat per medlem i framförallt Visby stift. I föregående diagram kunde vi samtidigt notera att församlingarna i stiftet får viss kompensation för detta via kyrkunderhållsfaktorn i utjämningsystemet. Andra som sticker ut med höga kostnader för byggnaderna per medlem är församlingarna i Växjö, Skara och Linköpings stift. Fastighetsförvaltningen inom Svenska kyrkan kostade 447 kronor per medlem 2012, varav 186 kronor avser kyrkor och kapell. Fastighetsförvaltningens andel av den totala kostnadsmassan var cirka 22 procent samma år.

GEMENSAMMA PROJEKT SOM NYLIGEN PÅBÖRJATS

I mars 2013 utsåg kyrkostyrelsen en parlamentariskt sammansatt utredningsgrupp med uppdrag att se över fastighetsbeståndet och dess förvaltning inom Svenska kyrkan, där de kyrkliga kulturvärdena är inkluderade. Utredningsgruppen ska samtidigt se över

det inomkyrkliga utjämningsystemet. Syftet med det senare är att säkerställa en ekonomisk utjämning som kan möta de krav som befolkningsomflyttning och andra förändringar i omvärlden ställer på Svenska kyrkan.

Arbete pågår även med framtagande av nationellt stöd i förvaltningen av fastigheter och kulturarv inom Svenska kyrkan. Arbetet bygger på intentionen att den nationella nivån ska stödja stiftet, för att de i sin tur ska kunna främja församlingar och pastorat i utförandet av den grundläggande uppgiften.

Kapitel 9

Utvecklingen av kyrkans ekonomi 2012

Magnus Kald, Jan Östlund

Intäkten från kyrkoavgiften fortsatte att sjunka under 2012. Detta kompenseras av att intäkterna från bidrag samtidigt ökade jämfört med 2011. Ökningstakten på kostnaderna fortsatte bromsas upp och var betydligt lägre jämfört med kommunernas kostnadsökningstakt. Trots fortsatt turbulens på börsen steg värdet på aktieinnehaven, i ett internationellt perspektiv utvecklades svenska aktier starkt under 2012. Den nationella nivåns egna kapital ökade tack vare ett positivt finansnetto. Sammantaget steg årets resultat för Svenska kyrkan (församlingar, stift och nationell nivå) med 0,7 miljarder kronor jämfört med 2011 och de ekonomiska reserverna fortsatte förstärkas.

FÖRSAMLINGAR OCH SAMFÄLLIGHETER

INTÄKTER

Församlingarnas verksamhetsintäkter ökade mycket knappt jämfört med 2011, detta trots att den huvudsakliga inkomstkällan (kyrkoavgiften) fortsatte sjunka i storlek under 2012.

Intäkten från kyrkoavgiften påverkas i huvudsak av tre parametrar: medlemsutvecklingen, kyrkoavgiftssatsen och utvecklingen av medlemmarnas beskattningsbara inkomster. Under 2012 sjönk

Kyrkoavgiftsintäkten med i snitt 2,7 procent, bland annat som en följd av en svag sysselsättningsutveckling i finanskrisens spår.¹ Allra mest sjönk intäkten i Härnösands stift med 4,1 procent. Avgiftsunderlagets (den kommunalt beskattningsbara inkomsten för Svenska kyrkans medlemmar) ökningstakt 2012 var 0,2 procent, att jämföra med 2011 då ökningstakten uppgick till 0,1 procent. Även *begravningsavgiftsintäkten* sjönk med 0,8 procent (som en följd av den svaga utvecklingen av avgiftsunderlaget). Kyrkoavgiftsintäkten påverkas av minskat antal medlemmar, vilket däremot inte begravningsavgiftsintäkten gör. För landet som helhet steg den genomsnittliga kyrkoavgiftssatsen med 0,4 öre till 99,8 öre (inklusive stiftsavgift), en ökningstakt som rått under i stort sett alla år sedan 2000.²

Systemet med förskott och slutavräkning vid redovisning av kyrkoavgiften förstärker svängningarna i intäkter. Det här året utgjorde slutavräkningen 23 miljoner kronor, det är 0,4 miljarder kronor lägre än 2011 och 0,8 miljarder kronor lägre än 2010. En hög slutavräkning kan mot bakgrund av detta inte läggas till grund för långsiktiga åtaganden.

Nivån på 2012 års kyrkoavgiftsintäkt, 11,6 miljarder kronor, är 0,3 miljarder kronor lägre än året före. Under 2013 ökar kyrkoavgiftsintäkten igen, men då från en relativt låg nivå.

Utdelningen från prästlönstillgångar ökade under 2012, men variationerna mellan stiftet var stora. Växjö stift höjde nivån på utdelningen markant, samtidigt som Strängnäs stifts utdelning kraftigt sjönk. Samtliga stift gav utdelning under 2012.

Erhållna gåvor och bidrag ökade betydligt jämfört med 2011. Nivån på stiftens bidragsgivning till församlingarna steg. Här är värt att notera, att en enskild församling i Stockholms stift fick en mycket stor ändamålsbestämd gåva under året.

1 Se kapitel 8 som behandlar frågan om hur den ekonomiska konjunkturen i landet påverkar Svenska kyrkans ekonomi.

2 Kyrko- och begravningsavgift samlas in på samma sätt som en skatt och innehåller två delar, förskott och slutavräkning. 2012 års förskott baserades på 2010 års kommunalt beskattningsbara inkomster, som var färdiggranskade i november 2011. Det innebär att 2012 års kyrko- och begravningsavgift kunde fastställas först när Skatteverket hade granskat alla deklARATIONER för inkomstår 2012, det vill säga i november 2013. Samtidigt som Svenska kyrkan fick ett förskott för 2012 gjordes även en slutlig beräkning av 2010 års kyrkoavgift (som även den baserades på ett förskott, nämligen på 2008 års kommunalt beskattningsbara inkomst). Slutavräkningsbeloppet för 2010 räknas därmed fram på grundval av skillnaden mellan medlemmarnas kommunalt beskattningsbara inkomster år 2010 och motsvarande inkomster år 2008.

TABELL 1. INTÄKTER

Miljarder kronor	2012	Förändring jämf 2011	
Kyrkoavgift	11,58	-0,33	-2,7%
Begravningsavgift	3,58	-0,03	-0,8%
Ekonomisk utjämning	-0,85	0,00	0,4%
Utdelning från prästlönetillgångar	0,27	0,03	11,1%
Erhållna bidrag	1,50	0,25	20,1%
Övriga verksamhetsintäkter	1,67	0,14	9,0%
Summa intäkter	17,69	0,06	0,3%

KOSTNADER

Kostnaderna ökade under 2012 med 100 miljoner kronor eller knappt en procent. Det kan jämföras med kommunernas totala kostnadsökningstakt om 2,4 procent under samma år.

Ökningstakten på kostnadsmassan växlade ned ytterligare 2012. I år gick kostnaderna inom församlingsverksamheten till och med tillbaka något. Samtidigt ökade kostnaderna framförallt inom begravningsverksamheten. Även administrationskostnadernas ökningstakt var relativt hög. Det sistnämnda kan ha att göra med de omställningskostnader, som blir en följd av satsningarna på gemensamma administrationslösningar inom Svenska kyrkan.

TABELL 2. KOSTNADER

Miljarder kronor	2012	Förändring jämf 2011		Andel
Församlingsverksamhet	7,3	-0,1	-2%	42%
Begravningsverksamhet	3,7	0,2	5%	21%
Serviceverksamhet	0,3	0,0	3%	2%
Fastighetsförvaltning	3,7	0,0	1%	21%
Gemensam administration	2,3	0,1	4%	13%
Summa kostnader	17,4	0,1	1%	100%

Antalet anställda inom Svenska kyrkan sjönk under 2012 med 0,5 procent eller drygt 100 personer. Till skillnad mot i fjol har antalet anställda sjunkit i nästan alla stift, där minskningen av personalstyrkan var som störst i Skara stift. Göteborgs stift uppvisar dock en ökning antal anställda för 2012.

Minskningen av personalstyrkan har också bidragit till en mycket låg ökningstakt på genomsnittlig personalkostnad per anställd,

endast 0,2 procent. 2011 uppgick motsvarande tal till 2,0 procent. Personalkostnaderna står för nästan 60 procent av församlingarnas totala kostnader.³

FINANSNETTOT

Nettot av finansiella kostnader och intäkter utgör vanligtvis en intäkt för församlingarna. 2012 års finansnetto är mer än dubbelt så högt som året innan. Redovisat värde är nästan 0,5 miljarder kronor. Förbättringen beror framförallt på återföring av tidigare års nedskrivning av värdepappersinnehaven. Den internationella finansiella oron fortsatte under 2012, men svenska aktier utvecklades ur ett internationellt perspektiv starkt. Orealiserat övervärde på församlingarnas aktier steg med 0,2 miljarder kronor under 2012.

ÅRETS RESULTAT

Nivån på verksamhetsintäkterna låg under 2012 totalt sett på ungefär samma nivå som året innan, samtidigt som finansnettot förbättrades. Detta i kombination med den mycket låga kostnadsökningstakten är bakgrunden till att årets resultat blev 0,2 miljarder kronor högre för församlingarna 2012 jämfört med året innan. Årets resultat uppgick till 0,9 miljarder kronor 2011. Se nedanstående tabell och diagram.

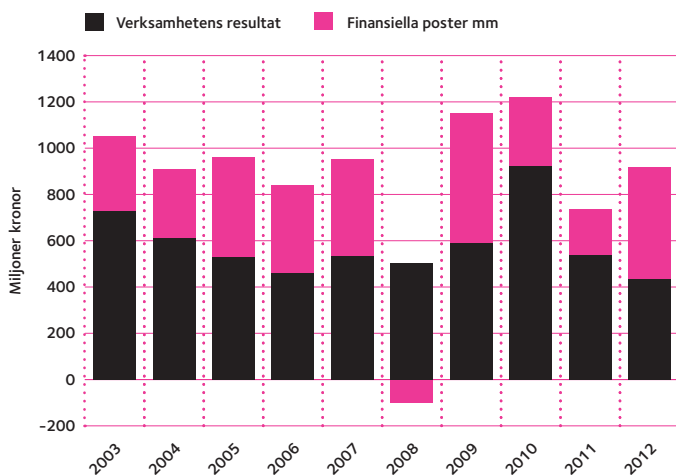
Årets resultat har förbättrats i de flesta av stiftet. Resultatförbättringen bland församlingarna i Växjö stift är exceptionell, det beror bland annat på mycket stora utdelningar från prästlönetillgångarna i stiftet under 2012. Generellt sett är resultatförbättringen att hänföra till finansnettot, då verksamhetsresultatet försämrades för församlingarna i nästan alla stift under 2012.

TABELL 3. ÅRETS RESULTAT

Miljarder kronor	2012	Förändring jämf 2011
Verksamhetsintäkter	17,7	0,1
Verksamhetens kostnader	-17,3	-0,1
Justeringsposter	0,0	0,0
Verksamhetens resultat	0,4	-0,1
Finansnetto	0,5	0,3
Årets resultat	0,9	0,2

³ För ytterligare information om utvecklingen av antalet anställda inom Svenska kyrkan, se kapitel 6 – Personalen en central resurs för Svenska kyrkan.

DIAGRAM 1. ÅRETS RESULTAT

KAPITAL

De totala tillgångarna har ökat med 0,9 miljarder till 31,7 miljarder kronor. De finansiella tillgångarnas andel i balansräkningen fortsätter öka. Skuldsättningen är fortsatt låg.

TABELL 4. BALANSRÄKNING I SAMMANDRAG

Miljarder kronor	2012	2011
Materiella anläggningstillgångar	15,2	15,2
Finansiella tillgångar	15,4	14,6
Övriga tillgångar	1,1	1,0
Summa tillgångar	31,7	30,8
Eget kapital	25,7	24,8
Ändamålsbestämda medel och avsättningar	1,1	1,0
Korta och långa skulder	4,9	5,0
Summa eget kapital och skulder	31,7	30,8

Årets överskott har medfört att det disponibla kapitalet stigit med 1,0 miljarder till 12,8 miljarder kronor. Med disponibelt kapital avses här marknadsvärdet av finansiella tillgångar plus bokfört värde av andra omsättningstillgångar minskat med samtliga skulder. Här bortses alltså från eventuellt värde på fastigheterna. Det disponibla kapitalet motsvarar nu 14 månaders kyrkoavgift, en nivå som är den högsta noteringen hittills.

Det är märkbart fler församlingar som nu har ett mycket högt disponibelt kapital (mer än 32 månader) jämfört med 2011.

STIFTEN

Stiftens intäkter från kyrkoavgiften minskade under 2012 med tre procent, samtidigt ökade intäkterna kraftigt på bidragssidan. Sammantaget leder detta till en nästan oförändrad summa intäkter 2012 jämfört med året innan. Verksamhetskostnaderna ökade med två procent. Att årets resultat ändå 2012 nästan blev samma belopp som året innan beror på ett förbättrat finansnetto.

Drygt hälften av stiftens redovisar ett positivt verksamhetsresultat 2012, det blev lägre jämfört med 2011. Då børsutvecklingen har lett till ett högre finansnetto under 2012 har årets resultat trots allt inte förändrats nämnvärt mot i fjol.

TABELL 5. RESULTATRÄKNING I SAMMANDRAG

Miljoner kronor	2012	Förändring jämf 2011	
Intäkter	1 210	-1	0%
Kostnader	-1 209	-25	-2%
Finansnetto mm	42	22	+110%
Årets resultat	43	-4	-9%

Exklusive Växjö Stifts intäkt från extrautdelningen i december 2012.

Sammantaget har balansräkningarna förstärkts, men skillnaden i finansiell styrka varierar mellan stiftens.

TABELL 6. BALANSRÄKNING I SAMMANDRAG

Miljoner kronor	2012	2011
Materiella anläggningstillgångar	190	189
Finansiella tillgångar	1 013	938
Övriga tillgångar	111	93
Summa tillgångar	1 314	1 220
Eget kapital	992	917
Ändamålsbest medel och avsättningar	58	38
Korta och långa skulder	264	265
Summa eget kapital och skulder	1 314	1 220

NATIONELL NIVÅ

Den nationella nivåns årsresultat påverkas i allt väsentligt av avkastningen på det stora reservkapital, som förvaltas på nationell nivå. Huvudkomponenterna i resultatet sammanfattas i följande tabell.

TABELL 7. NATIONELL NIVÅS RESULTATRÄKNING I SAMMANDRAG

Miljoner kronor	utfall 2012	utfall 2011	Förändring jämf 2011
Allmän utjämningsavgift	848	846	2
Generell utjämnning	-1	0	-1
Individuella bidrag	-232	-221	-11
Fastighetsfinansiering	-12	-20	8
Nationell finansiering	-501	-499	-2
Resultat före finansförvaltning	102	106	-4
Finansiellt stöd till församlingar	-241	-200	-41
Finansförvaltning	454	-227	681
Övrigt	1	117	-116
Nettoresultat	316	-204	520

Allmän utjämningsavgift är den del av kyrkoavgiften som finansierar verksamhet på nationell nivå. Avgiften uppgår till sju öre per 100 kronor i avgiftsunderlag. Individuella bidrag avser stiftsbidrag. Eftersom stiftens intäkter från prästlönetillgångarna var något lägre 2012, har den nationella nivån behövt kompensera för inkomstbortfallet i högre utsträckning än tidigare år, vilket förklarar kostnadsökningen för individuella bidrag på 11 miljoner kronor. Under 2012 är kostnaderna för finansiering av verksamhet från allmän utjämningsavgift i nivå med föregående år.

Det positiva resultatet av finansförvaltningen för 2012 uppgår till 454 miljoner kronor, vilket är väsentligt bättre än föregående års negativa resultat. Finansiellt stöd till stift och församlingar 2012 består av generellt och riktat församlingsbidrag på sammanlagt 200 miljoner kronor. Dessutom tillkommer ett stöd på 41 miljoner kronor avseende kostnader för premiekapning av pensioner på församlingsnivå. Fastighetsfinansiering avseende fastigheter i utlandet minskar kostnaderna med åtta miljoner kronor.

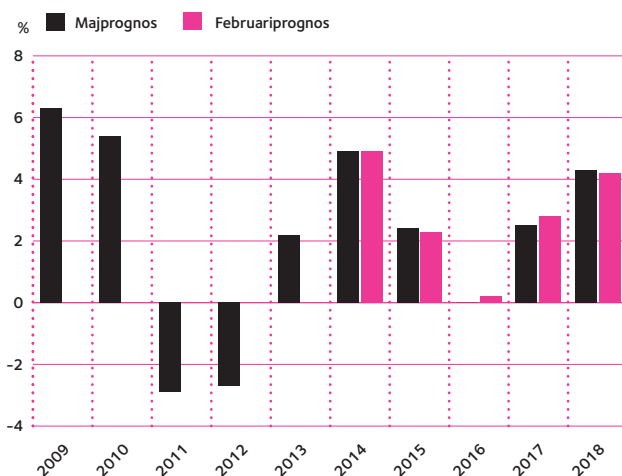
DE KOMMANDE ÅREN

Under 2009 försämrades sysselsättningen i stora delar av landet och det har medfört att kyrkoavgiftsintäkten sjunkit med ungefär tre procent 2011 och med ytterligare tre procent 2012. Höjningen

av pensionärernas grundavdrag 2011 har påverkat underlaget för kyrkoavgiften 2013 och försvagat uppgången i intäkter detta år.

Den senaste prognosen över kyrkoavgiftsintäktens förändringstakt från maj 2013, vilken har sin utgångspunkt från den senaste skatteunderlagsprognosen från Sveriges kommuner och landsting (SKL), ger oss följande bild:

DIAGRAM 2. ÅRLIG FÖRÄNDRING AV KYRKOAVGIFTSINTÄKT (INKL. SLUTAVRÄKNING, EXKL. BEGRAVNINGSAVGIFT)

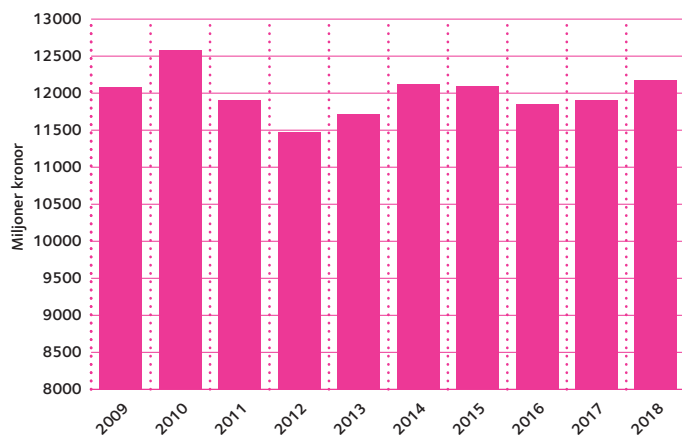

I diagrammet ser vi att likartade bedömningar av intäktsutvecklingen gjorts vid prognostillfällena februari respektive april. Sysselsättningsökningen 2012 påverkar 2014 års intäkter. Skatteunderlagets ökningstakt väntas sedan minska efter 2012, vilket framförallt syns på 2016 års intäktsförändring i diagrammet.⁴

Nästföljande diagram, som är en följd av den ovan beskrivna prognostiserade förändringstakten för kyrkoavgiften, visar de totala intäktsbeloppen för åren fram till 2018. Beloppen är angivna i reala termer, det vill säga rensning för inflation har gjorts både framåt och bakåt i tiden.

⁴ För ytterligare information, se kapitel 7 – Så påverkar konjunkturen kyrkans ekonomi.

DIAGRAM 3. KYRKOAVGIFTSINTÄKT (FAST PRIS OMRÄKNAT TILL KPIS PRISNIVÅ 2013)

2010 års rekordintäkt från kyrkoavgiften blir svårt att upprepa igen, inte minst med tanke på att Svenska kyrkan årligen tappas på medlemmar. Det skapar ett effektiviseringsstryck på kostnadssidan.

Ekonomiska nyckeltal för alla landets församlingar återfinns på kyrknätet, adress internwww.svenskakyrkan.se/37027. Där kan den egna församlingens värden jämföras med övriga församlingar.

Nyckeln till Svenska kyrkan

– en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2013

Nyckeln till Svenska kyrkan är en skrift som utkommer en gång om året och har som ambition att presentera aktuella faktaunderlag och analyser för reflektion och beslut bland kyrkans frivilliga, förtroendevalda och anställda. Årets utgåva omfattar nio kapitel och har även i år ett ganska brett innehåll. Inledningsvis presenteras en reflektion över kyrkans sätt att kommunicera sitt budskap i en föränderlig värld. Därefter följer ett kapitel om de dödas mobilitet, eller närmare bestämt de val vi gör i fråga om platsen för vår egen begravning. Den lokala platsens betydelse för människors relation till kyrkan är på olika sätt ett återkommande tema i några av kapitlen i årets Nyckel. Utifrån en beskrivning av hur kyrkan framträder i ett lokalt sammanhang, med ett exempel från Norrbottens inland, ger ett av kapitlen några reflektioner kring kyrkans identitet och uppdrag. I det följande kapitlet presenteras en undersökning av hur benägenheten att lämna Svenska kyrkan bland unga medlemmar påverkas av att man flyttar. I ett kapitel om Svenska kyrkans internationella arbete ges en beskrivning av hur införandet av sociala trygghetssystem kan vara en viktig strategi för att bekämpa fattigdom och hunger. De fyra avslutande kapitlen har Svenska kyrkans resurser som gemensamt tema. Till att börja med tittar vi närmare på hur antalet anställda har utvecklats under det senaste decenniet. Därefter följer ett kapitel om hur den allmänna ekonomiska konjunkturen och dess svängningar påverkar kyrkans ekonomi samt ett kapitel som ger en inblick i kyrkans fastighetsinnehav. Mot bakgrund av denna beskrivning avslutas årets Nyckel med ett kapitel om hur Svenska kyrkans ekonomi faktiskt har utvecklats under det senaste året.